

WWW.UNILIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

222
1901

Год. VI. Бр. XI. и XII.

ЗОРА

лист

ЗА ЗНАЊИЈУ, ПОУКУ И КЊИЖЕВНОСТ.

Уређује
Атанасије Шола

Издаје сваког мјесеца. Износи 4—5 табака а цијена јој је: на читаву годину 8 круна или 9 динара, за ђаке 6 круна или 7 дин.

У *Мосшару*, децембра 1901.

Архимандрит Јован Рајић

— Душан Јакшић —

11. Децембра навршило се сто година одкако је знаменити историк и богослов српски, настојатељ манастира Ковиља, архимандрит Јован Рајић испустио своју племениту душу, »совершивъ 75. лѣтъ, и 1. мѣсець, честнаго и бесприкладнаго своего житія« — како писаше његов бивши ученик, а тада знаменити митрополит Карловачки Стеван Стратимировић.¹

Јован Рајић родио се у Карловцима г. 1726. од честитих али простих и сиромашних родитеља. Основну је школу учио у родном мјесту код учитеља — Руса: Емануила Козачинског, Ивана Минацког и још тројице, које је за вријеме руске царице Ане Јовановне позвао из Русије биоградски и карловачки тадашњи митрополит Викентије Јовановић, да буду учитељи у новооснованим славено-латинским школама у Карлов-

цима. Гимназију је учио Рајић у Коморану код језуита, па кад они хтједоше Рајића превести у римокатолицизам, он остави Коморан и пређе у Шопрон у протестантску гимназију. Године 1753. оде Рајић у Кијев пјешке, гдје ступи у Академију, која бијаше у то доба надалеко чувена. У Кијеву је Рајић био три године, а затим једну у Москви. Из Москве се врати Рајић у Карловце, али га не среташе по његовом очекивању, те недобивши никаквог мјеста, отиде опет у Русију. Из Русије Рајић отпутује преко Цариграда на Атонску Гору, гдје је сабирао по тамошњим манастирима грађу за своју будућу историју. Г. 1758. Рајић се опет врати у Карловце, гдје бијаше учитељ. Послије оде у Темишвар, гдје спремаше клирике. Из Темишвара позове Рајића епископ Мојсије Путник у Нови Сад, да спрема будуће свећенике. Г. 1772. прими Рајић

¹ Беседа за 1868. г. стр. 7.

постриг у манастиру Ковиљу, у коме наскоро постане настојатељ и архимандрит и у коме, неуморно радећи на књизи, умре 11. Децембра 1801. године.

Знаменити филозоф енглеџки Спенсер каже: »Der „grosse Mann“ hängt immer von den Antecedentien der Gesellschaft ab und würde in Abwesenheit der stofflichen und geistigen Niederschläge, welche seine Zeit von der Vergangenheit ererbt, machtlos sein.« Заиста појава Рајића била би скоро немогућа, кад би он продужио ондје, гдје су престали његови претходници; али Рајић имађаше боље претходнике и савременике у туђини, гдје се многим научио. Особито Кијевска Академија и њезини тадашњи професори били су од великог уплива и користи по образовање Рајића. За вријеме Рајићева школовања у Кијевској Академији бијашу међу професорима знаменити богослови, историчари, филозофи па чак и пјесници као: Манасија Максимович,¹ Константин Крижановски,² Георгије Кониски³ и други.

Много је утјецао на Рајића и рад бившег ректора Кијевске Академије, послје архиепископа Новгородског, Теофана Прокоповића, чији је рад у православној богословској науци сличан раду Петра Ломбарда на Западу.

Од историјских радова Рајића, од највеће је важности његово дјело: »Исторіа разныхъ славенскихъ народовъ наипаче Болгаровъ, Хорватовъ и Сербовъ« у 4 части, коју је написао 1768. године, али која је штампана тек 1793. г. уз припомоћ ученог

¹ Филаретъ. Обзоръ русской духовной литературы. стр. 327.

² Ibid. стр. 358.

³ Ibid. стр. 366—369. и Макарий. Догм. богосл. I. стр. 60.

митрополита карловачког Стевана Стратимировића. Рајић је то дјело писао осам година и називље га »многотрудним« (4. част. стр. 218.) Побудом, да напише то дјело, послужило је то, као што каже сам Рајић, што српски народ нема своје историје, па додаје: »Приумножило паче ревностъ его и то, яко иностраннии Писатели, егда по случаю и мимоходомъ о Сербѣхъ нѣчто написати хотѣли... сказати неможно, съ великимъ гаждениемъ и клеветами они тое написали: зане по своему обычаю все, еже у Сербовъ, и прочихъ Славенскихъ народовъ похвално было, развратили и истончили, храбрость ихъ за варварство, добродѣтель за злочиніе почтили, славу же ихъ и храбрія поступки молчаніемъ прикрыли.« (Часть I. предисл.) Рајић сматра историју учителицом живота, јер и он пише своју историју: »яко да читателя возбудитъ къ подражанію добродѣтели, и отвращенію злочинныхъ дѣлъ.« (Ibid.) Рајић побија мишљење, по коме се задаћа историје садржи једино у истинитом описивању догађаја. По мишљењу Рајића круг је историје много опширнији: »Богословія о Бозѣ, и вещехъ Божественныхъ простираетъ слово: Правъ вѣжество о правосудіи и воздаяніи коемуждо достойная: Иѵка о нравѣхъ добрыхъ же и худыхъ, Фусіка о естествѣ созданныхъ вещей, качествѣхъ же и силахъ ихъ разсуждаетъ, и иныя о иныхъ упражняются: Исторія же есть всѣмъ нѣчто общее. Того ради ни единого отъ помянутыхъ вѣжествъ безъ сея быти не можетъ: зане она представляетъ всякаго рода примѣры, которыми трудность матеріи и непонятность изясняется, и умствованія тонкость ясный свѣтъ получаетъ«. (Ibid.) Рајић је историју држао за науку у строгом смислу ријечи, (попут најновијих и-

сторичара као Бокља и других) јер је мислио, да она може на основу познавања прошлости закључивати и предсказивати будућност — а то је карактеристика позитивне науке.

Рајић каже: »она (историја) есть и будущихъ провозвѣстителница за то, понеже учить разуму и премудрости, которая въ томъ состояти отъ разумныхъ быти почитается, еже поминати древнія примѣри временъ, и съ настоящими обстоятелствы вещей вѣжливо сносити, и изъ обоихъ о будущихъ провидѣти«. (Ibid.) Дакако да Рајић није испунио много од постављених увјета праве историје, али кривица томе лежи не у њему, већ у томе што његови предходници врло мало забиљежише о животу народа српског осим: »военная дѣла Кралей сербскихъ, и постническое ихъ по томъ житіе.« (4. часть, стр. 218.) Лијепо је и истинито окарактерисао рад Рајићев митрополит Стратимировић, рекавши: »Онъ писалъ многая безъ предходителя: и зато труды его большія цѣны достойны«. ¹ Велика је мана историје Рајићеве некритичност према изворима ² из којих је црпао податке, али не треба заборавити, кад је Рајић написао историју, да је историјска критика била посвуд на ниском ступњу. Држимо, да немају право наши историчари, кад уписују Рајићу у гријех, што је написао своју историју на славено-српском језику, као да због тога та књига није продрла у народ. Та Иларион Руварац пише српским-народним језиком, па колико продиру његова дјела у шири круг

интелигенције — а да и не говоримо о народу. — Судили савремени историчари о Рајићу како му драго, ипак ни један српски историчар нити прије нити послје Рајића није обухватио у оном обиму историју српског народа, у ком је то он урадио, па при свему томе, како рече Fr. (јамачно Фердо Шишић, познати хрвацки историчар — Narodne Novine 1901. год. бр. 169.): »многе партије остају и данас на оном резултату, до којег их је довео тешким трудом стари архимандрит ковиљски«. Од велике је важности Рајићева: Историја катихизма«, у којој нам писац слика црквено-културно стање српског народа у карловачкој митрополији од пресељења Срба у Тесаровину па до његовог доба inclusive.

Једнаким правом, као што историчари називљу Рајића »оцем« српске историје, и богослови могу назвати Рајића »оцем« богословске науке код Срба. Од најважнијих богословских дјела Рајића јест »Катихизис«, који је наштампан г. 1774. и који је од великог значења био за православну српску и румунску цркву у Аустријској империји у борби против пропаганде римскокатоличке. Тим катихизисом Рајић је сачувао православље и Србима и Румунима!

Осим катихизиса Рајић је још много богословских дјела написао, од којих је врло важно »Теологическое Тѣло« у пет томова, ¹ и које се налази у рукопису у Митрополитској библиотеци. Да су Рајићева богословска дјела штампана у своје вријеме, богословска би наука код Срба данас другчије стајала! Карактеристична црта богословских радова Рајића јест полемични правац.

¹ Беседа 1868. стр. 23.

² Рајић међу изворима своје историје набраја и таква дјела, која имаду у себи врло мало, да нерекнемо нимало, историјских података, као: Adam Zvernikav. Tractatus Theologici orthodoxi de precessione Spiritus Sancti; и Миниатъ Иліа „Камень претѣкониѣ“, то је прево на српски прота Карловачки Павле Николич. 1847.

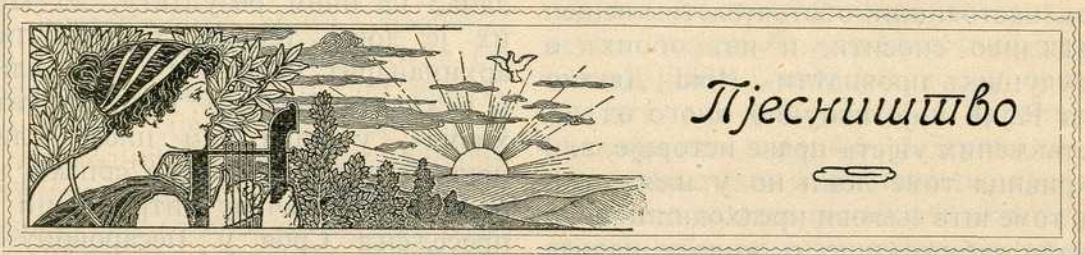
¹ Професори карловачке богословије често су се користили Рајићевим богословским списима у својим предавањима. И. Руварац. Семинарија, р. 40.

Рајић је и пјесме писао и трагедију, коју је написао Емануил Козачински, (његов бивши учитељ) он је поправио и прерадио и издао под називом: »Трагедија, сирџчъ печалнај повѣсь со смерти послѣднаго царя сербскаго Уроша пятаго, и о паде-нији сербскаго царства« г. 1798.

Крајем осамнајстог вијека, монашки је живот у манастирима карловачке

митрополије почео силно слабити,¹ али Рајић је и у томе погледу служио свијетлим примјером осталим калуђерима свога доба и као што рече уважени писац у »Narodnim Novinama«: »умро је као прави народни светац!« Слава оцу српске историје и богословске науке — архимандриту Јовану Рајићу!

Карловци.

О, КУДА СТРЕМИШ МОЈА ЖЕЉО ЛАКА...

О, куда стремиш, моја жељо лака,
Кѡ златан лептир преко мирног дола?
Зар не знаш, тамо, да је ружа свака
Умрла давно од мрза и бола?

Мислиш ли: и сад весело лепрша
Лагана шева, у јутру и вече,
Над бистром водом, са високог крша
Што доли пада и у раван тече?

Мислиш ли: тамо, у одласку наглом,
Слушаћеш пјесму плавооке Ладе?
Да никад не ћеш дршћати под маглом
На хладном каму, ко сирѡк, без наде?

Ил' мислиш, тамо у валима бурним —
У том свијету, да те добро чека?
И да ћеш тако под небом азорним
Провести вијек без сузе, лелека?...
Мостар

Не иди!.. Тамо нема ти боравка!
Прољеће жарко умрло је давно...
Под мрачним небом смрзнула се травка
А вјетри звижде кроз продоље тавно.

Кѡ слаба тица, у вртлогу томе
Гдје људи живе, саломићеш крила!
Врати се, врати, завичају своме —
Врати се срцу, ту гдје си и била!

Ил' слушај! Тамо, гдје пун хладног иња,
Густ бршљан трепти и увела трава,
Гдје вјетри туже са сухог растиња,
Ту моја мајка спава... мирно спава...

На њеној хумци, гдје сам дуго плакѡ,
Анђео чува струк босиља мека...
Ту остај вјечно! Ту је добро свако —
Тамо те љубав и сво благо чека...
Алекса Шаншић.

¹ Некритична је тврдња Ил. Руварца (Сем. р. 15.), да је наш народ устао против калуђера зато, што су »гутали оно, што је Доситије писао«. Историја говори, да је кривица у калуђерима. Зар није исти Доситије великог калуђера-епископа Данила Јакшића назвао: »овај блажени божји човек«?!

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

Заборављена кућа

Цршица

— Свет. Ђоровић. —

Кад би је из даљега погледали, изгледала је као каква старинска развалина, заостала од косовскога доба. У ствари и јест развалина. Био ту некакав хан, па кад је почео горити, половину му разорили, а половину спасли, то јест, очували су, да и она не изгори, а нијесу је могли очувати да се не расклима и растресе. Разорену половину нико поправљао није. Греде, што су остале у зиду, давно су иструхле и попадале да им се тек по неким црним одломцима за траг знаде. Само још једна, позеленила од ситне маховине, у крају, што штрчи као саломљена грана. По зидовима се исплео густ бршљан, уточиште гуштерица, врабаца, а покаткада и кумра. Друга „спашена“ половина такођер није поправљана. И она још једнако стоји са нахереним кровом, са искрченим прозорима и напуклим зидовима. Испод стреха се мотља силесија ластва, испод прозора и у пукотинама ниче прилип и кумрино грожђе...

Ни унутрашњост куће није много боља. При земљи, иза разваљених врата кућних, поредане су три избе, једна до друге. Пола су у земљи, а пола над земљом. Зидови им црни, чађави и некако излизани од силне воде, што цури низа њих. И по тлима има доста воде. Она се салијева из авлије, када нападају велике кише. Поред крајње избе дижу се старе, исцрвоточене степенице, готове да се сваки час сруше. Неколико степеница испала су из њих, те зијају као вилице без свих зуба. Испод степеница има као мали ђумез, за кокоши. А изнад њих је полу гњио а полу нагорио велики таван, по

коме једва може да се иде. На тавану, са десне и са лијеве стране нижу се неколико соба. Ријетко на којој да су здрава врата; а сви прозори су зачепљени старим дроњцима или су заковани нагорјелим даскама. Собе су пуне паучине и то неке дебеле паучине, коју укућани брижљиво чувају, да њоме заустављају крв, ако се коме отвори. И по собама, као и по тавану често шетају кокоши и пилићи, двије мршаве мачке и једна вјечито заљубљена и вјечито „пород носећа“ кучка...

Кућа је била готово пуна укућана.

У приземним собама стајале су три породице т. ј. људи и жене из три породице. У првој је становао хамал на крштењу наречени Симат, а прозвани *Дугулендра*, висок, сухоњав човјек, са упалим прсима и вазда плачевним лицем. С њиме је „дијелила срећу и несрећу“ жута као воштаница жена; из њихове „диобе“ изашло је двоје увијек прљаве и голуждраве дјеце. У другој је изби Стаменка, удовица, а по занимању праља, стасита женска, необично дебела, готово мушкога гласа и велика, готово мушкога корака. Трећу собу заузима Алекса Пришићелдија, онај што купи кости по буништима и продаје их чифутима и што се увијек смије. Под степеницама, у оном ђумезу, станује просјак Ибрахим, старац од осамдесет година. Он је најпознатији у вароши, јер и љети иде у дебелој зимској антерији, у зимским хаљинама, са повезаном главом и са рукама у џеповима као у сред зиме. У „горњим“ собама су нешто отмјенији становници. Ту је стари, вјечито беспослени дрводјеља шијор Мато, са брадом од осамдесет длака (кажу, да има равних осамдесет!) и са женом Матијом. До њега је просједи Мартин, ванредно великих и клепавих ушију, који пише

сељацима молбе и тужбе за јефтине паре, што раде само Швабе, ради чега су га и прозвали „Франц“, јер је сваки Швабо Франц. Поред Франца имао је собу грлати Галама, који није могао проговорити ријечи, а да не виче. Он је зими пекао кестене, а љети продавао шљиве и за други посао нити за друго воће није хтио чути.

И сви су укућани живили у слози и у љубави. Невјероватно, али истинито! И, ко би их посматрао са стране, прије би рекао да је једна породица, него би и помислио да их има чак од три вјере.

Љети би, пред вече, излазили из соба и посједали по камењима оне разваљене половине. Посједају једно до другог и распричају се. Сви запале цигаре, осим женских. Од женских је пушила само Стаменка. Наравно, она је и почињала разговор.

— Дјану ти, Францетина, причај што... Ти си био с људима... — вели и пушта димове кроз нос.

Франц узвије раменима и одмахне руком.

— А што ћу причат?

— С људима си, па знаш шта ћеш... — вели она. — Ја сам женетина, па би знала...

И Франц почне да прича о својим молбама, што их је преко дана писао, ако их је било, или не прича ништа, ако их није било. Причање му нити је било дуго, ни занимљиво. Муцао је, застајкивао и често понављао једне и исте ријечи. Галаму би то, обично, извело из стрпљења, па би се почео вртиги.

— Шути ти, — прекинуо би га, — кад ти не ваља прича!... На перу си мајстор, а језиком не знаш заметнути ријечи к'о ни моја мати.

— Не знаш ни ти! — дочекује Стаменка. — Ти само млатиш језицином, а од тога никакве фајде...

— Окладићемо се по хиљаду наполијуна да говорим паметније од тебе! — брани се Галама.

— Ја немам паретина, а немаш ни ти па се нећу кладит!... — виче Стаменка.

И да не би ствар отишла на крупно, пренесу разговор на спавање. И тада се причају само снови. Ибрахим прича, како је снио, да је нашао Аладинову лампу, па искао царску кћер за жену и с њоме провео читаву ноћ, као младић од двадесет година. Шјор Мате вели, да је снјевао ђавола, како је узео његове тестере и чекиће, па гради мртвачки сандук за газду Илију Бронзића. Франц је у сну писао некакву молбеницу цару, а Галама је снјевао, како и просјак Ибрахим почео продавати кестење и како су се, ради конкуренције, побили...

Снови се причају до касно у ноћ. По неки и закуњају слушајући их, а по неки чак и спавају. И испредају се приче, праћене гласним хркањем спавача, а више њих цврчак цврчи и слипимиши пролијећу...

Кад би ударила киша и отјерала их са развалина, кад би натопила чак и мале избице при земљи, тада би се становници „доњег дома“ преселили у „горњи дом“ то јест на таван. Тамо би настављали своја сјела, а тамо су остајали и на ноћшту све дотле, док им се избе не сасуше.

Ни зими није било много друкчије. Додуше ни један није могао за своје новце купити себи дрва, али то су могли заједнички. Благајник је била Стаменка и њојзи је плаћао свако, колико га је „дошло на главу“. Она је узимала дрва и ложила их у својој избици. Зато су се у избицу сакупљали и други и гријали се око ватре. Ако је било кромпира, они су у ватри пекли и кромпире и ве-

черали заједно. Ако није било кромпира, они су се засићавали гријањем. И свакоме је било драго гледати у ватру, у пламен, слушати је како хукти и пуцкара. Ту су, узгред, оживљавале приче из најдавнијих времена. Обично је Матија шјор Матина причала разне бајке. Причала је о принцезама, што су се удавале за пастире и о пастирима, што су постајали краљеви. И сви су је слушали са напетом пажњом, па чак и Галама. Он је и уздисао за тим сретним земаном и кладио се са „хиљаду наполијуна“ да би се и у њега макар каква књегиња заљубила, да је онда живио...

Кад би Матија престала, онда би шјор Мате потезао некакву књигу и читао. У њој је било потанко описано, како су Исуса Чифути мучили. И сви, осим Ибрахима, расплакали би се тада и жалили Исуса. Франц је јечао као дијете и само стењао: „ајме Исукрсте како си мога' поднити...“ Галама се клео, да би он, да је био, отео Исуса и пребацивао је светоме Петру ради невјерства.

— С тога ја, — вели, — и не постим Петрова поста. Он се одрек'о мог Исуса и ја ћу његова поста...

А Стаменка је само псовала Чифуте и говорила, да јој не би било више насладе, него да са живих дере „кожурину“.

Тако се у заборављеној кући живило сложено и лијепо и сви су били задовољни. Чинило им се, да им нико не може нарушити тога мира и слоге.

Па ипак...

Једнога дана у једну празну собу на тавану, дође им нов укућанин. Била је то млада дјевојка, доста лијепа и пријатна и ако блиједа и увехла у лицу. Носила је швапске хаљине. Сав свој намјештај донијела је са собом у једној руци, у једноме завежљају. Она улезе у собу, баци за-

вежљај у крај и окоси се љутито на Симатову дјецу, која бијаху пристала за њом, и зачуђено је посматрала...

— Шта ме гледате? Шта сте пристали ђавољи синови? — рече са свим чисто, чисто као што и ми говоримо.

Дјеца се поплашише, стискоше се једно уз друго и брже стрчаше у своје избице.

Дјевојка погледа по соби некакo тужно и уздахну. Затим сједе на праг, узе главу међу руке и замисли се. Није видјела ништа око себе. Није видјела ни Стаменку, која је дошла, да се, по обичају, поздрави и упита с њоме... Стаменка је погледа и продмуса за раме.

— А оклен си ти госпоја? — запита мало мекшим гласом.

Дјевојка диже главу и погледа је зачуђено. Затим слегну раменима и опет се замисли.

— Оклен си? — понови Стаменка и подиже глас.

— Одовлен, — одговори дјевојка као преко воље.

Стаменка стаде и прекрсти се. Одовлен, па овака дјевојка и у оваквим хаљинама!

— А како ти је име? — запита и одмакну се од ње мало у страну, као да је нечиста.

— Љубица, — прошапта дјевојка.

— А шта радиш?

— Ја...

Дјевојка порумени и заклопи лице рукама.

— Ништа, — изговори брже.

Стаменка узви раменима и сједе према њој. Она је била вољна, да говори о свему. Но дјевојка није хтјела говорити. Она се више и не окрену на Стаменку и не погледа је. Стаменка подиже главу и, увријеђена, пође у своју избицу.

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

— Није она наша не дђ Бог, — рече као за се. — Швабичетина к'о Швабичетина!

Ни Матија није боље прошла. Љубица није ни с њоме говорила. А баш је била радознала и хтјела је ма на који начин измамити име родитеља и дио вароши у коме се родила. Најпошље је видила, да ова хоће да је осамљена и са свим непозната, те је остави.

Но необично им је било, кад се Љубица, пред вече, отшуња из собе. Обуче се и не рекавши никоме ни „збогом“ оде. Нестаде је. Па ни да је затворила собу, ни онај завежљај скрила.

А вратила се касно у ноћ, пошто су сви поспали. Стаменка ипак зачу ход. Скочи на врата и повири. И опази Љубицу, како иде испод руке са некаквим солдатом. Обоје пјани, обоје тетурају и пјевају нешто швапским језиком. Обоје пођоше уза стенице...

Стаменка промумла нешто и опет заспа.

Сјутра дан није хтјела ни погледати на Љубичину собу. Није хтјела ни Матија, ни Симатова жена. Њих три се састале и дуго шапуриле међу собом. И закључише, да је и не погледају више, а камо ли да говоре с њоме. Стаменка је, ради тога, своју избицу и водицом богојављенском пошкропила.

У вече, при сједници, говорили су о њој.

— Оно је једна ништарија, — вели Матија. — Једна мамипара...

— Пусти је, — вели шјор Мате, — доста јој је и 'нако... Јадна!

— Није јадна! — дрекну Галама. — Ја би њу објесио!... На вјешала би!... Тху!... Ни ријечи с њоме не би проговорио!

— Онаке се вежу коњма за репове, — дочека Стаменка.

Алекса, Симат и Ибрахим не рекоше ништа. Они нијесу хтјели ни говорити о такој ситници. Једна жена, па да се о њој толико говори!

А Франц не хтједе ни да слуша.

— Врагү све женске! — викну. — Волим ја ракији нег' најлившој цури!...

Љубица је долазила касно сваку вече, а свако јутро била је тужна и уплакана. И, некако, као да собом унесе сумор у читаву кућу. Поред свега тога, што су је се сви клонили, ипак је она њезина туга прешла некако и на њих. Сама Стаменка рече:

— Макар што ми је мрска, опет ме нешто срце боли за њом... Кад је видим жалосну, стисне се и мени па би плакала...

И Матија је постајала суморнија и шјор Мате. Галама је мање галамио и мање се кладио са по хиљаду наполијуна. А Франц је све више пио ракију. Једини Симат, што је остао као прије, вазда плачеван и једини Алекса што се још увијек смијао.

— К'о да је ђава' доша' у ову кућу, — вели Матија, палећи некакве траве, помијешане са тамјаном, да ђаволу на пут стане.

Кашње им се и њихове редовне сједнице почеше кварити. Сви шуте на њима. Франц прије уобичајенога времена иде у своју собу „да спава“ и, мимо свој обичај, чврсто се закључава. Галама као и он. Остали су ишли за њима.

Но и Љубица се поче мијењати. Поче раније долазити кући. Затвори се у собу и тамо почне пјевати. Затим се чује како се гласно смије и како куцка чашама. Мишљаху, у неко доба, да је полудила. Кога ђавола ради сама и мирним људима не да спавати? Галама, на примјер, читаве четири ноћи није могао заспати. Мучио се и мучио, али није

могао. И додија човјеку! Испочетка поче псовати, кашње пријетити, не мичући се из постеље. Најпошље се диже, да јој то у очи каже. Запали мало луча (јер свијеће није имао) направи мргодно лице и крену њезиној соби.

— Оца ћу јој убити! — рече.

И свом снагом лупи јој у врата и отвори их. Али мјесто да дрекне, он се укипи и заблену се. Луч му испаде из руке и поче горити на тлима, а он не могаше и не умјеше да га дигне. У соби, пред собом, гледао је Франца, како се примакао тик до Љубице, која је била у Евином костиму, обмотао је руком око паса и куца се с њоме. Опазивши Галаму, они се ни мало не збунише. Још се осмјехнуше на њега и поздравише га дигнувши чаше у вис.

— Шта је то? — отегну Галама, једва се прибравши. И ступи у собу.

— Сједи — рече Франц.

Галаму као да нешто повуче њима. Као да му се памет преврну. Он дрекну, рашири руке и обгрли Љубицу с друге стране. И тад се предаде уживању без краја.

Иза овога догађаја, пјевање из Љубичине собе бивало је све то јаче. И звек чаша више се чуо. Сад више није ни било збора о спавању укућана. Матија како тако и заспе и хрче мирно, али шјор Мате ни ока да склопи!

— Ајме блажена Госпе, ово су Језусове муке! — стење и преврће се с једне стране на другу.

И поче клети час, кад је први пут ступио у ову кућу и проклињати све, који се у њој налазе.

Док баш не додија! Ако је стрпљена доста је, па човјек треба да сврши или са собом или с њоме.

И он скочи и појури у Љубичину собу.

Па и он застаде. Погледа њу, погледа ону двојицу како им се зацаклиле очи, па зину. У њему није да заигра него чисто залепрша срце.

— Нећете сами, бештије никакве! — дрекну.

И скочи међу њих, па објема рукама обгрли Љубицу.

Више није било ноћи, кад се нису састала сва тројица. Оклен год који скуцка пару, носи њојзи. А она купује вина и пију до касно у ноћ. И грле се и љубе. Покаткада и запјевају и ако полугласно, бојећи се Матије шјор Матине.

Е, кад би се то могло сакрити!

Али једне вечери, баш кад су они пировали, изненада се отворише врата. На њима се указаше Матија и Стаменка. Матија рашчерупана, уплакана, врисну из гласа.

И полети право на шјор Мату.

— Циганине, таки ли си!... Бештијо никаква!... жабару... — цичаше хватајући га за оних осамдесет длака.

— Удри, махнитину, посветила ти се рука! — довикује јој Стаменка. — Да је мој ископала би му очурине...

И настале гужва. Матија постаде још „енергичнија“ према шјор Мати, а Стаменка према Љубици. Умијешаше се и Франц и Галама. Један брани Љубицу, други Мату. Њихов бој измами и друге укућане. За час изиђоше, са лучем, и Симат са женом и Ибрахим и Алекса. Све се то измијеша, па нити се зна: ко удара ни по коме, ко ли губи а ко добива?

— Оставимо се ми, — једва дрекну Симат, — него њу избацимо... Мрш!.. Не треба нам!...

И Стаменка и Матија сложише се. Прије, него што је он све договорно шчепаше Љубицу за руке и ноге и повукоше је низа степенице.

Избацише је на улицу.

— Иђи ће си и прије била! — дрекну Стаменка. — Нек' те моје очи више не виде!...

— И ја ћу с њом! — дрекну Га- лама и поче на глас плакати.

— И ја ћу! — рече Франц.

— Па иђите! — окоси се Ста- менка.

И, тужно оборивши главу, окрену се Матији:

— И баш нам се разбатали дру- штво, — рече. — Сад и ми да прт- љамо... Није више ова кућа за нас...

Мостар.

Четир дана

— В. М. Таршин —

Сјећам се како смо јурили по шуми, како су звиждала танад, како су па- дале гранчице, што су их танад поотки- дала, како смо продирали кроз глогово шипражје. Метци учестали. Кроз ивицу шумску указало се нешто црвено, што се тамо и амо кретало. Сидоров, омален војнички из прве чете („како је он доспио у наш ланац?“ сину ми у глави), наједаред се спусти на земљу и ћутећи погледа на ме великим уплашеним очима. Из уста му текао млаз крви. Да, ја се тога лијепо сјећам. А сјећам се исто тако, како сам скоро на шумској ивици, у густом ши- прагу угледао... њега. Био је то грдан, дебео Турчин, но ја сам јурио управо на њега, ма да сам и слаб и мршав. Нешто прасну, нешто, како ми се учини, огромно пролети мимо мене, у ушима ми зазвони. „То је он на ме пукао“, помислих. А он се са узвиком ужаса приви леђима уз густе глогов шипраг. Могао је обићи шипраг, но од страха није ништа знао, и наишао на бодљиво грање. Једним ударом избих му пушку, а другим му сабих некуда свој бајонет. Нешто као да зајеча, па застења. А ја иза тога појурих даље. Наши су ви- кали: Ура! падали, пуцали. Сјећам се и ја сам избацио неколико метака, изишавши

из шуме, на пољани. Наједаред се „ура“ разлијегну громкије, и ми сви кренусмо од једном напријед. То јест, не ми, него на- ши, јер ја сам остао. Мени се то учинило чудно. А још чудније је било, што наједанпут нестале свега: сва вика и пуцњава умукла. Нијесам ништа чуо, само што сам видио нешто плаво; биће, да је било небо. По том нестало и њега.

Никад се нијесам налазио у тако чудном положају. Лежим, како изгледа, на трбуху, и видим пред собом само мали комадић земље. Неколико травчица, мрави, који су пузили главом доље с једне од њих, некакве сламке од прошлогодишње траве — то ми је сав свијет. И гледам само на једно око, јер ми је друго затиснуто не- чим тврдим, ваљада гранчицом, на коју ми се глава опире. Страшно ми неугодно, и ја бих хтио нешто, али сасвим не знам шта, јер не могу ни да мрднем. Тако про- лази вријеме. Чујем како зричу зрикавци, како зује пчеле. Више ништа. Напошљетку се усилим, извучем десну руку испод себе и, опирајући се објема рукама о земљу, по- кушавам да устанем на кољена.

Нешто оштро и хитро као муња, прође ми кроз цијело тијело од кољена па гру- дима и глави, и ја поново падам. Опет мрак, опет ништа.

Пробудио сам се. Откуд само видим звијезде, које тако јако трепере на мрко- плавом бугарском небу? Зар ја нисам под шатором? Зашто сам изишао из њега? Хоћу да се макнем, и осјетим мучан бол у ногама.

Да, ја сам рањен у боју. Опасно, или не? Хватам се за ноге тамо, гдје боли. И десна и лијева нога покривене поскору- шеном крвљу. Кад их дирнух рукама, за- боли још силније. А бол је као зубни: трајан, па продире у душу. У ушима зуји, глава тешка. Узнемирен сазнајем, да сам рањен у обје ноге. Па шта је то? Зашто ме нису однијели? Да нас нису Турци

разбили? Починем да се сјећам шта се збило са мном, испрва нејасно, по том јасније, и долазим до закључка, да никако нијесмо разбијени. Јер ја сам пао (тога се у осталом не сјећам; но сјећам се, како су сви појурили напријед, а ја нисам могао, и код мене само што је остало нешто плаво пред очима) — пао сам на пољаници на врху брежуљка. На ту пољаницу нам је показивао наш мали заповједник батаљона. „Момци, ми ћемо тамо!“ привикнуо нам је својим звонким гласом. И ми смо били тамо; значи, да нисмо разбијени... Зашто и мене нису покупили? Та овдје на пољани отворено је мјесто, све се види. А, зацијело, не лежим ја ту сâм. Пуцали су тако често. Ваља се осврнути и погледати, А то је сад лакше учинити, јер сам још онда, кад сам, дошавши себи, видио траву и мраву што пузи главом доље, па покушао устати, пао не у пређашњи положај, него се преврнуо на леђа. И отуда и видим те звијезде.

Попридижем се и намјештам да сједнем. Тешко ми је то, јер су ми обје ноге пребијене. Неколико сам пута изгубио сву наду; на пошљетку, са сузама у очима, што су удариле од бола, сједнем.

Нада-мном — парче мрко-плавог неба, на ком трепери велика звијезда и неколико малих, а у наоколо нешто тамно, високо. То је шипражје. Ја сам у шипражју мене нијесу нашли!

Осјећам како ми се кратко ошишана коса на глави костреши. Међутим, како сам се ја то нашао у шипражју, кад су ме погодили на пољаници? Мора, да сам рањен допузао овамо, не знајућа за себе од бола. Само је чудно, што се сад не могу ни да макнем, а онда сам могао да допрем до овог шипражја. А може бити и то, да сам онда имао само једну рану, а друго ме тана стигло овдје.

Блиједо-руменкасте ме зраке окружише. Велика свијезда поблиједи, а оно неколико малих — ишчезоше. То мјесец излази. Како је лијепо сад код куће!...

Неки чудни звуци допиру до мене... Као да неко јечи. Да, то је — јечање. Да не лежи ту, око мене, још когод тако заборавањен, с пребијеним ногама, или с танетом у трбуху? Не, јечање је тако близу, а око мене, како изгледа, никог нема... Боже мој, та то сам ја сâм! Тихо, жалосно јечање; зар ме, у самој ствари, тако боли? Свакако. Само што ја не сазнајем тај бол, јер ми је у глави магла, олово. Боље опет лећи па заспати, спавати, спавати... Само да ли ћу се кадгод пробудити. Све једно је.

У тренутку, кад се спремам да легнем, блиједи зраци мјесечеве свјетлости јасно освјетљују мјесто, гдје лежим, и ја видим нешто тамно и велико гдје лежи, на пет корачаји од мене. По гдјегдје на том види се, на мјесечини, нешто сјајно. То су дугмад или опрема војничка. То је или лешина, или рењеник.

Све једно ја ћу да легнем...

Не, не може бити! Нису наши отишли. Они су ту, поблиједили су Турке, и остали на тој позицији. Но како да се не чује говор и праскање вâтрâ? Ја то, биће, од слабости ништа не чујем. А они су зацијело овдје.

„Помагајте! Помагајте!“

Дивљи, безумни, промукли узвици излијећу из мојих груди, али нема одговора на њих. Громко се разлијежу они кроз ноћни ваздух. Све остало ћути. Само што зрикавци зричу као и прије неуморно. Мјесец жалостивно гледа на ме округлим лицем.

Кад би онај био рањеник, он би се тргнуо од тога крика. То је лешина. Наш, или Турчин? Ах, Боже мој! као да то није све једно. И сан се спушта на моје запаљене очи.

Лежим затворених очију, и ако сам се давно пробудио. Неће ми се да отворим очи, јер осјећам кроз затворене капке сунчану свјетлост: ако отворим очи, то ће упријети у њих. А и боље не мицати се...

Јуче (чини ми се, јуче је било) су ме ранили; прошла су 24 часа, проћиће и друга двадесет и четир часа, умријећу. Све једно. Боље не мицати се. Нека се тијело не креће. Како би лијепо било задржати и мозак да не ради; али њега ни чим не задржа. Мисли, успомене тискају се по глави. У осталом, не ће ни то дуго, скоро ће бити крај. Једино ставиће се у новине неколико редака, како су наши губитци незнатни: рањено толико и толико; убијен добровољачки редов Иванов. Не, ни име не ће написати, просто ће рећи: убијен један. Један редов, као једно псетанце...

Цијела слика живо укрсну у мојој уобразиљи. Давно је то било; у осталом, све, сав мој живот, још док нијесам лежао овдје пребијених ногу, био је тако давно... Ишао сам улицом; гомилица народа застави ме. Застала и ћутећи гледала на нешто бијело, искрвављено, које је жалостиво цичало. Било је то малено, лијепо псетанце; прегазила га коњска жељезница. Па је умирало, као ево сад ја. Неки слуга размакну гомилу, узвештају се за огрилицу и однесе. Гомила се разишла.

Да ли ће мене ко однијети? Не, лези па умри! А како је лијеп живот... Онога дана (када се догодила несрећа са псетанцем) ја сам био срећан. Ишао сам некако као опијен, али сам имао и рашта. Ви, успомене, не мучите ме! оставите ме! Срећа била па прошла, сад су муке... нека бар остану само муке, нека ме не муче успомене, које ме и нехотице гоне на употређивање. Ах, досадо, досадо! Гора си од рана.

Међутим бива све топлије. Сунце жеже. Отварам очи, видим исто шипражје, исто небо, само на дану. А ево и мог сусједа. Да, то је — Турчин, лешина, Ала је велики! Познајем га: то је онај исти...

Преда мном лежи човјек, кога сам ја убио. Зашто сам га убио?

Лежи он ту мртав, крвав. Зашто га је судба амо догонила? Ко је он? Може бити да и он има, као и ја, стару мајку. Дуго ли ће вечери сједити у вратима своје убоге

кућице, и погледати на далеки сјевер: не иде ли јој ненагледани син, њен радин и ранитељ.

А ја? И ја тако исто... Ја бих се чак мијењао с њим. Како је он срећан: не чује ништа, не осјећа болове од рана, ни самртне досаде, ни жеђи... Бајонет му ушао управо у срце... Ено на мундиру му црна рупа, а око ње крв. То сам учињено — ја.

Ја то нисам хтио. Нисам никоме зла пожелио, кад сам пошао у бој. Мисао о том, да ће и на ме доћи ред, да убијам људе, некако је бјежала од мене. Ја сам замишљао у себи само то, како ћу своје груди подметнути под танад. И ја сам пошао и подметнуо.

Но, па шта? Глупак, глупак! А овај несрећни фелак¹ (на њему је египатски мундир) — он је још мање крив. Прије него што су их укрцали, као херинге у бурад, на пароброд и повезли у Цариград, није ни чуо ни за Русију, ни за Бугарску. Заповиједали му да пође, и он је пошао. Да није пошао, били би га батинама, а може бити, да би му и какви паша сасуо у њега метак из револвера. Ишао је дугим, трудним маршем од Стамбола до Рушчука. Ми смо напали, а он се бранио. Но видећи, да се ми, страшни људи, не бојимо његове патентоване пушке извијаче Пибодија и Мартинија, и све напријед иђемо и иђемо, он се ужаснуо. И кад је хтио утећи, неки малени човјек, кога би могао убити једним ударом своје црне песнице, прискочи и забоду му бајонет у срце.

А шта је он крив?

И шта сам ја крив, ма да сам га убио? Шта сам крив? Зашто ме мори жеђ? Жеђ! Ко зна, шта значи та ријеч! Ни онда, када смо ишли по Румунији, и по ужасној четрдесетостепеној врућини по педесет врста марширали, ни онда нијесам осјећао тога што сад осјећам. Ах, кад би ко му драго наишао!

¹ Фелак, феласи — земљораднички сталож у Египту.

Боже мој, та код њега у тој великој лимењачи, зацијело, има воде! Но треба доћи до њега. Шта ће то стати! Све једно, одвућићу се.

Пузим. Ноге се вуку, ослабиле руке једва покрећу непомично тијело. До трупа су два хвата, но за мене је то више — не више, него горе — од десет врста. Па ипак ваља пузити. Грло гори, жеже као ватра. Оно, умријећеш без воде брже. Па ипак, може бити...

И ја пузим. Ноге ми запињу за земљу, а сваки покрет изазива неиздржљив бол. Јаучем, јаучем, али ипак пузим. Напошљетку, ево и њега. Ево лимењаче... у њој је вода, и колико много. Више од по лимењаче. О! биће ми воде за дуго, до смрти!

Ти ме спасаваш, жртво моја. Почео сам да одрешујем лимењачу, одупријевши се на један лакат, и наједаред, изгубивши равнотежу, падох лицем на груди свога спасиоца. Од њега се већ осјећао јак задах мртвачки.

Напио сам се. Вода је била топла, но неукварена, а, при том, било је много. Преживићу још неколико дана. Сјећам се, у „физиологији свакидањег живота“ речено је, да човјек може без хране проживити више од недјеље дана, само ако има воде. Да, још је тамо испричана историја самоубице, који се уморио глађу. Живио је врло дуго, јер је пио.

Но, па шта? Ако и ја узживим још пет-шест дана, па шта је од тога? Наши отишли, Бугари се разбјегли. Пута у близини нема. Све једно — умријети. Само, мјесто тридневне агоније, начинио сам себи недјељну. Зар није боље свршити? Крај мог сусједа лежи пушка му, одличан енглески фабрикат. — Ваља само пружити руку, за тим — један миг и крај. Патрона је ту пуно. Није доспио да све избаци.

Дакле свршити или — чекати? Шта? Избављење? Смрт? Чекати, док не дођу Турци и не стану дерати кожу са мојих рањених ногу? Боље онда сам...

Не, не треба клонути духом; борићу се до краја, до пошљедњих сила. Па ако ме нађу, ја сам спасен. Може бити, да кости нијесу повријеђене; излијечиће ме. И ја ћу још угледати родни крај, мајку, Машу...

Господе, не дај им, да дознају сву истину! Нека мисле да сам убијен на мјесту. Шта ће бити с њима, кад дознају да сам се мучио два, три, четир дана.

У глави ми се врти; пут до сусједа ме је сасвим измучио. А уз то још и тај страшни смрад! Како је поцрнио... шта ће бити с њим сјутра, или прекосјутра? И сад ја лежим овдје само за то, што немам снаге да се одвучем. Одморићу се, па ћу отпузити на старо мјесто; баш згодно и вјетар дува отуда, па ће односити од мене смрад.

Лежим сасвим изнемогао. Сунце ми пече лице и руке. Ваљало би се покрити нечим. Само, да дође што скорије ноћ: а то ће, како изгледа, бити друга.

Мисли се замршују, и ја се онесвјешћујем.

Дуго сам спавао, јер кад сам се пробудио, била је већ ноћ. Све као и прије: ране тиште, сусјед лежи, онако громоран и непомичан.

Не могу, а да не мислим о њему. Зар нисам ја напустио све мило и драго, дошао овамо након марша од хиљаду и више врста, гладовао, зебао, знојио се; зар, напошљетку, не лежим овдје у мукама само тога ради, да овај несрећник престане живити? А ето, зар сам ја учинио што му драго корисно по војне цијељи, осим убијства?

Убијство, убица... И ко? Ја!

Кад сам наумио да пођем у бој, мати и Маша ме нису одговарале, и ако су много за мном плакале. Но ја заслијепљен идејом нисам видио тијех суза. Ја нијесам схватао (сада сам схватио) шта сам учинио са бићима мени блиским.

Нашто сјећати се? Прошлога не поврати.

А како се чудно понашали према том поступку моме многи познаници ми. „Но, луда! Нагао, не знам куд!“ Како су могли то говорити? Како се слажу те ријечи са њиховим представама о јунаштву, о љубави према домовини и о другим таквим стварима? Ето ја сам у њиховим очима приказивао све те врлине. И поред свега тога, ја сам — „луда“.

И ето полазим у Кишенев; на мене навале ранац и сав остали војни прибор. И идем заједно са хиљадама, од којих се може зар неколико наћи, који, као ја, иду добровољно. Остали би остали код куће, кад би им дозволили. Међутим, они иду исто тако, као и ми, — „свијесни“, прелазе тисуће врста, и боре се исто тако, као и ми, или још боље. Они врше своје дужности, без обзира на то, што би овог часа све бацили и отишли — само кад би им дозволили.

Пирну оштар јутарњи вјетрић. Шипражје се зањиха, прхну полузаспала птичица. Звјезде помркоше. Тамно-плаво небо помодрило, и превукло се њежним, перјастим облачцима; сиви полумрак се ди-зао са земље. Наступао трећи дан мога... Како то да се назове? Живота? Агоније?

Трећи... Колико их је још остало? У сваком случају не много. Ја сам врло слаб, и изгледа, да се чак не могу одмаћи од лешине. Скоро ћемо се изједначити с њом и нећемо бити немили један другом.

Ваља ми се пити. Пићу три пута на дан: изјутра, у подне и у вече.

Сунце одскочило. Огромни му диск, сав испресијецан и раздијељен црним гра-нама шипрага, црвени се, као крв. Данас ће, како изгледа, бити припека. Мој су-сједе — шта ће с тобом бити? Ти си већ сад ужасан.

Да, био је ужасан. Коса му почела опадати. Кожа му црна од природе, по-

блиједјела и пожутјела; надуто лице надуло се дотле, да је кожа иза уха пукла. Тамо су гамизали црви. Ноге, обувене у чизме, надуле се и из сара излазили велики мјехури. И сав бријег засмрдио. Шта ће с њим учинити сунце данас?

Лежати тако близу њега неиздржљиво је. Бол је силан, но шта ће ми он сад? Морам отпузити, ма ме шта стало. Но да ли ћу моћи? Ја још могу да подигнем руку, да отворим лемењачу, да се напијем; но покренути своје тешко, непомично тијело? Па ипак ћу се помицати, ма и помало, ма и по корака на сат.

Цијело ми јутро прошло у том поми-цању. Бол је силан, но шта бих му сад? Већ се не сјећам, не могу да представим себи како се осјећа здрав човјек. Ја сам се чак привикнуо на бол. Тога сам јутра отпузио на два хвата и нашао се на старом мјесту. Но нисам се дуго користио свјежим ваздухом, ако може бити свјежа ваздуха на шест корачаји од лешине, која труне. Вјетар се промијенио, и поново наилази на ме смрад тако јак, да ми се смучило. Празан желудац се на мучан начин и уз подрхтавање скупља; сва ми се унутарњост комеша. А смрдљиви, заражени ваздух свеудиљ налијеће на ме.

Падам у очајање и плачем.

Сасвим, изможден, збуњен, лежао сам скоро у несвијести. Наједанпут... није ли то обмана растројене уобразиље? Мени се чини, да... не. Да, то је — говор. Коњски топот, људски говор. Умало што није сам завикао, али се уздржах. А шта, ако су то Турци? Шта онда? Овим мукама придружиће се друге, још страшније, од којих се коса на глави подиже чак и онда, кад о њими у новинама читаш. Деру кожу. сагоријевају рањене ноге... Лијепо, кад би само то било; али они су у том врло до-сјетљиви. Није ли боље скончати под њиховом руком, него умријети овдје? Али ако су то — наши? О, проклето шипражје! Зашто си око мене тако густо обрасло? Ништа не видим кроза-њ; само на једном

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

мјесту, као оканце међу гранама, открива ми се изглед у даљину, у долину. Тамо је, чини ми се, поточић, из којег смо пили прије битке. Да ено и оне пјешчане каменице, положене у поток. Они ће зацијело преко њега. Говор умукну. Не могу да разаберам језик на коме говоре: и слух ми је ослабио. Господе! ако су то наши... Викнућу им; чуће ме и са потока. Боље то, него можда пасти у руке Башибозуцима. Што тако за дуго не долазе? Нестрпљење ме мори; ја чак не осјећам ни смрада од лешине, ма да ни у колико није ослабио.

И, наједанпут се на пријелазу преко потока указују Козаци! Плави мундури, црвени гајгани, копља. Цијела их полусатнија. Напријед, на дивном коњу, неки црнобради официр. Само што је полусатнија прелазила поток, а он се окрену на седлу цијелим тијелом назад и викну:

„К-а-а сом, марш!“

— Стојте, стојте, Бога ради! Помагајте, помагајте, браћо! — вичем; но топот добрих коња, звекет сабаља и шуман козачки разговор гласнији су од мог промуклог запомагања — и мене не чују!

О, проклети! Сав изнемогао падам лицем на земљу и почињем ридати. Из преврнуте лименаче тече вода, мој живот, моје спасење, мој одбијач смрти. Но ја то примјећујем тек онда, кад је од воде једва по чаше остало, а остало отишло у жедну суву земљу.

Могу ли се опоменути оног ужаса, који је овладао са мном послје тог страшног случаја? Лежао сам непомично, полузатворених очију. Вјетар се непрестано мијењао, те час дувао на ме свјежим и чистим ваздухом, час ме задањивао смрадом. Сусјед се тога дана унаказио страшније од сваког описа. Једанпут, кад сам отворио очи да погледам на-њ, ужаснуо сам се. Лица већ није имао. Отклизило с костију. Страшни осмјејак лубање, вјечни осмјејак, учинио ми се тако одвратан, тако ужасан, као никада, и ако сам био не једном у прилици, да држим лубању у ру-

кама и да препарирам цијеле главе. Тај скелет у мундиру са сјајним дугметима довео ме да сав уздрхћем. „Ето — рата, помислих. — Ето му слике“.

А сунце жеже и пече као и прије. Преосталу воду сам сву попио. Жеђ ме је тако силно мучила, да сам, ријешивши да попијем мален гутљај, испио све наједаред. Ах, зашто нисам викао Козацима, кад су били тако близу мене! Та да су и Турци били, опет би боље било. Но, мучили би сат, два, а овако још не знам, колико ћу се дуго овдје ваљати и страдати. Мајко моја, мила моја! Почупаћеш своје сиједе власи, удараћеш главом о зид, проклећеш онај дан, кад си ме родила, цио свијет ћеш проклети, што је измислио рат на страдање људима!

Но ти с Машом, зацијело, не ћеш ни чути о мојим мукама. Збогом, мајко, збогом, моја невјесто, моја љубави! Ах, како је тешко, горко!

Опет бијело псетанце! Слуга није пожалио га, бубнуо га главом о зид и бацио у јаму, куда се баца ђубре и сипају помије. Но оно је било живо. И мучило се још цио дан. А ја сам још несретнији од њега, јер ево се мучим пуна три дана. Сјутра је — четврти, за тим пети, шести... Смрти, гдје си? Дођи, дођи! Узми ме!

Но смрт не долази и не узима ме. И ја лежим под тим страшним сунцем, а немам ни гутљаја воде, да освјежим упаљено грло, а лешина ме заражује. Сасвим се распала. Миријаде црви испадају из ње. Како гамижу. Кад је поједу и остану само кости и мундир, онда је — моја на реду. И ја ћу тако исти бити.

Пролази дан, пролази ноћ. Све исто. Свиће јутро. Све исто. Пролази још један дан...

Шипрајје се њиха и шушти, као да се разговара. „Умријећеш, умријећеш, умријећеш“ шапуће. „Не угледа, не угледа, не угледа!“ одговара шипрајје на другој страни.

— Та овдје их не мож' ни угледати! громко одјекну око мене.

Ја се тргох и обједном дођок себи. Из шипражја гледају на ме добре голубије очи Јаковљева, нашег „ефрајтера“.

— Лопате! виче он. — Овдје су још двојица: наш, и њихов!

— Не закопавати, не треба ме затрпавати, ја сам жив! хоћу да вичем; но само слабо стењање излази из запечених уста.

— Господе! Да није још жив? Господин Иванов! Момци! овамо носила, наш је господин жив! И зовте доктора!

За по минута већ ми лију у уста воду, вотку и још нешто. По том све ишчезну.

Носила се крећу, љуљајући се одмјерено. То одмјерено кретање ме успављује. Час се пробудим, час опет онесвијеснем. Превијене ране не боле; неко неизразиво блажено осјећање разлило се по цијелом тијелу...

— Сто-о-ој! Спу-у-штај! Санитарци, четврта смјена, марш! За носила! Хватај, поди-жи!

То командује Петар Иванић, наш болнички официр, висок, мршав и врло добар човјек. Тако је висок, да, окренувши очи на његову страну, непрестано му видим главу са ријетком дугом брадом и плећа, ма да носила носе на плећима четир повисока солдата.

— Петре Иванићу! шапућем.

— Шта је, голубићу?

Петар Иванић се нагнуо нада мном.

— Петре Иванићу, шта вам је казао доктор? Хоћу ли скоро умријети?

— Шта ви, Иванове, ма шта! Не ћете умријети. Кости су вам неповријеђене. Ала је срећан! Ни кости, ни артерије. А како преживјесте трипут и полак по 24 сата? Шта сте јели?

— Ништа.

— А пили?

— Узео сам од Турчина лимечају. Петре Иванићу, не могу сад говотити. Послије.

— Но, Бог с вама, голубићу, спавајте само.

Опет сан, несвијест...

Пробудио сам се у дивизионој болници. Нада мном стоје доктори, милосрдне сестре, а осим њих видим још познато лице знаменитог петроградског професора, који се нагао над мојим ногама. Он за недуго барата око ногу, пак ће мени:

— Но, срећа ваша, млади човјече! Остаете у животу. Једну смо вам само ногу одузели; но, али то су ситнице. Можете ли говорити?

— Могу да говорим, и причам им све што је овдје написано.

Нови Сад

Веља Миросављевић.

Деспотова унука, пошљедна краљица босанска

I

Кад се стари деспот Ђурђе Бранковић 1444 године 22 августа врати из Сегедина са сабора и уђе у своју пријестоницу Смедерево на тихом Дунаву дочека и слијепе синове своје, које му доведе Балта Оглу. Видио је стари Ђурађ да су му подломљена оба крила и, тужан стао је размишљати ко ће му наслиједити пријесто, ко ће му прихватити скиптар кад пође с овога свијета. Мисли су му се задржале на најмлађем сину Лазару. И послјије двије године већ видимо сватове, који воде Јелену, ћер Томе Палеолога, деспота од Мореје, за Ђурђева сина Лазара. Сватови су стигли у Смедерево пред Божић, 18 децембра 1446 године, а на светога Стевана 27 децембра стајали су младенци пред олтаром и свештеник је благосиљао брачну везу њихову. Ђурађу је било мило што је послјије толиког искушења, дочекао и један весео тренутак, у своме дому значајан и за династију и за народ његов. Јерина је била још радоснија, јер је добила за снаху своју сународницу од

високе куће Палеологове, од царскога рода и кољена. Свијет је клицао, весеље је било бујно, пило се и веселило, наздрављало се и „многаја лета“.

Од тада уз деспота оца стајао је и деспот син. Из тога је времена и новац на коме стоји: *Господин Ђурђе и Лазар*, а кад је пренесено тијело св. Луке у Смедерево, у спису о пријеносу стоји: *бист ва последњаја времена, владичествујушу српскоју земљеју и иними странами ва Христа Бога благоверному деспоту Георгију и сину jeho деспоту Лазару* (Гласник 51. стр. 90.) На истом мјесту на стр. 95 стоји:

Узрев же благочестиви деспот Георгије таковују благодат..... Подобно же и благочастиви деспот Лазар сатварает светому кивар частан и многоцењен и завесе изредно украсени златими образи и проча.

II.

У најгорим приликама по државе Балканскога Полуострва, кад се мјесто заједничкога рада против Турака кољу између себе господа арбанашка и млетачка, мрзе господа српска и угарска, неискрено везују пријатељство господа босанска и угарска, када млетачка господа гледају да прогнају најчувенијега јунака Скендербега Ђорђа не само из Арбаније, већ и са овога свијета, кад дају некаквом Зећанину стотину дуката годишње пензије, само да убије Скендербега, тада је по златотканим и кадифеним простиркама богатога двора деспотова пузила мала Мара, кћи деспота Лазара и Јелене, радост сиједога деспота и поносите Јерине. Она се могла родити као првијенче Лазарево и Јеленино, мјесеца октобра или новембра 1447 године. Она је расла и напредовала. У двору, тада најбогатијега хришћанскога владоаца на Истоку, ништа није недостајало да се Мара, као прво унуче деспотова по мушкој линији, добро васпита и добро упутити. Али у то доба нико не мишљаше да ће она бити нашљедница пријестола српскога, нико не мишљаше да ће она бити пошљедња деспотица српска и пошљедња кра-

љица босанска. Нико не мишљаше да ће она у позном часу сјединити двије круне српске у једно и да ће под њеном владом са свим пропасти двије државе српске.

Она је расла у двору Ђурђевоу у најнесрећнијим приликама. Кад јој је била година дана, онда је у тамници деспота Ђурђа тамновао велики заточеник, Сибињанин Јанко, а када јој умрије теча Мурат II тек је била зашла у четврту годину, а кад је цијелу Јевропу западну изненадио страховити глас да су Турци заузели Цариград, она је била већ у шестој години. Таман толико да је била љубимче у двору деспотову. Србији се спремају најтежи дан, навлачише се црни облаци, а мала Мара трчкарала је по вртovima деспотовим као лептир од цвијета до цвијета и не сањајући о каквој опасности. Она је још у то доба гледала разноврсну велику господу, када су као разни посланици долазили из Угарске и Млетака, из Босне и Дубровника, из Италије и Цариграда деспотову двору у Смедерево.

Година 1454 била је врло тешка за српску деспотовину. Султан тражаше да му се уступи Смедерево. Овај глас пренеразио је све у поносном дворцу деспотовом на тихом Дунаву. Сваки је осјећао велику опасност, која пријећаше деспотовини. У дјетињој глави Мариној ређале су се страшне слике, што их је упамтила из приповиједања о недавној сили турској, када оно бјеху поплавили цијелу деспотову државу. Она је, и ако несвјесно, осјећала онај страх, који је обузимао цио деспотов двор и цијелу деспотовину, а страх се као талас ширио све даље и даље.

Силна турска војска у прољеће 1454. напала је деспотовину и једно одјељење под самим Султаном и Исабегом дојурило је и опсјело Смедерево. Годоминско поље притиснуто је војском. На њему је чадор до чадора, коњ до коња, а јунак до јунака. Јунаци су страшно одјевени. Око главе кауци и китњаста пера, о рамену криве сабље дамаскиње. На град наперени аван

топови, чија уста зјапе као адске жвали; чекају само па да бљују огањ и смрт на поносне дворе деспотове. У то доба деспот је био у Угарској, молио за помоћ. У Смедереву остао је Лазар. Да ли је Мара са високе куле деспотове гледала ове страшне опсаднике смедеревскога града, да ли је и сама била у Смедереву, тешко је рећи. Тек Срби добивши нешто помоћи од Угара, нападну ноћу на Турке и разбију их. Деспот је и идуће 1455 године чинио све да нађе помоћи код Мадара, али му они најпошље одговорише: *да хоће своје силе да чувају за своју одбрану*, те деспот, скоро у деведесетој години свога живота, мораде тражити мир од Султана, и добио га је по врло скупу цијену.

Цијела породица деспотова опет се састала у Смедереву и можда је још једина најмилија забава у кући старога деспота била ова његова унука, мала Мара, која је већ била у осмој години.

Кад је Мара била у деветој години, када је већ више разумијевала, када је боље схватала прилике, у којима је брже сазријевала но друга дјеца, она је видјела болна деспота гдје носи завијену десну руку од ране, коју му је на звјерски начин задао Михаило Силађије, заповједник биоградскога града. Од тада није дуго прошло а Мара је, заједно са дједом, стричевима и оцем морала за неко вријеме оставити Смедерево и повући се преко Дунава у Банат, те слушати одатле страховиту грмљаву од 300 великих топова, како грувају и руше зидине Биограда, кога јуна мјесеца 1456 опсађиваху Турци. Хришћанска војска одбила је Турке од Биограда. Деспот се радостан вратио у Смедерево. И Мара се опет несташно игра са сестрицама својим по вртovima деспотовим у поносном Смедереву.

Није прошло много времена послје славне побједи хришћанске под Биоградом, а деспотов двор опет обави туга. Његовога зета, његов ослонац у Угарској сатријеше Хуњадијевци у Биограду 11 новембра, а с тим се разбише и пошљедњи

планови старога деспота. У пошљедње вријеме силни и судбоносни ударци падали су на сиједу главу деспотову. Онај тјелесни састав, који се одупирао силним бурама живота већ преко пола стољећа, поче се повијати, поче се ломити. Узбуђен пошљедњим догађајима, сатрвен стропоштао се деспот у болесничку постељу, да се више не дигне. Рана на руци позлиједила му се, душа му саломљена, а пошљедњу му снагу тијела поче као мора испијати грозница.

Наступио је Бадњи-дан, празник тако мио цијелом хришћанском свијету, тако драг Србину, а у деспотову двору, туга и страх све обавила. Лица уплакана и тужна; над двором деспотовим смрт раширила своја црна крила. Деспот се с душом бори. Око деспотове постеље три су сина његова, два слијепа а трећи слабуњав; ту му је жена, госпођа Јерина, кћи Мара, снаха Јелена, унук, кћери Лазареве и многи великаши. У 7 часова душа се деспотова ослободила тијела и прхнула у небеске висине а јаук и лелек обухватио је све присутне. Мара, тек у десетој години, гледала је оно лијепо и благо лице свога дједа, које је смрт обавила. Њена душа појмила је да више нигда неће осјетити милоште дједове.

Сјутра дан, на Божић, деспотово тијело лежало је на самртничкој постељи у најсјајнијој опреми. Више главе гориле су свијеће, околу су стајале налоње. Калуђери су читали посмртне молитве, у гробној тишини велике сале одјекивао је мекани звекет сребрних кадионица, а мјесто божићних пјесама и весеља чуло се потмуло јецање блиских и искрених срдаца. Искрене сузе точиле су се као ријека и росиле богате и скупоцјене простирке. Жалост за деспотом бијаше силна и јака, јер многи и многи у смрти деспотовој гледаше и смрт деспотовине, смрт слободе своје и Србинове.

III.

Послје смрти деспота Ђурђа остаде на пријестолу деспотском Лазар, најмлаћи

му син. То је према ономе, што га још отац 1446 узе себи за сувладара. Али деспоту још не бјеше дато ни четрдесетодневно подушје, а у породици његовој плану раздор. С једне стране стајаше Лазар са властољубивом женом Јеленом а с друге његова мајка Јерина, брат му Гргур, ујак Тома и сестра Мара, удовица Мурата II. Изгледа да је још раније постојала нека неслога између снахе и свекрве, изгледа да се властољубље једне и друге сударило и да се нигдје не могаше наћи рада гдје би се ове двије сународнице сложиле. Народна пјесма доста јасно црта гордост, набузитост и хладноћу Јеленину према Јерини, тим прије, што се никако овдје не може рећи да се народни пјесник ласкаво одазвао према Јерини, коју је иначе на сваком мјесту назвао „проклетом“. У пјесми се каже како је Јерина скоро оженила сина па пошетала по пространом граду Смедереву, те дошла снахи својој:

Па ту њојзи божју помоћ дава,
 Ма ни уста, нити је причати
 Н'ако од ње обраћаше главу.
 Ал' Јерина ријеч бесједила:
 Шта си ми се снашо наједила
 Видиш равно поље Годоминско,
 И у пољу бијелу пшеницу,
 Ако буде по реду мријети
 Ак' умремо ја и Ђуро, снашо,
 Све ће остат' тебе и Лазару.

Раздор је наступио отуда, што је хтио да наслиједи деспотски пријесто Гргур, као најстарији син деспотов, а у томе га помагаше мајка, сестра и ујак. Лазар пак држаше се права, које је већ стекао владајући уз оца. Јелена, као Гркиња од царске куће Палеолога, тешко је гледала своју свекрву Јерину, да она, од рода Кантакузена, непрестано стоји испред ње. Она је једва дочекала да Лазар постане господарем деспотовине и поноснога Смедерева и хтјела је по што по то да потисне са пријестоне висине своју свекрву, па она да заузме њено мјесто. Јерина, навикнута још за деспота Ђурђа да поред њега утиче на државне послове, ра-

чунаше да јој то мјесто припада и као мајци. Она је желила да на мјесто Лазара подигне Гргура, и услјед тога настаде раздор такав, да се кућа деспотова подијели. Лазар са женом Јеленом и дјецом остаде у Смедереву, а Јерина са двојицом старијих синова, ћерком Маром и братом Томом оде на поносни Рудник. Тако раздор у двору донесе раздор у државној управи, а раздор у државној управи донесе раздор у народу. И у онако смањеној деспотовини, постадоше двије врховне власти и двије моћне странке, које се гложаху међу се. Овај разлом у деспотовој породици морао је оставити јак утицај на души Мариној. Она је тај догађај добро упамтила јер своју стару, своју баку, поноситу Јерину, није више видјела.

Раздор се све више заоштравао. Изгледа као да се у тој борби назире и два правца у погледу опстанка Србије. Лазар се хтједе држати с Угрима, а Јерина и Гргур Турака. Ово је још више распалило борбу у породици. Јерина, да би достигла намјеру своју, бјеше готова позвати Турке. Лазар се стараше да то спријечи. И Јерина, у сред најраспаљеније борбе, 2 маја 1457 године умре на Руднику, како се прича, отрована.

Тијело, некада до заноса лијепе Јерине лежало је мртво на мртвачкој постељи, а Гргур, султаница Мара и Тома морали су исте ноћи бјегати под окриље султану. Љетописац је то забиљежио:

То исто лето (1457) копча се госпођа деспотица Јерина у Руднику, маја 2. Уторник. И ту ноћ убеже од Рудника к цару Мехмедбегу на Порту Гргур и царица Мара, сестра деспота Лазара, и Тома ујак ових.

IV.

Лазар је сам на деспотском пријестолу у бијелој Смедереву граду. Поред њега је лијепа и поносна жена му Јелена Палеологина, жељна блијеска, жељна власти. Мајски потреси на Руднику уклонили су јој најопаснију супарницу. За Лазара настају чемерне прилике. Слабуњав иначе,

душу му раздираху пријекори, које му чињаше савјест што је кривицом његовом отишла у гроб мајка његова; спољне прилике црне, да црње бити не могу. И он мораде уговарати поново с Турцима да би могао остати на пријестолу. Његов отац плаћаше 15.000 дуката а он мораде плаћати 40.000 с тим да му султан поврати све земље и мјеста, која је некад држао његов покојни отац било то у Србији било на другом мјесту, осим Новог Брда. У свима невољама његовим као да му помагаше каткад савјетима његов брат, слијепи Стеван, који се послѣје онога разлома на Руднику измири с братом и снахом.

Међу тим Лазар је све више и више слабио. Опадање је његово било тако примјетно да се већ са зебњом очекивала нова 1458 година. У очи 20 јануара 1458 у дворцу старог Ђурђа на плавом Дунаву опет је све у тузи. Болан Лазар с душом се бори, око постеле жена му је Јелена, брат, слијепи Стеван и кћи Мара, која је тек у једанаестој години, са својим млађим сестрицама. Слика, коју гледасмо при смрти деспота Ђурђа, поновила се опет, само с том разликом што се овдје бори с душом човјек у најбољим годинама живота свога. Освитком 20 јануара 1458 године, отишао је с овога свијета претпошљедњи деспот смедеревски, оставивши послѣје себе жену и женску дјецу без наслједника на пријестолу. Нашљедница је постала Мара у тренутку кад је оца изгубила.

V.

Мука Марина, властољубива Јелена Палеологова, одмах се побојала за деспотски пријесто. Знала је она да би на пријесто могао доћи дјевејер јој Гргур, који је негдје у турској држави, или дјевејер јој Стеван, који је у Смедереву, или син Гргуров Вук, који је такође био негдје у турској држави. Ма који од ових да је дошао на пријесто, Јелена би изгубила не само власт, за којом је она чезнула, но и све земље и имање старог деспота

Ђурђа, а то је оно, чега се она највише бојала. С тога, нема сумње, Јелена је у договору с великашима у Смедереву успјела, да се одреди намјесништво, које би управљало у име Маре, као наслједнице пријестола деспотскога. У намјесништво уђоше: слијепи Стеван, стриц Марин, Михаило Анђеловић, велики војвода деспота Лазара и Јелена. У овом намјесништву најзнатније мјесто заузима велики војвода Михаило Анђеловић, за кога се данас не зна тачно ко је. Зна се да је био брат султанова везира *Махмуда*, да је стајао на челу оне групе људи у Србији, која жељаше мир с Турцима. Међу тим и Јелена и Стеван нагињали су више Угарској. Тако, ушљед ових разних тежња, настаде трвење у самом намјесништву. Трвења се мало по мало претворе у борбу око власти и Михаило Анђеловић науми да се сам прогласи за деспота. Ова борба најјаче се распали почетком марта 1458 године. Јелена желећи на сваки начин да одржи власт у својим рукама у договору с Маџарима стаде радити на удадби своје кћери. Михаило Анђеловић знајући за то, похита да се прогласи за деспота, а у томе га помагаше и брат му Махмуд. Његове присталице пусте у Смедерево једнога субашу с доста Турака, а ови чим уђу дигну на главну кулу изнад капије турску заставу и стану викати: „Чок јаша падишах!“ (Живио султан). Срби чувши то, видјеше пријевару, кидишу и исијеку Турке и многе Србе, који су били присталици уз Турке, а брата пашинога (т. ј. Михаила Анђеловића) ухвате и затворе. Ово се десило 31 марта, ове, 1458 године. Послѣје овога узела је власт деспотску Јелена у своје руке, те владала с дјевејером Стеваном у име своје ћери Маре.

Политика Јеленина и држање с Угрима не допадале се Турцима, и брат Михаила Анђеловића, Махмуд паша, по наредби султановој, крете се с војском на деспотовину да освети смрт својих присталица и увреду свога брата. Ова војска готово без отпора заузе *Ресаву* (Ма-

насију) *Голубац* и друга мјеста оставивши само Смедерево с околином. И у тако смањеној деспотовини Јелена је гледала да се истакне као потпуни господар деспотовине, а Стеван је само стајао поред ње. Па ни с тиме се Јелена не задовољи, она је хтјела да отклони сваку опасност која би случајно могла да је лиши власти а њену кћер наслједства деспотскога пријестола. С тога се она још чвршће удружи с Магарима, те поче радити да уклони из Смедерева и својега дјевера Стевана. С тога у договору с Угрима она гледаше да уда своју ћерку Мару за босанскога наслједника Стевана, сина Стевана Томаша. Ово је желио и сам Томаш, јер би тиме његов син добио и остатке деспотовине као мираз, па, разумије се, и деспотско достојанство. Угарска се овдје понашаше према деспотовини као према вазалној земљи, разумије се без права на то, па је сматрала да послѣ Лазара деспотско достојанство није попуњено. С тога пристане на жеље деспотице Јелене, да деспотом Србије постане босански краљевић Стеван и да се за њега уда Лазарева Мара, којој је тек 12 година. Па тако и би. Стевана, Ђурђева сина и деспота прогнаше из Србије 21 марта на велику Сриједу, а деспотско достојанство прими Стеван Томашевић, и 1 априла исте, 1459 године, вјенча се по жељи Јелениној кћи јој Мара за Стевана, Томашева сина, наслједника босанске краљевске круне.

Властољубива Гркиња Јелена Палеологова успјела је. Она је довела на деспотски пријесто босанскога краљевића, удала је дванаестогодишњу ћерку своју Мару за овога краљевића, а одузела и пријесто, имање и баштине старога деспота Ђурђа Смедеревца од његових синова Гргура и Стевана, и од унука Ђурђева, а Гргурева сина, Вука, доцније званог *Знај деспота Вука*. Она је створила распру у кући деспотовој, због ње је прије времена, можда и насилном смрћу, отишла у гроб и Јерина, жена деспота Ђурђа Смедеревца, због ње су морали Гргур и султаница

Мара бјегати из деспотовине Турцима, због ње је прогнат из Смедерева деспот Стеван, те се, као син негда најбогатијега хришћанскога владоца на Истоку, морао потуцати као сиромашак од немила до недрага. Јелена има уза се зета, има власт деспотску у својим рукама, има свеколико благо и имање куће Бранковића, али све то за мало бијаше. Политика, коју је Јелена водила била је врло несигурна, а пут којим је дошла до власти врло клизав, о чему се и она сама ускоро увјерила. Деспотовање њенога зета у Смедереву трајало је само три мјесеца. Султан Мехмед крете војску на Смедерево, јер му се не свиђаше да сједи на пријестолу у Смедереву угарски и римски штићеник. У Смедереву бјеше угарска посада под заповједништвом Михаила Силађија, онога истог Михаила, који је и узрок смрти старога деспота Ђурђа. Кад Турци опсејдоше град многи од Срба, који бјеху незадовољни радом деспотице Јелене, који не хтједоше трпити наметнутога им деспота од стране Угарске, не хтједоше се борити с Турцима. Услијед тога мораше деспотица Јелена и зет јој Стеван водити преговоре са султаном да му предаду град и да их он слободно пусти. Султан пристаде на то. Деспотице: Јелена и Мара и пошљедњи деспот смедеревски Стеван Томашевић изађоше слободно из града с благом, што га имађаху а Султан зароби Михаила Силађија и угарску посаду и одведе у Цариград, гдје Михаила погуби као роба.

Мара је заједно с мајком својом и мужем оставила поносне дворе у Смедереву на тихом Дунаву и отишла у Босну, гдје ће још чемерније дане доживјети.

VI.

Послије двије године пошљедња деспотица Смедеревска постала је краљица босанска, јер у августу 1461 године нестане с овога свијета краља Стевана Томаша, а на пријесто босански сједе син му Стеван Томашевић, а поред њега кћи пошљедњега деспота од бијела Смедерева, унука бо-

гатога Ђурђа Смедеревца. Не бјеше она само краљица босанска. Њен муж Стеван Томашевић потписиваше се: *Милостију божијом ли господин Штефан Степан Томашевић, краљ Србљем, Босни, Поморју, Хумци земљи, Далмацији, Хрватом, Доњим Крајем, Западним странама, Усоре, Сома, Подрињу и к тому*. И пошљедња деспотица бијела Смедерева града бјеше пошљедња краљица горе поменутих земаља. Лијепу околину бијела Смедерева града замијени узвишица јајачкога града. У првој пријестоници уздизаху се око њена двора многобројне куле. С једне стране шири се тихо Дунаво преко кога је пукла равница плодне земље банатске, а у даљини плаве се Вршачке планине; с друге стране равно поље Годоминско, на коме се у разним бојевима силна пролијевала крвца. Тамо из града вијуга се Језеро, а још даље таласи Моравини слијевају се у тихо Дунаво. Са југозападне стране уздиже се лијепа узвишица. У новој пријестоници, у пријестоници пошљедњега краља босанског град се диже на једном стјеновитом узвишењу одакле је дивно погледати на Врбас и пад Пливе, која се губи у бистрим таласима Врбаса.

И двор је други и земља је друга. Истина земља једнога народа, али је стјеновита и брдовита, па и господа босанска носе на себи карактер земље босанске. За пошљедњу деспотицу Смедерева бјеху то нова лица и нова презимена. Павловић, Ковачевић, Клешић, Влатковић, Чубретић, Шантић, Вукчић и други, бијаху за њу много друкчији од оне господе, што је окружаваху у Смедереву. Онамо више пажње према пријестолу, оvdје више самовоље, онамо више оданости, оvdје више осорљивости. Онамо, у Смедереву служаше се служба на језику, који јој скоро изгледаше матерњи, разумљив, мало удаљен од народног говора; оvdје служба на туђем језику. Велика разлика између једнога и другога двора, па опет оба бјеху српска. Онај двор деспотовине овај краљевине...

Једно и највеће зло не остави деспотицу ни као краљицу. Она је изгубила деспотство под неодољивом силом османлијском, па та иста сила пријети да јој одузме и краљевску круну. То увиђа и сам њен муж, то увиђа и Стеван Томашевић. Пријесто краљевски у Босни био је врло колебљив, а владаоци под разним страним утицајима врло нестални. Маса свијета, народ их не вољаше, јер се поводише за туђином у политици и у вјери, а за владоца, за краља, свагда је најтеже било кад не имађаше љубав народну. Може ли се рећи да Томашевић имађаше љубав свога народа и својих војвода? Није ли његов отац Томаш у самом почетку своје владе оставио вјеру своју, оставио цркву босанску, те прихватио вјеру оних агитатора, који су неколико пута подизали крсташке ратове против народа у Босни? Није ли примио вјеру краљева угарских, који су били највећи непријатељи независности босанске краљевине, који су пролили потоке крви босанских витезова и босанских војника а толико пута палили, пустошили и најзад одводили и сатирали? Није ли за љубав те нове вјере, коју му наметну сила околности, морао гонити ону вјеру, коју је раније сам поштовао; није ли се тога ради завадио са својим највиђенијим доглавницима а омразио код народа; није ли тиме поткопао сам пријесто свој; није ли тиме измахнуо најтежом сјекиром те ударио у коријен краљевство босанско, које поче венути и падати? За све то шта је добио? Ни краљ угарски, ни папа у Риму не вјероваху му. Он због ревности према новој вјери изгуби љубав народа свога и својих доглавника, а Запад му свагда одговараше неповјерењем. Томаш бјеше несрећан краљ јер створи себи непријатеље и у земљи поред вјековних непријатеља са стране. Син му, Стјепан Томашевић, бјеше још несрећнији краљ. Он од оца наслиједи неповјерење великаша и доглавника, мржњу народа, мржњу и непријатељство краља угарскога, Матије, и мржњу бана хрватскога, Павла

Сперанчића. Он на западу и сјеверу своје државе имађаше само непријатеље. На истоку стајаше му, готов над самим вратом, замахнута оштра сабља османлијска и чека само згодну прилику па да фисне по врату и да пролије крв. И све је то морала да сноси пошљедња деспотица Смедеревска, као да је непрестано пратила она клетва, коју народ баци на стару јој мајку, на „проклету Ђурђеву Јерину“.

Стјепан Томашевић увиђао је сву тежину свога положаја, али и бујна младост и уздање на Запад даваху му неке наде. Он се при самом ступању на пријесто обрати папи. Вели се да су Стјепанови посланици рекли папи Пију II:

„Босански краљ, твој син, свети оче, посла нас теби и заповједи нам да ти ово кажемо у име његово: „Разабрао сам да турски цар Мехмед мисли ударити на ме идућега љета и да је већ спремио војску и топове. Толикој сили не могу ја сам одољети. С тога замолих Угре и Млечане и Ђурђа Арбанаса (Кастриоту), да ми притеку у помоћ. Ово љето молим и тебе. Не тражим златна брда, али бих рад био да моји непријатељи и мој народ знаду да ми неће не достајати твоја наклоност. Ако сазнаду Босанци да у рату нећу бити сам самцат, храбрије ће војевати, а и Турци неће смјети лако на моје земље напасти, јер су пролази веома тешки а градови на многим мјестима готово неприступачни. Свети оче, твој претходник Евгеније нудио је моме оцу круну и хтједе у Босни подићи бискупске цркве. Мој се отац устезаше да не би изазвао мржњу у Турака, а био је и нов кршћанин, и не бјеше још истјерао Патарене из краљевине. Ја сам као дијете крштен, учио сам латинску књигу и тврдо пригрлио кршћанску (католичку) вјеру, па се не плашим онога, чега се мој отац плашио. С тога желим, свети оче, да ми пошљеш круну и свете оце бискупе, што ће бити знак да ме нећеш оставити, ако би рат наступио. Ако ме ти крунишеш, подигнућу поуздање мојих поданика и повећати страх не-

пријатељима. За живота мога оца био си наредио да му се пошље оружје, које је покушљено за крсташку војну, а које је већ било у Далмацији у млетачкој руци; па то не бјеше по вољи млетачком вијећу. Заповједи сада да се мени пошље. Сада ћеш наћи ваљда више одзива у Млечана, јер и они данас друкчије мисле, а готови су, како се говори, објавити рат Турцима. Још те, свети оче, молим пошљи посланике у Угарску, да моју ствар препоруче краљу и наговоре га да са мном заједно пође на војну. Само се тим начином може Босна спасти, иначе ће пропасти. Турци су већ у мојој краљевини сазидали неколико градова, показују се благи и расположени према сељацима, обећавају да ће сваки онај, од њих, који им приђе, бити слободан. Прост ум сељачки не схвата да је то пријевара, па мисле да ће та слобода вјечито трајати. Прост свијет заведен оваквим пријеварама, лако ће од мене отпасти, ако не види да ме ти помажеш. Па ни властела се не може, остављена од сељака, дуго одржати. Кад би Мехмед тражио само моју краљевину да освоји, и не би хтио даље поћи, онда бих се, како тако, покорио судбини и не би требало мене ради и моје краљевине узнемиривати остало хришћанство; али неситост освајачка нема граница, последице мене напашће на Угарску и Далмацију, потчињену Млечанима, па преко Крањске и Истре тражиће Италију, коју такође жели освојити. И за Римом му срце чезне. Ако Мехмед, немаром Хришћана, моју краљевину освоји, наћи ће подесну земљу и згодна мјеста да оствари своју жељу. Ја први очекујем олују, а за мном ће Угри и Млечани и остали народи окусити своју судбу. Ово су намјере непријатеља; ово, што сазнајем теби јављам, да не би доцније рекао, е ти није било јављено, и мене немарношћу обиједио. Мој је отац твој претходнику Николи и Млечанима прорекао зао удес Цариграда, и Хришћанство је на своју велику штету изгубило тај град, столицу патријаршије и стуб Грчке. Сада ја себи

проричем: ако ми вјерујете и помогнете, спашћу се, иначе ћу пропасти а самном ће и други. Ово ти поручује Стјепан. Ти, који си отац Хришћанства, дај му савјет и помоћ“.

Резултат свега тога био је тај, да је Стјепан крунисан краљевском круном. На глави Стјепана, на глави деспотице смедеревске блистају се круне, али круне, које су стечене последије силних гоњења већег дијела народа у Босни. У присјенку пријестола босанскога, на коме сједи први крунисани краљ и четрнаестогодишња краљица Мара, чују се уздаси хиљаде богу-милских породица растјераних са огњишта свога, отјерани у земљу Херцегову и у наруч иновјернику. Многа господа босанска насилно нагнана да пријеђу у католицизам у потаји исповиједаху своју стару вјеру а у грудима гајише мржњу према новом краљу, који се са свим баци у наручје католицизму и Западу.

Послије свих покушаја да нађе помоћи на Западу, Стеван Томашевић остаде усамљен а страховита олуја спремаше се да покоси земљу босанску, да сруши пријесто босански, да сурва српску краљевину, која тражаше помоћи у католицизму, која тражаше ослободу у вјековних непријатеља српске слободе и независности, у Мађара. Пошљедњи час куцаше краљевини. Мехмед тражи данак од крунисаног краља босанскога; краљ се надџа на обећање папино, њега храбри папин изасланик да не даје данак, да се држи ријечи дане угарском краљу Матији. И Стјепан одведе султанова посланика, показа му на гомили силно благо да га на товаре крећеш и рече:

„Ево, харач је скупљен, спреман је, али ми ни на ум не пада да тако силно благо пошљем цару а ја да останем без њега. Ако султан на ме пође, ако ми до невоље буде, с овим благом лакше ћу се одбранити, ако ли ми судба донесе да морам у туђу земљу бјегати, онда ћу бар лакше у туђини живјети“.

Миран, султанов посланик одговори му на ово:

„Лијепо је до душе и часно је да толико благо у твојим рукама остане, али ти тиме газиш светињу уговора, газиш заклетву. Не знам да ли ћеш бити срећан с тим благом, бојим се да те несрећа не гони“.

Одмах последије овога султанов посланик одјури Стамболу граду да јави поруку босанскога краља своме господару, а краљ Стјепан посла посланике на све стране да моли за помоћ. Било је доста лијепих ријечи, доста пустих обећања, али помоћи, стварне помоћи, оружја војника и храбрих витезова нико не посла. Краљ босански почетком прољећа 1463 године осјети се сам самцит пред страховитом силом османлијском. Сјећаше се ријечи Мехмедова посланика и љуто се кајаше што га онако одби. С тога брзо посла посланике Мехмеду да измоле милост и испросе петнаестогодишње примирје. Али узалуд. Султан им обећа примирје само за то, да их што јаче изненади и што неспремније затече. И заиста, по одласку посланика из Једренета на три дана крете султан силну војску, па хајд уза стопце за посланицима, и кад посланици, као пуномоћници краљеви, јавише заповједнику Подриња, војводи Твртку Ковачевићу, да је примирје закључено одоше весело и даље да објаве радосну вијест. Можда се обрадовао и војвода Твртко, можда је и он весело примио ту вијест, али му се весеље у жалост претворило и у крв утопило. Ни три дана није прошло по одласку краљевих пуномоћника, који му јавише да је примирје закључено а груну турска сила изненада, опсједе Твртка, и он, неспреман, предаде се. Султан заповједи те му смакоше са рамена главу. Кроз Подриње стиже војска османлијска под тврди град *Бобовац*, кога османлијска војска поред свих ранијих напада не могаше освојити. У најљепше дане године, о Костантин и Јелени, стиже и сам Мехмед под Бобовац да се наслађава дивним зеленилом и цвијетом романитичне околине града Бобовца. У граду је заповјед-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

ник кнез Радак, којег је сила и вјерско шљепило нагнало да постане католиком. Мехмед је већ замишљао грдне јурише и страховите нападе на стијене града Бобовца, али вјерска гоњења бјеху сатрла сваки осјећај према отаџбини, према краљу, према народу и кнез Радак предаје султану тврди град трећи дан опсаде. Бобовац пада у руке султану без капи крви осим оне, коју проли султанов целат сијекући главу издајници Радаку. Пад Бобовца, најтврђег града цијеле Босне, пренеразио је свакога. И сам краљ изгуби памет те мишљаше како да побјегне. У том тренутку не нађе се на помоћи ни краљ угарски, ни папа, ни Млеци. Свети оци, који онако храбро ширише католицизам, који подстицаху краља да гони присталице босанске цркве, који га наговорише да одбије султанове посланике и да не да данак, сад се изгубише. Ту не бјеше ни спљетског надбискупа Ловринца, као посланика папиног да посавјетује, охраби и одушеви краља. И краљ и млада краљица Мара и Катарина, мађија краљева, морадоше се спремати да оставе поносну Босну. Несрећна деспотица Смедерева дочека као краљица несрећне дане и у двору свога мужа. Она мораде на врат на нос с једним дијелом блага хитати из Јајца пут Хрватске, остављајући пријесто, остављајући поносне дворе и мужа својега, само да се спасе. Муж ју је испратио раније у намјери да ускоро и сам пође њеним трагом. Док Мара с највећим страхом оставља дивну земљу босанску онда, кад је она заогрнута у мајско зеленило и цвијет, да видимо пошљедње тренутке њенога мужа, пошљедњега краља босанског.

Кад изгуби и пошљедњу наду, кад сазнаде да османска војска тек што није опсјела Јајце, остави град и побјеже кроз доње крајеве према Хрватској. Заповједник османске војске, Мухамед паша, чим стиже под Јајце, сазнаде да краљ није ту, па се одмах упути за њиме и стиже га у *Кључу*, град опсједне, па бојећи се да га неће моћи освојити преговараше с краљем да

му се на вјеру преда и краљ му се предаде. И... кроз кратко вријеме изгуби главу заједно са стрицем Радивојем и многим другим племићима босанским.

Рим је много обећавао пошљедњем краљу Босне. Угарска му је давала наде. Млеци лијепе ријечи а он даде главу своју и тешко ропство својега народу и земљи својој.

VII.

Вратимо се пошљедњој краљици босанској, вратимо се деспотовој унуци Мари. Она је у непуној шеснаестој години морала осјетити све горчине свога живота. Оставивши двор, пријесто и мужа с великим благом и драгоценостима бјегајући ступила је на земљиште бана хрватскога, Павла Сперанчића, ватреног католика и присталице угарскога краља Матије. Бан Хрватске мјесто да јој као слабој, младој и несрећној укаже гостољубље, да је лијепо прими ма да је она жена његовога непријатеља, он је, на путу за Клис разбојнички ухвати, опљачка и одузме све богаство, па је баци у тамницу. Послије претрпљених невоља, последије тамновања, којег се некако спасла, замоли владу млетачку да оде на Брач, али јој влада то не допусти. Она онда оде у Сплет и ту је живјела неко вријеме стојећи у вези с Босанцима. То не бјеше право Млечићима, па је писмом од 11 децембра 1466 године и оданде срамно протјерају.

И млада краљица босанска не нађе милости ни код Млечића ни код других силних на Западу. Она, унука Ђурђа Смедеревца, негдашњег деспота српског, сита хуле среће као и дјед јој, и пресита обећања, насиља и разбојништва „господе ришћанске“ са Запада, упути се иновјернику, душманину своје деспотовине и своје краљевине. И гле, у Турчина, у иновјерника, нађе се више милосрђа него у господе млетачке и бана Сперанчића Павла, у штићеника римског и приврженика угарског. Мара оде у Жежево, тетци својој султаници Мари, код које живљаше и Катарина, негдашња грофица циљска.

Три удовице, двије кћери, а једна унука „проклете“ Јерине нађоше мира у Турчина да проживе пошљедње дане.

Царица Мара умрла је 14 септембра 1487 године и сахрањена у манастиру Косаници код Кавале, а Катарина сахрањена је у манастиру Кончи више Струмице, а кад умрије пошљедња деспотица смедеревска и пошљедња краљица босанска, и гдје је сахрањена данас се још не зна.

М. О.

Поглед на политичку и социјалну француску поезију од 1830 до 1848.¹

— Др. Јован Скерлић —

Доба од 1830 до 1848. било је у Француској тренутак највећег интелектуалног вријења у XIX вијеку, и једна од најљепших епоха људскога духа. Живот је текао таласима, и нека грозничава дјелатност подстицала је све душе. То је био тренутак грађења и преправљања свију идеја, свију вјеровања које дадоше особени жиг вијеку који се сада навршио.

То је златно доба романтизма, вријеме његових великих побједа. Реализам, у моћним романима Балзаковим изилазио је на видик и објављивао нову једну књижевност, аналитичну и невеселу. На религиозном пољу, једни, као опат Шател и његови ђаци, хтјели су да у литургији замијену латински народним језиком, други, као Ламене, мирили су догму и слободно испитивање, вјеру и разум, Цркву и Демократију. У политици, нове странке су се стварале и постављале озбиљна и тешка

¹ Закључак из тезе нашега сарадника Г. Др. Јована Скерлића. (*L'opinion publique en France d'après la poésie politique et sociale de 1830 à 1848. Dissertation de doctorat, présentée à la Faculté des lettres de l'Université de Lausanne par Jean Skerlitch, licencié ès-lettres. Lausanne. Imprimerie Constant Pache-Varidel. 1901. p. 237.*)

питања која пак потомство има да ријешити: догматични либерализам, који је хтио да замијени старо племство обогатеном буржоазијом, одбацујући сваку реформу у економском стању ствари; радикализам, који тражи опште право гласања, демократизацију власти и интервенцију Државе у односе између Капитала и Рада; реформистички социјализам, који хоће економску демократију и тежи ка поступној социјализацији својине; револуционарни комунизам који рачуна на *coups de main* да оствари цјелокупан идеал комунистички. Најзад, то је било цвјетање теорије друштвенога преображаја. Утописте, те безазлене и узвишене душе, апсолутне и пуне презирања стварности, снијевали су да саграде једно идеално друштво на рушевинама прошлости и у хаосу нових идеја и вјеровања. Они су говорили да људи морају бити уморни од тога што међусобно шкоде једни другима, и да добра воља, морална снага, примјена здравога разума у људским пословима довољна су да у прах оборе то друштво без равнотеже, бесмислено и мрско, и да *организују срећу*, према њином јаком изразу. Сви ти рационалисти имали су апсолутну вјеру у бескрајну усавршљивост човјечанства, у неограничену ширину разума, и, са Ламартином су говорили:

Нико не зна колико свјетлости
Може имати наша трепавица.

Посред тога хучнога и задиханог хода ка будућности, у тој битци идеја, испрекиданој пуцњима из пушака, поезија је морала претрпијети много утицаја, прожети се страстима и идејама свога времена, постати борбеном и играти улогу хора у античкој трагедији. Она пјева велике наде, расцвјетале под сјајним сунцем Јулским, оно мистично чекање среће која мора да сиђе на земљу; она слави солидарност, братство народа, религију човјечанства. Она изражава мржњу на Бурбоне, оборене краљеве, који представљају угњетачку и понижавајућу прошлост; она одаје ватрен

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

култ *Човјеку*, Наполеону подигнутом у ред полу-богова, који оличава национално осјећање. Поезијом осјећамо горчине првих разочарања која су дошла послје полета и повјерења Јулских дана. Ми у њој налазимо одјек борба које је републиканска странка водила ријечју и оружјем, слику свега што је она волила и мрзила, дивила се и проклињала. Исто тако, она нас подсјећа на неповјерење и одвратност конзервативаца према политици напретка или револуције. Ми у њој видимо ону карактеристичну неодлучност душа у беспрестаним промјенама, моралну и интелектуалну нелагодност, одвратност деликатних душа пред индустриализмом и меркантилизмом који су наступили. Поезијом присуствујемо изблиза еволуцији политичких и социјалних идеја цијелога прошлога вијека, њоме видимо како стара идеја милосрђа постаје модерна идеја социјалне правде, како плашљиве тежње и једва изражени смјерови преображују се у солидне системе. У очи 1848, поезија пламти од гњева противу финансијских спекулација и кварежи која нагрива цијело тијело социјално; она очајно криче пред пољима која је глад опустошила и пред биједом која десеткује радно становништво по варошима; она изражава сву ватрену борбу за добијање грађанских права и њоме ми осјећамо оне тајанствене ударе и трзања који јављају велике политичке и социјалне потресе.

Схватање да умјетност треба да буде цивилизаторска, корисна, борбена, тенденциозна, да треба да буде одјек идеја и нада свога доба, да њен циљ, чак њен разлог опстанка јесте да допринесе триумфу правде и истине, то схватање припада XVIII вијеку, његовој рационалистичкој и ослободилачкој филозофији. Она би примијењена у Револуцији и надахну слике Давидове, дрхтаве акценте *Марсејанке* и *Пјесме Понаске*, као и осредње драме јакобинске из 1794. Гвоздена рукавица Наполеона била је спријечила слободну ријеч, али сен-симонизам прихвати ту идеју

демократске и моралишуће умјетности, и поезија Беранжеа и Казимира Делавиња предсказивала је бојну поезију Јулске монархије.

Стихови постадоше једна врста оружја; у општој борби, сликови и каденције изразише све гњевове, све наде страначке. Све странке имадоше своје витезе слика. Али, што се има нарочито примјетити, то је да и количином и каквоћом, демократска поезија куд и камо више стоји. Што се више приближује 1848, браниоци реда постају све рјеђи. Влада и њени пријатељи су радили; опозиција, поборници нових учења, имали су потребу да шире своје идеје, да силно оглашују све што су мрзили и све чему су се надали. Узрочи овога зближења наступајуће демократије и поезије веома су занимљиви и јако сложени.

Прије свега то је душевно стање цијелог романтичног покољења. Сви ти духови били су рођени у једној од оних прелазних периода које су вазда тако болне. Они су били видјели страховите буре које су чистиле стари свијет и ваздух прошлости бучним ударима грома. Негдашње идеје, стара вјеровања бјеху пале у праšину, и мало је ствари било остало на ногама. Али многе велике наде рођене у XVIII вијеку нијесу се биле оствариле, разуздане амбиције биле су укроћене, и, послје 1815, осјећање атоније, морална и интелектуална нелагодност јела је душе тих младих људи. Они су имали *одерану душу*, како је говорио Мирабо; сваки од њих могао је рећи са Ламенеом: „Моја је душа рођена са једном раном“. Најзад, они нијесу јасно видјели у животу. Са Виктором Игом, они су патили од тога *сумрачнога стања* душа, са Алфредом де Вињиом пјевали су:

Дан се није родио. — Ми смо још
у првом бијелом зраку који претходи зори
И оцртава земљу на ивицама хоризонта.

И у тој анемији духова, у том ослабљењу воља, они су осјећали тежак терет

једне ружне стварности гдје крши идеал, и у њиховим паћеничким срцима клијало је незадовољство са животом и потреба за општим ослобођењем, а у исто доба необична способност да се разњеже.

Хуманитарно осјећање одатле долази. Ти маланхоличари који, у својој тузи и душевном немиру, лијеваху сузе, жалостише се пред стварним и опипљивим боловима. Та сумњом изједена срца широко се расплињаху у осјећању човјечанског братства, пред *вемичанством људских страдања*. Биједа онога доба није била *социјална биједа* у нашим данима, то јест релативна биједа, која долази од разлике између вриједности рада кориснога по друштво и подјеле добара, то је била *физичка биједа*, глад, лишеност предмета најпотребнијих за живот, најстварнија и највећа биједа коју је Француска познала у XIX вијеку. Индустрија је ишла преко људских лешина; увођење парних машина упропашћивало је хиљаде малих занатлија и радника. Огорчена конкуренција, индустријске кризе, неизбежне у капиталистичкој производњи, довршивале су гњечење радних класа. Калдрма великих вароши покри се овим жалосним жртвама новог економскога поретка, тих *бескорисних* који су били дотјерани у страховиту дилему: бити пушкаран или умријети од глади. Глад, неродице пустошиле су села, и дешавали су се призори који су подсећали на сељачке ратове у XIV вијеку, кржаве борбе *magri* противу *grassi* у талијанским републикама. Радничко законодавство није постојало, а влада, послушно оруђе у рукама плутократије, ништа није хтјела ни да чује о томе.

Мисаона елита буржоазије, *интелектуалци* тога доба, искрено су осјећали ту дубоку и незаслужену биједу. Религиозни, они се осјетише браћа тих биједних робова једнога неправеднога друштва, те безимене гомиле мученика. Идеалисти, они се осјећали рањени том мрском стварношћу, том бруталном силом материје и фаталности. И ништа природније но да је једна

жена најбоље изразила ту нежност, то саучешће за паћенике. Жорж Сандова, „Изида сувременога романа, добра богиња са дојкама из којих вазда млијеко шиба“, у својим романима, у тој „ријечи од млијека“¹ показује силину тога наивнога и дирљивога хуманитаризма. Најљепша епопеја људскога милосрђа, *Јадници*, схваћена је и почета у то доба. Један од најстаријих највјернијих пријатеља Виктора Ига, Огист Вакеи, у својим *Профилма и гримасама*, црта једну сцену из 1847: велики пјесник пред неколико ученика довршује читање првих глава болне историје Жана Валжана. Дан се рађа, лампа и лице блиједе, а млади ентузијаста, влажна и грозничава ока, осјећају како им се срце шири у безмјерној љубави за све што се пати.

С друге стране, романтици су осјећали само мржњу, свирепу мржњу за буржоазе. У опште, заљубљени у јаке и интензивне боје, у егзотизам, они нијесу волили садашњост. Бајрон, његов учитељ, у својим *Мемоарима* дефинише на занимљивив начин поезију као „осјећање старога свијета и осјећање *свијета који долази*“. Они нијесу волили тај вијек практичан и тужан, без отмијености и без јаких страсти, гдје је идеја згњечена фактом а лијепо корисним. Нова класа господар друштва била је предмет њихове мржње. Они нијесу имали довољно презирања за *бакале*, за *дућаније*, за *филмићане*, безначајне, плитке, никакве; они су их обасипали истим презирањем којим и слике Делароша и поезију Делавиња. Флобер, у средини тијех Бувара и тијех Пекишеа, констатовао је да „буржоази мрзе књижевност“, и говорио: „Ја називам буржоа све што мисли ниско“.² Жозеф Придом, „ученик Брара и

¹ Jules Lemaitre: *Les contemporains*, T. IV., p. 168.

² Ренан, у 1848, овако је писао: „Ја се боље споразумијем са простим људима, са сељаком, са радником, са старим војником. Ми говоримо готово исти језик, ја се по потреби могу разговарати са њима: то ми је потпуно немогућно са једним протачким буржоазом: ми нијесмо од исте врсте“. *L'avenir de la science. Pensées de 1848. Sixième Édition. Paris. 1890. p. 467.*

Сент-Омера, заклету вјештак код суда“, — „синтеза за буржоаске глупости“ како је говорио Теофил Готие, — датира из тога времена. И Бодлер врло добро показује „ту аристократску мржњу без граница, без ограничења, без милосрђа на краљеве и на буржоазију“.¹

Због тога орлеанска династија и побједничка буржоазија немадоше својих пјевача. Нова династија представљала је интересе и идеје буржоазије, није волила помпу и сјај Бурбона, и Алфред де Вињи, у своме дневнику хладно говори о „протестантском крунисању“ Луја Филипа. Скиптар Бурбона, и сиви реденгот Наполеонов бјеху замијењени кишобраном краља-грађанина, што је било мало у стању да избије поетске изворе из тих препуних душа. На тај начин, поезија с једне стране, орлеанстичка династија и буржоазија с друге, за навијек се раздвојише.

Млада демократија привлачила је пјеснике, она им је говорила:

Мислимо мање на пастире и мислимо више на људе.

Има других предмета у свијету у коме смо, Има муклих борба и страховитих зала.²

И они одговореше на тај позив.

У *судбини поезије*, Ламартин дефинише ту умјетност на овај начин. „То је сам човјек, то је нагон свију епоха, то је унутрашњи одјек свију људских утисака, то је глас човјечанства које мисли и осјећа, сведен и изведен извјесним људима који су више луди но остали, *mens divinius*, и који лебди над том хучном и збуњеном вревом покољења и траје последије њих, и који свједочи потомству о њиховим јецањима или њиховим радостима, о њиховим дјелима или њиховим идејама“. Он је ишао тијем путем, и нико боље од њега није пјевао велике хуманитарне идеје. Виктор Иго, остајући у интелектуалној неизвјесности, не разликујући ништа јасно, очекујући свјетлост Јунских дана 1848, ипак

је чинио свој *посао буктиње*, и имао акценте који су јављали будућега пјесника *Казна* и *Легенде вијекова*. Беранже не издаде народну ствар, и вријеме не остари срце старога пјесника. Алфред де Вињи извоље који пут сићи са своје *куле од слонове кости*, и показа душу отворену идејама времена. Алфред де Мисе, са својим аристократским презирањем гомиле, њених потреба и болова, имао је тренутке када му је дух био широк и када је осјетио људско милосрђе. Исто тако, Теофил Готие, који, скицирајући нову пластичну и неузбудљиву поезију, јављао је долазак пјесника заљубљених у боје, вајаре строфа и резаче сликова.¹ Огист Барбие, са мушким и снажним талентом, заповиједаним у наше доба, поста осветник јавне савјести и храбар заточник Идеје. Кондотиер пера, Бартеlemi, у језику сировом и живописном, подиже за једно вријеме борбену поезију до њена врхунца. Ежезип Моро и Пјер Дипон, људи из народа, бише најовлашћенији и најслађи пјесници нових идеја.

Иза њих је ишла једна мрачна гомила, каткада пјесника, али готово увијек стихотвораца, који су остављали пушку и узимали перо да испуне своју грађанску дужност и послуже ствари која им је била драга. Поезија је за њих била неки виши позив, и они су у њу стављали сву своју вјерујућу и топлу душу. Пправе, високе поезије готово никада нема у њиховим дјелима, тон је емфатичан, декламаторски, усиљен, израз је нетачан, стихови су често осакћањени, идеја није свагда јасна и схватљива, али из тих пожутјелих и прашином покривених књижица диже се мирис искренности, емоције, који изазива сву ту бујну и немирну епоху.

Данас, ми још не можемо да оцијенимо идеје, наде, мржње те епохе. Ми још дишемо готово исту атмосферу, и мучни проблеми које су ти људи обиљежили, остају нам да их ријешимо. Вријеме, вр-

¹ Charles Baudelaire: *L'art romantique*, p. 353. - 354.

² *Almanach de la France démocratique*, pour 1846. Alphonse Esquiros: „Aux poètes“.

¹ *Кариатида* Банвилеве датирају из 1841, а *Сталкити* из 1843.

ховни судија, још није изрекло о њима своју пресуду. Али, рећи ће је. Тада ће се цијело човјечанство сматрати као један човјек који увијек живи и који се стално учи. Тада ће се имати поштовања и према најочигледнијим заблудама, јер су оне биле корисне у трајању истине, ограничавајући поступно број неовјерених претпоставака. Цио свијет биће сагласан да нема апсолутне и непромјењиве истине, но пролазних и релативних истина: да је у бескрајној разноликости свијета немогућно дати једно једино ријешење свим проблемима. И у тим *temple serena*, пречишћене и слободне мисли, боље и уједначеније човјечанство, са широком и благом интелигенцијом, биће у стању да суди то ишчезло покољење. Али ми, који смо наслиједили њихове страсти и њихова неспокојства, не наслиједивши њихову моралну снагу и моћ рада, ми који идемо као и они пипајући у блијелој тами једнога свијета који се диже и другог који неће да умре, ми осјећамо за те старије наше њежности и дивљења. Као антични филозоф који је доказао покрет идући, тако су они показали смисао живота и доказали вриједност опстанка тврђењем, дјелатношћу, животом интензивним и утрошеним у напоре који не могу остати бесплодни.

Биоград.

На раскрсници

— Козерија —

— Светислав Стефановић —

Мали смо и баш за то, што смо мали
можемо лакше продријети у сваки
кутић земље орпске, у сваки кутић
срца свог.

Да ли неумитним законом историјскога детерминизма, или духовном недораслошћу, малољетношћу — у нас је дух колективизма, посађен у нашој задрузи, закржљавио, угинуо у клици, не донесавши обећаног рода. Данас се ни у чему не разликујемо у тенденцијама својим од других народа, сем у том што смо за сто го-

дина дана претурили онај развитак, за који је њима треба ловише вијекова и што нас је тај развитак стао мање мука, мање крви и зноја, него друге — али нам је и мање искуства, мање свијести донио. Видимо само да смо у фази индивидуализације, извојеване, као и свугдје, диференцирањем личности, која се зове полјела рода; одржаване политичком једнакошћу, а економским ропством и неједнакошћу! И беспримјерним цинизмом, с равнодушношћу зликовца под вјешалима гледамо како све већма, све дубље пуца јаз између живота појединчева и живота цјелине, укупности, друштва — указујући овдје ондје на контрасте западног живота, хотећи се зар одбранити. Али из тих контраста европскога живота издваја се нешто, кристалише се, таложи се за будућа покољења. То нешто изгледа да ће оправдати све муке и напоре данашње; то је утјешна слика друштва јаких, потпуних људи, људи који осјећају за све, који љубе ближњега не као себе, него зарад себе, зарад потпуности душе, карактера свог — слика доба, кад се јелинизам стопио са хришћанством.

У почетку овога вијека индивидуалност раскида окове, разбија калуп друштвенога туторства. Тај политички и економски преврат раскинуо је и све моралне везе.

На крају овога вијека индивидуалност слободна, јака, богата новим тековинама — очајнички тражи да испуни провалију што се отворила између ње и објективног свијета. Ово је преврат у моралном бићу нашем — и то га чини најсилнијом, најсвјетлијом тековином човјечанства. Господски морал ушао је у знак синтезе са моралом бескућника. Све је више знакова — социјализам, покрет за етичку културу, University extension и т. д. — да је први корак човјека и друштва: чим си открио животињу у себи, одмах је и уништи!

Та синтеза контраста врши се на Западу за сад на врховима, у висинама — али она силази и у низине.

А шта се издваја из оних наших контраста и можемо ли се бранити — показујући на Запад? Из наших контраста таложи се муљ. Вијекови су протекли док човјек није свијесно, чисто и јасно открио животињу у себи — а ми се још нијесмо уздигли над том слијепом инстинктивношћу која је далеко од свијести о себи као небо од земље. Господство нашег морала — одликује се и на највишим врховима наших бруталношћу незнања, шљепилом полутанства, фарисејства, непокајством филистарства.

Културни историчар, посвећен у тајне економског развитка и познат са значајем његовим за цјелокупно, културно стање друштва и човјечанства, мораће код нас имати на уму ове чињенице: народ, који је тек почео излазити из средњевјековне, топле кошуљице своје — упao је у лед модернога слободнога конкурисања; без индустрије своје — нашао се пред џиновско усавршеном индустријом, великом и снажном богатством и техничком недостижношћу. У политичкој вриједности својој све је ближе ништици — јер о ону вриједност отимају се колоси. У културној борби из дана у дан подлијеже — јер је пропустио стати на своје ноге, него је позајмио са стране — штупе. И старо јединство кад је свака индивидуа била огледало цјелине — распало се у два противничка табора: народ, масу, необразовану гомилу и умне избранике, који за себе траже право да мисле и осјећају за себе али у име цјелине. Равнотежа сила постаје илузијом. Политички, економски и књижевни живот висе сваки за се о неком вјетру, који дува са туђинских поља и гора.

Па ипак вриједи се запитати: Шта нам је открио и донио тај развитак? Кроз какве смо облике прошли стријемећи овом смјеру?

Прије свега другог какав је то смјер? „Човјек расте у својим смјеровима“. Србин којему је једини смјер да окреће точак — пао је с висине, можда су му и смјерови изгубили висину, можда су негдје у јару-

зи. Нигдје се раст и величина, идеална садржина смјерова тих већма и боље не огледа, него у тежњама омладине. Доба идеализма — земљиште је за све што је идеално.

Па ко је та омладина и гдје је она? Ми је немамо данас. Имамо будућих љекара, свештеника, адвоката и т. д. али зар је то она потенција човјека, оно више од човјека, оживотворени принцип историјскога развитка! Риједак је у низу овом и човјек, а некамо ли потенција његова. Диференцирање личности отишло је тако далеко, да нико у нас и не мисли да је и најзатуцанији, пошљедњи крпа — отац и грађанин, а не само крпа. Савјеснији дио такозване омладине, која се још учи по школама, а још више изван школе често и гдје јој је најмање мјесто — пропада у хамлетизму; лакоумнији траћи вријеме у небриси према свему. И једни и други вегетирају на рачун великих, већином неодређених, празних, магловитих фраза. Живот и задаће живота нијесу достојне бриге њихових душа, које се задовољавају ма каквим мјестом, узетим слијепо макар из чије руке, само се боје сазнања: да је онај испунио дуг свој према цјелини, који је нашао своје мјесто у животу и испунио га цијелом душом својом. Јер нашто и тражити своје мјесто у животу? Нашто загазити у вреву, борбу људску; отворити душу своју свим питањима и патњама, свим надама и радостима људским? Није ли много лакше завући се у неки смјерни кутак, па мислити о херојски испуњеном животу. Није ли од свега најбоље и најнаметније уздахнути:

Ах, благо оном ко не мисли ништа!

Ми имамо младих људи, али омладине немамо. Имамо младих научника и књижевника, али би они могли то исто бити и да им је шездесет година. Имамо младих пјесника, али они махом пјевају као да су вампири; многи немају ни толико етичке збиље, колико је има у:

Штупак мами, што ме кући мами

Огромна већина непосредно копира Војислава и подсећа на људе, којима се потопиле лађе, да не кажем, памет у води и водености дилетантизма, у префињености празнине, у паунској гиздавости, која свијетлим бојама одијела свог (често и туђег) сакрива крештавост гласа, груди и срца свога. Или има ли у приповијетци нашој, којој значај све већма расте, има ли у њој оног нечег, што вас шчепа за најосјетљивији живац људске душе ваше; оног што вас скруши и што вас одушеви? Напротив, свугдје она клета средина између озбиљног и смијешног, узвишеног и комичног, у којој буја и расте све што је средње, у којој сатира има најбоље таленте, најврлије књижевне представнике. Како живот тако и књижевност наша не одише младошћу и бујношћу младог народа. Него је и у њој пуно скептицизма, пуно клонулости, пуно оног цинизма равнодушности, оног уживања у тражењу зла, оног духовног чеда Старчеве туге, бјегања од садашњости у царство бајке, у прошлост, у митологију, у туђину. Није случај што нас данас и опет преплављује пријеводна, већином не по избор, књижевност. Како је овој колијевка на страни, тако је и узроку ове и свих набројаних појава легло у туђини.

Јер индивидуализација није органска потреба нашег спонтаног развитка; она је напречац убризгана у живот наш и из сукоба тога отровног, разорљивог нападача и старинске светиње наше поникле су све оне појаве. Јер сукоб тај индивидуализма с колективизмом, личности с традицијом, управо је главна одлика развитка и наше књижевности и васколиког нашег живота. Завршетак сукоба тог је у синтези та два противника.

Али је дошла духовна недораслост задаћама и смјеровима, да тој синтези спријечи долазак. Није наша кривица у том што нисмо задржали и спријечили индивидуализацију, диференцирање нашег живота — то нијесмо могли, јер би значило војевати против историје. Кривица нам је

у том, што смо спријечили, нијесмо дали да та индивидуализација створи велике индивидуе. И Гете је непосредно изникао из *Вертера* и Шекспир је први и без говора највећи еванђелиста и апостол индивидуализма — али дух народа њихова у њима је нашао свој најпотпунији израз. Њихов дух замијенио је тако рећи колективни дух њихова народа. А ми смо у Његошу имали здраву, лијепу клицу оне велике синтезе и нијесмо дали да та клица оплоди књижевност и из ње живот наш.

Него данас, кад нам је индивидуализам прешао у крв и близу је да нам уђе и у свијест — и Његошев значај све нам већма расте. Што је досад био у засјенку, а с њим и смисао синтезе, коју он зачиње — узрок је, можда, што је индивидуализам у нас већ у првом почетку пошао трагом ка декаденци.

На том путу обдржавала га је она, рекли бисмо, омладинска црта наше књижевности и нашег васколиког живота. Шта под том цртом разумијевамо одмах ћемо рећи. Та црта јесте оно добро познато наше омладинско, младићско самопоуздање, које је управо само сакривало немоћ нашу. Јачина, моћ не лежи у пријетњама него у савлађивању противника, надјачању отпора. Ми противника нијесмо савладали, отпор нијесмо скрхали — јер нијесмо имали снаге, а правили смо се као да нас ни брига није ни од кога.

Шта смо хтјели? То није битно питање. Битније је: Како смо хтјели? А на ово питање сви наши одговори су врло сиромашни. Најузвишенији смјерови, највише „шта?“ без „како?“ јестемјехурић сапунице, сјајних боја али празне, шупље, нетрајашне. Таке смјерове човјек лако забаци негдје, у једном ћошку свога мозга, па ради што му је воља. За његов рад они су мртво слово. По каткад, у нарочитим приликама покуљаће из буцака оног у облику крупних ријечи, али ће још брже усахнути у пјесковитости рођенога живота. Мјесто путевође раду на добру, на

просвјетном и економском одуживању свога личног дуга друштву, цјелини — онаки смјерови стварају љубав према појмовима, апстракцијама. И кад из апстракција нестане језгре, остане гола, празна шупља кора, граматички јој облик, ријеч.

Или, рецимо, неко хоће да скочи на Стеванов торањ. Покуша и не може. Он разочаран мисли: то је судбина људска. Највеће идеје пропадају у овом ситничарском свијету. Да! Има питања, која стоје од како је свијета и вијека, неријешена па их човјек ипак још и данас покушава ријешити и није се опаметио узалудном муком својих претеча. — Добро. Али тражећи одговора на та питања човјек је открио толике небројене тајне, скинуо многу и многу завјесу и с природина и свог живота и бића — па ако и не може скочити на црквени торањ он се домислио како да — узлети на њ, ако не ће да се попне на њ по љествицама.

И ту и опет оно „како?“ Младост не мори срце своје много с тим „како“. За њу је свака жеља већ по себи жива реалност. То идентификовање својих жеља са живом реалношћу једна је од најопштијих црта нашег развика; то је она омладинска црта — а та црта одвела је индивидуализам наш од пута оној синтези на пут субјективности, одијељене, апстраховане од живота.

Да илуструјемо то.

Нејасно, неодређено — али одлучно и поуздано, с хуком и буком побједничког ратног похода, ушла је с Бранком та младичка црта индивидуализма, којој је младост по природи својој апостол, у нашу књижевност — заклонивши ону перспективу у вјечност, помрачивши Његошев *Горски Вијенац*. Прије Бранка имамо Доситеја, који говори о етичком васпитању, послје Бранка нико не задаје себи више таквих и сличних задаћа, ма да су нам народне пјесме пружиле неисцрпну грађу. Шта је према обиљу том Бранко са својим дјетињастим гримасама, са симболизмом стихова:

Игра коло диже прах,
Наоколо свуда страх!

с тим колико недубоким толико неприличним, неистинитим патриотизмом наших филистара, којима се сва философија историје састоји у том како нас је неслога упропастила; с оном заљубљеношћу без љубави, коју Бранко меће на мјесто шекспирских и гетеовских љубавних мотива наше народне поезије! Чим је та и така личност освојила, преотела мах — одмах су сви њени доживљаји, све њене ма како ситне радости, све њене ма како млаке страсти, све њене ма како тричаве, али акутне мржње добиле превагу над идеалношћу објективног свијета. Ту је кључ за разумјевање Змаја и Јакшића и читаве поворке њихових пошљедника до најновијих изданака им у Војиславу и његовој школи. На Змају се и сувише истицали његови *Ђулићи*, на Јакшићу жарко одушевљење, плаховит темперамент, бујност фантазије — а је ли се и са приближним ентузијазмом уздизало Његошево понирање у душу народну; је ли се и с мрвицом сличне врједноће хвалио Лазин *Максим Црнојевић*? Напротив, Лаза је са свим потиснут, а Његош је отишао у ону дистанцију, на којој се хвали све што је неприкосновено, све што је тајанствено, што се слави и велича баш зато што се не може домашити, што је у профаном значењу — застарјело. Али зато се индивидуалност Змајева и Јакшићева савјесно чува и од нападача — и од зуба времена, јер у њима нико не тражи и не може наћи есенцију нашег живота. Ни један од њих нема оно што пјесника чини националним у оном ширем значењу: да пјеснику није главно оно што је у појму човјек српскога (н. пр. у *Ђулићима* оно често истицање патриотизма), него оно што је у појму *Србин човјечанскога*. Појава Вукова и значај њене идеје водиле угнала се у најуже границе. Побједа душе народне — била је уједно и пораз њен; она није раширила духове према себи него се сузила према духовима. Народна поезија

давала је и даје још само одјећу, спољашњу одјећу, често микроскопски ситним покретима тијех духова.

Нико у Нијемаца не говори с хвалом о Sturm- und Drang-Period-и. С хвалом се у њих говори о сили Гетеа и Шилера, који су се умјели отргнути од оног неплодног, у консеквенцијама патолошког, истицања личних снова и жеља и права, и послје *Разбојника* и *Вертера* умјели се удупсти у најсветије проблеме људске, уздићи умјетност на врхунац човјечјих смјерова — идеалишући објективни свијет, тражећи есенцију његову у идеалу.

А с каквом се тјесногрудошћу у нас гледа тај објективни свијет! Па ипак у зарацима књижевности наше осипа се толико свјетлости народном и Његошевом поезијом, да нам је за сва времена могла обасјати стазе и путање — и ако ми и презиремо ту свјетлост да помоћу жижака и свјећица језикословно-правописних, локално-политичких, патриотски-декламаторских лутамо по мрачним амбизима незадовољене субјективности — доћи ће час, макар и доцкан, да се повратимо извору.

На том повратку прво ваља увидјети да је омладинство наше књижевности управо истовјетно с малољетношћу њеном. Такозваној омладини нашој и покретима њеним нико не ће порећи занос, одушевљење — али има границе гдје то одушевљење личи на махање крилима без летјења и, *sub specie aeternitatis* — у нас се много махало крилима, а мало летјело.

Јер да се може летјети ваља имати својих крила и не позајимати их од других. А непобитна је истина да су досад сви наши и баш омладински покрети — изазвати са стране, извор им је изван нас. То има и својих лијепих страна и нарочито онај покрет који најочевидније одаје своје стране поријекло, покрет Светозара Марковића показује тежњу да се на основи српској учи од напреднијег туђина. А није ли зар покрет наш 48 године био само реакција покрету мађар-

ског народа, без којег бисмо ми лијепом мртвијем спавали! Милетићев покрет такођер је изазват — он не почива на сазнању своје културне снаге, него на негацији туђе снаге. Ваља само погледати какве идеје, какво обиље генија води мађарску књижевност прије 48 године — па упоредити то обиље са сиромаштином, несамосталношћу наше књижевности у то доба: и видјеће се да је мађарски покрет 48 органска појава њихова васколиког живота (мађарски либерализам и данас живи од великих идеја оног доба, ма да су те идеје много изгубиле од своје садржине), а наш пука негација, из које се никад није родило ништа позитивно. И зато што се нијесмо трудили ојачати своју снагу, него смо се ограничили на негирање јачих — сав нам је рад и борба овако узалудна, јалова. Да је омладина била све и сва док је ваљало негирати — лако се разумије. Та, омладина је оруђе сваке и свију негација. Само што прође и вријеме негирању и дође час да се позитивно ствара. Али гдје су стваралачке силе? Узми их са стране. У књижевности је нашој сваки покрет уродио прекомјерном пријеводном струјом, и још прекомјернијим угледањем на туђину. Пресађивало се не што се није имало, за чим се осјећала потреба — него од реда све што је случајно коме дошло под руку. Имитирало се слично без икаква смисла. Док су н. пр. Руси умјели и најзападније идеје задахнути својом руском душом — у нас и најсрпскије идеје и црте одишу туђинством. Српски је народ своју вјековну борбу с Турцима опјевао свом благошћу своје словенске душе; а ту исту борбу српски умјетници сликају и опијевају с толико суровости, дивљаштва, уживања у животињству као да су задахнути духом њемачких витезова из Нибелунга, Гудруна. Љубав је у нашој народној поезији море — у нашој умјетничкој има само једну одлику мора — влажност, те је или сентиментална или неприродно, афектирано снажна.

Све се то може довести у свезу с младичком недораслошћу нашом. Наука нас је у оном времену за и после Марковића, кад нас је најинтензивније занимала, занимала зарад саме науке. Ми је исто онако нијесмо присвојили, прекували својим, да кажем, друштвеним мозгом, као што од социјализма нијесмо научили ништа друго него хвалити *Швалу* и декламовати Јашину *Луду*. Животворна сила и наука и овог друштвеног и поглавито етичког покрета за нас је остала мртва — док та сила преображава Запад.

И у том је знатан дио малољетности, која се огледа у површиности, а овој је прва доглавница једностраност. Књижевност нам се од вајкада ограничила на белетристику, просјечно плитку. Никад се она није додирнула социјалне науке, или философије — да се, за Бога, не упрља тенденциозношћу. Политика се у главном ограничава на — изборе посланика. Политичко образовање масе није потребно — јер наш је народ политички зрео! На књижевност је утицала у толико, што се политички памфлети писали и у стиховима, а и у приповијетци. Хармонијски одношај свијех тијех страна душевнога живота — за нас је књига са седам печата. Али она политика која је изгубила своју поезију — не осваја; и она поезија која нема своје политичке, или да правилније кажем, своје социјалне задаће, осудила се на јаловост. Поезија је царство жеља, снова, идеала; политика царство силе, моћи. Па као што у појединцу ваља да је у хармонији оно што хоће с оним што може — тако и у друштву. Да једна идеја, рецимо национална идеја, прожме, пређе нам у крв — мора моћи оплодити подједнако све те облике душевнога живота нашег. А то код нас није. Него или је политика била скоро сама поезија, или је поезија грцала политиком. Једно вријеме н. пр. виде се у политичком уједињењу остварени сви *поетички* снови и сва се снага обрне само у службу тој политичкој звијезди. Тад заборавимо да поли-

тичко уједињење није основа, него кров културног уједињења; да је управо културно уједињење темељ политичком. Нијемци су давно били културно уједињени прије политичког уједињења, многи ово пошљедње и данас називају штетним баш за оно културно јединство. Или противни примјери Пољака, Чеха и т. д. гдје културно јединство пркоси политичкој расцјепканости, политичкој понижености. После опет политика, наравно дневна политика одређује поезији вриједност, значај. Естетика се једним потезом пера уништи без обзира на то, што се тим потезом потписује самртна пресуда и естетичком васпитању, тој и данас језгри праве културе.

Отуд је изашло да мјесто да смо се културно ујединили и чекамо да политичко уједињење буде санкција културноме, ми смо политичку расцјепканост своју толико злоупотребљавали — да нам је данас сва нада у јединство — у војсци, а иначе ни два Србина неће једно исто, управо и не знају хоће ли нешто.

Без оне хармоније сила ми смо презирали околину своју, позивајући се на историју. Али историјска наука наша не може ни себе да оплоди а некамо ли живот и културне тенденције једнога народа. И српски народ могао је културно надјачати — Азијате Мађаре и Бугаре — али данас, после турског ропства и пред новом, модерном културом? Сваки нас дан учи, да се морамо прилагођавати Западу — а у том је пропаст наше културе и примање стране. Имамо ли снаге да ми ту страну културу присвојимо, а ипак останемо Срби? Имамо ли, другим ријечима, асимилацијоне моћи да преобразимо у себе оно, што је страшније, силније од нас? Према тој задаћи досадашња борба наша изгледа дон-кихотска, с том знатном разликом, што је дон-Кихот у вјетрењачама видио јунаке, а ми у јунацима вјетрењаче, т. ј. у историјски створеној надмоћи Запада гледали смо мртво страшило, које нас је пустило да сањамо о Душанову царству, док нас је оно поклапало свијем

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

шакама и прстима модернога, културно-економског освајања.

А у том је процијеп, ту је раскрсница: хоћемо ли се трудити да оснажимо и ми те шаке и прсте, или ћемо и одсад бости главом, по којој ће нам историјска немилост јачих задавати небројене убоде и ударце, док нас не обнезнани!

И опет, није наша кривица у том што не задржавамо да таласи западнога живота не преплаве наш, српски живот. Није нам то кривица као што није кривица потока или ријеке, што не може море да сабије у своје корито. Али нека ријека остане ријека, и поток поток — стријемећи мору. Онај народ има права на егзистенцију, који својом индивидуалношћу стријемим свеопштем људском узору, и док је човјечанство још далеко од узора тог, чува се од свега што би га могло још већма одвратити од узора, нарочито ће пред навалом разорљивих струја сабрати сву своју моралну снагу да се одржи у часу кризе. А ту је наша кривица, што смо дочекали небројене кризе, економске, политичке, вјерско-моралне, књижевне — немајући ни у једној од тих криза јасне свијести ни о значају им, ни о својој снази.

Шта је наша снага и гдје је она? Само име Србин ваљда не ће бити тако снажно да нас сачува од пропасти. Језик? Језик је наш диван и снажан — али језик је и сам — слуга, слуга мисли, слуга душевнога свијета, појединца и народа, слуга културнога господара. Песница? Да има и снажнијих песница од наше — не треба доказивати, али ваља имати на уму да и песница добија хране и снаге од неке централне силе, која све одржава. Један католички поп рекао је негдје: осим математике, све се друго може учити с католичког гледишта. Да ли је католичанство и данас јако као некад, кад је одиста све гране живота људског запајало — не ћемо истраживати; али би се данас могло рећи: да се све може посматрати с националног гледишта. Национализам је, изгледа, постао нека централна сила чо-

вјечјег живота. Средњевјековне сталешке преграде падају, а на мјесто њих дижу се културне преграде природних јединица. И у том повратку ка природним, изворним границама — не смије се изгубити из вида центрум, жижа, да се не одлети изван граница. Рука је рука, глава је глава — ако ћете да их опишете можете, често и морате их одсећи од тијела, извадити из цјелине. Али физијолошку функцију њихову не разумјесте без централне, импулсивне силе, којој они као удови органске цјелине служе. И за то што у нас ни политика, ни књижевност, ни економија не добијају хране од националне културе, што уопће немају никаквог центра — превлађује у тим основама народног живота у најбољем случају — дескриптивни елеменат, у најгорем случају апатија и мајмунисање. Агилности нигдје. Књижевност не обавља своју функцију, не вршећи никакву мисију. Политика се равна према вјетру. Економија није стекла ни довољно оних, који су свијесни њене улоге и значаја. Можда ће се рећи: па тако је и на Западу! И кад бих мислио да је на Западу доиста тако, истакао бих питање, које изазива увијек негативан одговор: ако је тамо тако, мора ли *зато* и код нас бити тако? Али на жалост оних који сличним упутствима хоће да нас утјеше у очевидној несрећи нашој, на Западу није тако, јер је тамо и друкчије, боље.

Што и на Западу није све узорно, што и тамо има доста таме, то је отуд, што експанзивна снага модерне културе није у равнотежи с њеном интензивношћу, с њеном унутрашњом силом која привлачи. Та експанзивна сила и на нас је јуришала. Шта може слабији кад га јачи нападне? Не може се натицати с њим у цилитању, него ће у највећој невољи прикупити сву умну, тјелесну снагу, сав могући интензитет свој, оградаће се таким панциром, укопаће се тако рећи у земљу своју толико, да га ништа помаћи, ништа га повриједити не може. То је оно: у од-

судном часу сјетити се силе своје, сјетити се оружја, којим се може од крвника одбрани! Краљевић Марко се рве с Мусом Кесеџијом. Крвава га је пјена обузела, али не може оборити бољег од себе. Већ му је Муса посрамио јунаштво. И у том најкритичнијем моменту кличе бијела из планине вила Марку: А гдје су ти ножи од појаса? Што си заборавио оружје своје? — И нас је данас крвава пјена обузела у неједнакој борби са Западом, већ нас самртни ропец дави. Дошао је час да и нас подсјети бијела вила на оружје, које смо заборавили у борби својој, на оно оружје које нам је она сама даровала — нашу народну поезију. Да су се наши романтичари угледали на Лазу Костића и Његоша и мјесто што су нам морили живце фантастичним сликама из времена српског робовања, да су нам подигли вјеру у себе, у своју етичку моћ — наша би књижевност данас била ведро огледало ведрога живота, а не мутна слика наших неутјешних прилика. Па бар да сад видимо шта се могло учинити — можда ће се моћи учинити. Нијесу наши класични јунаци само разгонили Турке на буљуге, ни дијелили мегдане. Истаћи ћу само неке теме, које су и данас акутне и могле би бити класичне, да се достојно обраде. Пренесите Марка Краљевића с оним категоричким: ни по бабу ни по стричевима! у модерни живот и ено вам у новијој литератури пуно сличних трагичних мотива. Уједно доказ да и тај наш најепскији јунак може бити трагичан. Наход Момир искићен натуралистичким атрибутима брат је јунаку Хауптманових: *Einsame Menschen!* Бан Милутин и Дука Херцеговац кипте проблемима од обичних браколонних драма и романа до Хауптманових *Vor Sonnenaufgang* и *Friedensfest!* Какав је лијеп одговор *Нори* — наша Асангиница! Да историјске мотиве и не спомињем! Разумије се да је све то само оквир, а слику би још цијелу ваљало насликати — али она се може насликати, свједочи и Његош и Лаза Костић. А ја-

мачно су ти и слични проблеми наших народних пјесама, који су уједно и свеопшти људски проблеми и, као што смо наговјестили, и вјечити проблеми умјетности, достојнији умјетникове љубави и умјетничке обраде него пуко скицирање реалности без икакве дубље садржине. Историја књижевности довољно свједочи, да дјела трајне, умјетничке вриједности нијесу она у којима је савршено вјерно оцртана сушта реалност, него она у којима је оцртана највиша идеално могућа реалност. Књижевност, у којој амбиција представника њених не допире на домак тој слави, осудила се да буде и остане у најбољем случају мање више пријатна и корисна забава, мање више нештетно прекраћивање дугог времена. А така књижевност не одговара културној задаћи својој, она не помаже народу свом да што потпуније одговори својој мисији. Овдје ћу бити тако слободан да репликујем на једну мисао Г. М. Савића, којему дугујем и одајем потпуну част и поштовање! Међу зле књижевне појаве убројио је Г. Савић и оне критичаре, који би, да могу, ућуткали све писце који нијесу кадри достићи Шекспира и т. д. Свакојачко је *неплодно* бити само незадовољан што немамо Шекспира. Али је, мислим, боље бити и незадовољан што немамо Шекспира, него бити задовољан што имамо Милоша Цветића или чак у њему видјети накнаду српској књижевности за Шекспира. Кад се уза то зна колико се наша критика труди да понизи Лазу Костића — онда је то и сувише карактеристично. А ако у нашој књижевности нема већег проблема од Војислављева *Рибара*; и ако је досадашњој лирици нашој Војислав достојан завршетак: онда је одзвонило и нашој књижевности и нашој народној будућности. Истиче се на Војиславу његова велика заслуга за мелодичност и акустичност српског стиха. А ја кажем да је Војислављева поезија сиромашна баш својом спољашњошћу, у њој је мало од оног јединственог блага метричког и мелодијског,

којега је још у изобиљу на пр. у Лазе Костића. Какво је то хваљено уљепшавање језика и стиха у Војислава и његове школе, показали су неки угледнији критичари оцјењујући ту задње производе наших лиричара. А да се нађе неко, да по примјеру Св. Вуловића, направи рјечник наше најновије лирике — видјело би се да је тај рјечник — по моме мишљењу — тањи од Бранкова. А с колико се самопоуздања потцјењује лирика Лазе Костића! Ја могу да волим његову лирику, његову љубав која филозофише, и оне његове, да рекнем по аналогији, *Stimmung*-е (тренутна расположења) маште, мисли. То је нарочити жанр лирске поезије, који има довољно својих представника. Тај жанр у Лазе има значаја и критичарево је да с тим жанром рачуна без обзира на то да ли му се он допада или не. Али кад нам Војислав и његова школа под маском *Stimmung*-а срца, осјећаја, пружају мучне и тежобне продукте маште и умовања. Колико је умовања на пр. у Војислављевим најсубјективнијим пејзажима, показао сам у својој студији о том, а то још боље показују неки новији продукти наших лиричара из његове школе, и кад се ти продукти необично истичу као нешто ново и узорно — онда је то најбољи знак колико смо се дегенерисали. Лазин *Stimmung*: *Збогом дико, писаћу ти!* ил *Све што ми је рекла* јединствен је у свом роду; та игра маште, игра мисли и игра ријечи јесте и језгровита и природна и искрена. Војислављев *Stimmung У ноћи* и неискрен је и неприродан. Лази је и срце у мозгу, за то он утиче на вас продирући кроз мисли до осјећаја.

И опет вам кажем: Љубите — народну поезију!

Беч.

Неколико ријечи о свеопћем свјетском језику

Ма да се удаљеност између народа и земаља употребом паре умањила а употребом електрицитета укинула, ипак постоји још једна велика сметња саобраћају становника наше земље. Сви народи не говоре једним језиком, па се не могу ни разумјети. Која нам корист, ако можемо за врло кратко вријеме доћи у најудаљеније крајеве, кад не знамо језика народа који у тим крајевима станује? Ова се сметња умањује обично тиме, што један народ учи језик другог народа. Тиме се сметња само умањује, а не укида сасвим, јер све језике познавати није могуће. Обично се човјек задовољи научивши два или три страна језика, који му се чине да су најпотребнији. А колико труда стоји, док човјек и два страна језика научи! Па је ипак пошљедица свега тога труда то, да се дотични човјек не ће моћи споразумјети с огромним дијелом људства. — С тога се међу људима јавила мисао о језику свеопћем, о језику којему би сви људи вјешти били и којим би народи опћили. Још Лајбниц мислио је и писао о средству, којим би се сви народи могли споразумјевати. У прошлости стољећу мислило се да ће т. зв. Волапик бити тај опћи језик. С почетка се показивало велико интересовање за њ, но касније се све то више смањивао број његових присталица, док се данас на њ скоро заборавило. Узрок је томе то, што се Волапик није наслањао на данашње живе језике. Покрај све граматичне лакоће било га је тешко научити, јер су основни облици ријечи били нови и непознати.

Да такав опћи језик добије практичну вриједност, мора бити раширен по читавој земљи. А то ће се моћи постићи само онда, ако тај језик буде необично лак. У

Волапика је додуше промјена ријечи врло једноставна и лака, али је његова лексикална страна тешка.

Два су начина да се дође до таког језика: или узети један језик који постоји па га дотјерати, или створити нов идијом. Први случај не ће моћи довести до жељене сврхе. Јер да се један живи језик подигне на част опћег језика, суревњивост народâ не ће допустити. Ниједан народ не би хтио доћи у тако зависан положај према ономе народу, којег би се језик узео као свеопћи. Осим тога ниједан живи језик није тако једноставан ни савршен, да би се могао лако научити и у свакој прилици згодно употребљавати. — Један пак од мртвих језика прогласити таквим помоћним језиком не би било практично, јер би и у овом случају биле исте потешкоће као код живих језика изузевши суревњивост народâ. Ма колико се умањиле граматичне тешкоће којег старог језика а он се обогатио новим ријечима, ипак не ће моћи послужити жељеној сврси, јер и овакав језик не ће бити лако научити. Преостаје дакле једино створити вјештачки језик.

Прошле године држао се у Паризу приликом изложбе конгрес, на коме се расправљало о свеопћем језику. Ту се између осталог установио начин, како треба поступати при стварању тога свјетскога језика. Понајприје се ријешило, да тај нови језик као саобраћајно средство између народâ треба да има исту сврху коју има један живи језик као саобраћајно средство припадника једног племена и народа. Тај језик не смије бити језик једне класе људи, рецимо учењака или књижевника у најширем смислу. Он треба да је језик свих сталежа, да с једне стране послужи трговцу при његовој трговачкој кореспонденцији, с друге стране да буде средство којим би се по читавој земљи саопћавала знанствена открића и успјеси. Језик би тај дакле служио и науци и практичном животу.

Да тај језик узмогне бити заиста све-

опћи, треба да је лак, и то тако лак, да га може без велике муке научити сваки човјек који је свршио основну школу. С тога треба да остане колико је могуће у вези са живим језицима. Сами знамо да и сада покрај толике множине језика постоји извјесна количина ријечи, које су свима језицима заједничке. Нарочито су то научни изрази, узети из старог грчког и латинског језика. Природно је да ће се такве ријечи, јер се и онако употребљавају у свима језицима, узети и у овај језик. Затим имамо доста ријечи, које се употребљавају у свагдањем животу, а карактера су интернационалног. Да спомеменем само неколико: бифе, бронца, валцер, вагон, вино, галерија, група, дијаманат, епоха, карактер, лимонада, ликер, локомотива, парк, план, портрет, пошта, религија, ружа (rosa), сезона, секретар, сигнал, таленат, театар, телеграф, тоалета и т. д. И оваке би се ријечи узеле у тај свјетски језик.

Метода даљег стварања језичног блага треба да је еkleктична. Ријечи ће се узимати из разних језика, како згодније буде. Но поступање при томе не смије бити самовољно и без принципа. У главном се даду правила на ово свести. Ако је коријен ријечи у многим језицима исти, а ријеч је у разним језицима учинила и разне промјене, онда ће се узети средњи и једноставнији облик те ријечи. Надаље имају предност оне ријечи, које се употребљавају у најраширенијим језицима. Узмимо да се једна ријеч налази у енглеском, њемачком и француском језику, а у славенским не, узела би се ријеч из она три језика, јер се она и сад више говори него славенска. Коначно употребљавају ли се за један предмет у свима језицима различите ријечи, узеоће се ријеч из знатнијег језика, а то тим прије, ако је што краћа и што згоднија.

На овај ће начин већини људи бити познат знатан број ријечи овога језика прије него ли га и узуче. А да сâмо учење буде што лакше, установило се да буде што ма-

ње основних облика ријечи. Већина ријечи овога језика састојаће из сложених и изведених; а то слагање и извођење ријечи треба да буде једноставно и лако и по истом обрасцу код свих ријечи удешено.

Једна од врло великих сметња при учењу неких данашњих језика јест њихов замршени правопис. Овај дакле треба да је у новом језику сасвим прост. Сваком гласу треба да одговара једно слово. Према томе би правопис био строго фонетичан. У азбуку тога језика не би се узимала слова за гласове који се тешко изговарају, јер би се и гласови такви морали избацити. Такво је енглеско „th“, славенско „р“ и „л“ кад су вокали, француско „u“ и др. Исто тако не би било дугих и кратких слогова; квантитет њихов био би на сваком мјесту у свима ријечима исти.

Оно што нам при учењу страних језика задаје велике муке — распознавање родова — не би се смјело увести у овај језик. Надаље не би било ни деklinације ни коњугације; једино би се увели знаци за множину, односно за времена и начине. Неправилности и изузетака не би смјело бити. Таква би се граматика дала за неколико сати научити. — То су у главном правила, којих ће се требати држати при стварању тога језика.

Колико је год тешко створити овакав језик, још је теже свладати предрасуде свијета о немогућности оваког потхвата. Јер сваки чувши за ове покушаје мотри на њих с извјесном скепсом. Али сваки такав сумњало нека помисли, да ми и данас крај све наше расцјепканости имадемо више интернационалних установа, које благотворно служе сврси својој и користе човјечанству. Сјетимо се само цифара и алгебарских знакова, хемијских формула и нота, телеграфских и морнарских знакова. О користи оваког језика мислим да је увјерен свако ко зна да има свијета и изван мјеста у коме живи, и осјећа потребу да и с тим свијетом у саобраћају дође. Осим тога не ће народни језици

осјетити никакве штете од тога језика. Народни језици развијаће се и даље, народна књига његовати као и до сада; нови ће језик ондје отпочети, гдје је народном језику граница ударена. А сваки данашњи језик ту границу има, неки ближе неки даље.

Мостар

М. Њуквић.

Ријеч двије о млађим писцима

— Р. И. Сементковски —

Често пута могу се чути тужбе, како се у постојећим периодичним издањима не налази мјеста за саставе писаца почетника т. ј. како су уредници немарни према радовима, које нијесу потписали више или мање познати писци. Чиме се објашњавају те тужбе?... А пријекор, добачен уредницима, одвише је озбиљан. У много прилика може уредник један рад пустити у свијет, а други одбацити. А ако уредници примају само радове познатих књижевника, то они, несумњиво, сметају напретку домаће књижевности. Било би врло паметно, кад би се уредници руководили тим правилом, које је установљено при конкурсима, када судије не знаду ко је управо написао предани рад и кад дознаду за име писца тек након тога, пошто су исказали свој суд о томе раду. То би гарантирало за потпуну непристрасност од стране уредника. На жалост, ми можемо да кажемо, према личноме искуству, да баш сами почетници-писци врло мало цијене очување такога правила. Многи од њих долазе уреднику, како би га лично увјерили о ваљаности свога рада, а други траже посредништво бољих књижевника или других добрих пријатеља уредникових.

Чиме се то објашњава? Сигурно, осјећајем неповјерења према уреднику или опште распрострањеним мишљењем, да се у нас ништа без протекције урадити не

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

може. Јесу ли заслужили уредници то неповјерење? Може бити да и јесу. Нису ни сви уредници људи непогрјешни. Има међу њима људи врло савјесних, који потпуно схватају своју одговорност пред литературом, пажљиво поступајући према свакоме раду, који у њихово уредништво дође. А има опет људи, који нијесу толико савјесни и, прије свега, који су оптерећени послом те, по томе, или летимично прегледају рукописе или их никако и не прегледају, ако их није потписао више или мање познат писац. На то их, кад и када, нагоне и распрострањени међу свијетом гласови, да многи преписују радове старих, мало познатих или сасвим заборављених књижевника, и издају их за своје. И макар како уредник био начитан, он не може запамтити све, што је написано, да кажемо, за пошљедњих 75 година, а кад се проносе оваки гласови, уредник је принуђен да буде пажљив према радовима свих непознатих писаца, па макар њихови радови нешто и вриједили. Какву штету то наноси млађим писцима, а тиме и домаћој књижевности, — каже се само собом.

Све је то одвише појмљиво. Није вриједно подробно говорити ни о томе, колико штете самој ствари и они писци, који прибјегавају протекцији. Колико они бескорисно отимају времена књижевницима или уредницима! На први поглед уредник види, колико је један рад рђав, но ипак мора ступити у преписку, мотивисати своје мишљење, једном ријечи: траћити савршено без користи вријеме, које би могао употребити на корисније ствари. Протекција ни у коме случају почетнику не ће помоћи. Она не може направити рђаво дјело добрим; нити ће натјерати колико било савјеснога уредника да рђаву ствар штампа. А, међутим, сваки искусни уредник знаде, како радо млади писци прибјегавају протекцији и како много времена они тиме отимају људима, који су и без тога заваљени послом.

Није истинито мишљење, да уредници

цијене само радове више или мање познатих књижевника. Кад би то мишљење било истинито, то се ми не би сретали са често понављеном појавом, да савршено непознати писци брзо себи прокрче пут у литератури или, у крајњем случају, лако штампају своје ствари у разним новинама и журналима. Бивају, шта више, случајеви, да је до јуче непознати књижевник данас на приличном гласу, а сјутра се његови радови на широко распрострањују у публици. Нијесмо ли већ видјели, како су неки писци, у пошљедњем времену, изашли на велик глас? Додуше, може ми неко примјетити, (ако таквих примјера и бива): ко може јамчити, да нијесу многе силе погинуле баш због тога, што су остале неопажене од уредника, критике и публике? Наравно, јамчити се за то не може. Но, с друге стране, несумњиви је факт, да, када те непризнате силе, тим или другим начином прокрче себи пут у штампу, готово се вазда покажу доста рђаве.

II.

У опће, готово се може посумњати, да прави узрок незадовољства писаца-почетника не лежи у уредницима, него у самим писцима.

Ни један почетник не може бити толико увјерен, да би држао пробе свога пера сасвим згодне за штампу. Ако он мисли да се у журналима не штампају ствари слабије од његових, то доказује, да он нема критичкога осјећаја. Шта више угледни књижевници били су често средњи критичари туђих ствари; а тим прије се то може казати о почетницима: они се предају самообмани, држећи, да су њихови радови бољи од тих, који су се појавили у штампи. Самообмана се изазива тиме, што им је сопствени рад, управо, ближи, што су се они с њиме сродили, што су они сами, можебити, преживили оне осјећаје, који су у њему. Но то је суд чисто субјективан, особито због тога, што су они сами преживили то, што описују, те ни-

јесу у стању опредијелити, колико то представља опћи интерес, у колико је то лијепо казано и какав утисак може произвести на читаоца својом формом.

Ето једнога од узрока незадовољству почетника-књижевника. Они самопоуздано оцјењују своје радове изнад њихове вриједности. Скромнији почетници позивају се на то, што су своје радове читали другима, можебити и књижевницима, и што су слушали од њих мишљења потпуно повољна. Но и то ништа не доказује. Гдје је гаранција, да су лица, која су читала радове почетника, компетентнија од њега самога? Мало час смо напоменули, да су и угледни књижевници били каткада средњи, чак и рђави критичари. Значи, да те врсте судије не оцјењују увијек право. При том може ли почетник бити увјерен, да ће му људи, којима се он обраћа, казати вазда истину? То су већином другови или знанци. Они знаду, да писац од њих чека похвалу и знајући то, или хвале оно, што не заслужује хвале, или се изразе већином загонетно, да се њихове ријечи могу двоструко тумачити. Наравно, да писци тумаче у своју корист. Значи, да и незадовољство, изазвано противурјечјем између уредника и пишчевих другова, почива често пута на сличној основи. Ту, можебити, и нема никаквога противурјечја т. ј. ми и ту имамо посла са самообманом.

Све је то неоспорно, но има једна околност у томе питању, која не може да не задиви свакога непристраснога човјека. Откуда долази то самопоуздање већине млађих књижевника? По чему они мисле, да им је доста само прихватити за перо, па да створе нешто, што би заслуживало опћу пажњу?

Ни у једној професији то самопоуздање не истиче се тако видно. Ма какву специјалност, теоретичну или практичну, да узмемо, свуда људи знаду, да су им потребне припреме, да се треба много потрудити и многоме научити, прије него човјек може дати шта било своје т. ј. самостално.

Шта више сваки занатлија врло добро знаде да му се потребно прије поучити, него ли ће с успјехом да прихвати за свој занат. О инжињеру, учитељу, лијечнику ни говорити не треба! Они походе многогодишње школе прије, него се посвете својој професији. О списатељству се мисли, да се с њим може лако и да никаквих припрема не треба: узме човјек хартију и перо и одмах ствара ремек-дјело, или барем ствар, коју сваки уредник може одмах штампати. Откуда та чисто непјомљива предрасуда? Чиме се може то објаснити, да сваки неук може бити књижевником?

Томе има више узрока. Ако ми узмемо умјетности, које су највише сродне списатељству на примјер живопис или музику, ту и најпростија писменост треба знатних припрема. Пробајте нацртати слику или компоновати музикалију, не припремајући се, сваки би се гледалац или слушалац насмијао томе дјелу. За литерарно дјело то се не може рећи. Сви образовани људи, а често и мало образовани, способни су у свези изложити ред мисли, осјећаја. Шта више и гимназисте пишу и, како увјеравају учитељи, често приличне ствари. Неискусан човјек на први поглед не може ни познати, да је то рад недоученога гимназисте. Ето по чему сваки образовани човјек, ако сам не пише литерарна дјела, мисли, да би могао писати, само кад би хтио.

Но тога је мало. Литература свију цивилизованих народа врло је богата. Колико дјела има сваки од њих и то дјела прекрасних, узоритих. Читалац их прима, често запамти и свакоме своје осјећају налази у њима одзива. Некакав почетник дао је великоме Гетеу своја дјела на оцјену. Тај му је одговорио за њих, да нијесу лоша, но одмах је додао: »Не мислите само да сте то створили ви. То је створио за вас њемачки језик!« Другим ријечима: писац мисли, да је оно што он пише нешто самостално, а у ствари он понавља само оно, што су други створили

прије њега и у далеко савршенијој форми, толико савршеној, да и слабија имитација тога узоритога дјела изгледа као прилична ствар. Друго је питање: коме су потребне имитације и зашто трошити вријеме на њих? О томе, у осталом, говорићемо кашње. Овдје ћемо изнијети још један узрок само-обмањивања писаца-почетника.

Један од корифеја наше књижевности изразио се, да се само оно дјело може сматрати добрим, које може разумјети и један савршено необразован човјек. И, у истину, сви књижевници старају се, по могућности, бити приступачни и излагати своје мисли у што популарнијој форми. Што их више цијене, тим се они више старају, да би им се идеје што више рашириле, како би њихова дјела читао готово свак. Они се упињу, да буду што простији. Та простота, — плод унапријед срећене работе, — обмањује почетнике. Тургењев је годинама обрађивао своја дјела; Гончаров је писао своје ствари по десет година; Шилер је обрађивао своју знамениту »Пјесму о звону«, од које је сваки стих прешао у народну пословицу, такођер около десет година. Читалац или почетник читајући те ствари вели себи: »Боже како су просте и приступачне! Зашто и ја не бих могао написати што слично?« Њему ни у главу не иде, да је за сваку строфу, за сваки стих тих са-става требало огромнога посла, да је писац, обдарен и од природе, читао, изучавао много прије, него је приступио раду. Уз-мимо »Руслана и Лудмилу«, Пушкинову појему, која га је упознала с публиком. У ту су појему ушли елементи, позајм-љени из многих литература. Она је тре-бала огромне припреме и, ако је могао млади Пушкин за кратко вријеме свршити тај посао, то се има благодарити томе, што је он био гениј. А многима се »Ру-слан и Лудмила« може учинити обичном скаском, коју може измислити и беспо-слена дадиља. Она ће им се учинити таквом за то, што су они лишени способ-ности да паметно критикују.

III.

Ми некако узгред изнесосмо питање: коме су потребна сва та дјела почетника, која се не штампају, или, ако се и штам-пају, изазивају осјећај сажалења. Очеvidно они су потребни самим писцима. Колико потроше они мастила, хартије, пера, оло-вака и какво разочарање претрпе ако издаду ово или оно дјело! И за што све то? Сигурно за то, да би улегли међу-словно људе помоћу списатељства.

Но пита се је ли књижевниковање тако примамљиво? Ми не говоримо о оним пис-цима, који пишу ушљед урођене им по-требе за писање, који о слави и не мисле, или је држе као нешто споредно, који и о заради не мисле, а једнако се потчиња-вају унутрашњем нагону да стварају, па привело их то стварање макар чему. Таке писце треба ободрити на писање. Ма како да је трновит њихов пут, они ће наћи награду за сва разочарања у себи самима; стварајући они осјећају насладе, каквих је у животу мало, може се рећи највеће насладе, по томе што оне одговарају ви-шим душевним способностима и нагонима, и по томе још, што насладе тога рода нико-лико нису свезане с оним што понижава, у општем смислу, све друге насладе, за које треба новаца, те које изазивају често не-срећу ближњега. О таким писцима ми гово-рити не ћемо, због тога, што они имају оно, што чини писца правим књижевником и ако они, ушљед недовољних способности или неприличних животних услова и не буду признати од других, то ће бити чисти пред сопственом савјешћу, која ће им ка-зати, да су имали право стварати, зато, што су искрено љубили стварање, зато, што су му се предавали часно, не иштући ништа друго осим онога, што је у њему саме сакривено. Ако им почаст, слава, новчане припомоћи или богатство кашње и дођу, то само као пошљедице признања њихових заслуга од свијета, а не као не-што, чему су они управо тежили, за чим је, у главnome, жеднила њихова душа.

Но колико има таквих почетника? По-

четници обично јављају се у часописе и листове, са ријечима: »ево, дакле, првога мога састава, обратите пажњу на писца-почетника и помогните га«. Никада не ћете чути: »Ја сам се трудио много година и готово са свима мојим саставима остао сам незадовољан. Но ево, пошље дугог усиљавања, написао сам једну ствар, која ми се чини да је прилична. Прочитајте је и кажите, не варам ли се...«

Но у читаву томе питању има једна страна, које се још нијесмо дотакли. То је убјеђење, које међу свијетом влада да књижевниковање преставља собом нешто достојно особитога поштовања. Зашто се оно сматра таквим, тешко је рећи. Ако је све у таленту, то је таленат дат човјеку са стране, мимо његово учествовање. У таком случају је ли паметно указивати писцу особито поштовање? Ако се у књижевнику цијени марљивост, посао, онда зашто се то својство цијени у њега више, него у других људи? Ако је до части, онда зашто част књижевника стављати тако високо? Једном ријечи, ја никако не могу појмити, зашто књижевници заслужују особитијега поштовања. Треба држати зато, што они, ако су у истину талентирани, упливишу својим саставима на множину људи, док представници других професија, дјејствују на много ужи круг. Но уплив књижевника може бити и штетан и користан. Ко ће оцјењивати корист или штету од рада књижевникова? Читалац. Ако он саосјећа са радом пишчевим, онда га слави и поштује; ако не саосјећа, односи се према њему хладно, а често га и грди и убија. Отуда излази, да слава, почаст, припомоћ, богаство, које припане једноме књижевнику, тумаче се тиме, што се његов рад слаже са назорима и погледима читалаца т. ј. масе. Је ли јој симпатичан писац, она га велича; није ли симпатичан, хладна је према њему; а ако јој је мрзак, она гласно виче: »распните га... И, у истину, колики су од великих књижевника били мученици своје професије,

колико су страшних душевних страдања однијели! Како је неправедна према њима била маса, како их је презирала само за то, што су били часни и нијесу хтјели угађати њезином лажном укусу или кривим погледима... Така је била судбина многих великих књижевника...

Но почетници, који се тако лакомислено посвете књижевниковању, нијесу никада преживили тих душевних страдања. Њих саблажњава слава, купљена страдањима, које они нијесу упознали и по томе они са лаким срцем ступају на пут књижевништва. Или их, можебити, саблажњава богаство појединих књижевника? Говори се, да је у наше вријеме књижевнички труд боље плаћен, него прије. Али међутим колика је конкуренција сада, кад је повишени хонорар привукао масу књижевника. Тај, који стоји близу књижевничке средине, зна, како је у њој тешка борба за опстанак, колико пријекора, често и понижења подноси књижевник т. ј. човјек, који се већ појавио на том попришту. А шта да кажемо о оним раденицима, који тек ступају на њега? Додуше, они могу себи прокрчити пут, но само у томе случају, ако частност не стављају одвише високо. О лицима пошљедње категорије није вриједно ни говорити. Они се на моје ријечи ни осврнути не ће, због тога, што они без савјетника знају шта раде. Таквих људи има сада у књижевности врло много, има их толико, да се многи не стиде запитати: је ли потребан књижевнику икако морал или је доста сам таленат? Њима је угодно и имају савјести да замазују ону истину: да ни један јавни раденик, па макар ко он био, не смије се уклонити од испуњавања моралног закона. Но већина људи, по срећи, појимају, да, чим је значајнији уплив јавнога раденика, тим је он више обвезан да буде частан, зато, што ће се тим шкодљивије огледати на другима свако његово уклањање од закона моралности.

Тој већини припадају и почетници, којима се ја обраћам, желећи их убједити,

да је служба опћој ствари у свакоме виду поштовања достојна. Сваки посао чини част човјеку, — гласи стара истина и сваки опћенити посао т. ј. посао, којим се користи ближњем, тијем више. Ми често видимо, да књижевници, који су за живота били одвише познати, умиру готово заборављени и, напротив, да на спроводу лијечника, учитеља, стичу се са свих страна људи различнога положаја и нарави, да му одаду пошљедњу почаст. Зашто увјеравати себе и друге, да књижевништво даје право на неко особито поштовање? У ствари и угодније је бити добар доктор, учитељ, земљодјелац, него лош књижевник. Зашто без испитане своје снаге, осјећања у себи истинскога нагона књижевничком послу, посвећивати себе искључиво томе? Колико би људи могло бити врло корисни раденици на другим поприштима, а иду међу непотребна пискарала...

х. х.

Тургењев

— Д. В. Тригоровичъ —

Године 1855. позва Тургењев Дружинина, Боткина и мене себи у госте, у село Спаскоје, и ми радо пођосмо. Вољели смо пуно Тургењева и једва смо чекали да видимо његово имање, стару и велику господску кућу, диван парк, густе шуме у околини и комшиницу — љепотицу, о којој говораше Тургењев, кад је видимо да ће нам се памет занијети, па да ћемо јој очарани панути пред ноге. Али наша очекивања не остварише се потпуно. Иза пожара остаде само један дио старе куће, мјесто парка угледасмо башту, али врло велику и дивно уређену, а комшиница — љепотица учини нам се прије ружна него лијепа. Али разочарање наше не потраја дуго, срдачан дочек, радост и гостољубље Тургењева повратише нам расположење. То неколико дана што проведосмо у Спаском остаће ми у најљепшој успомени.

Мекоћа и одсуство снаге у карактеру Тургењева бјеше улегла у пословицу међу књижевницима, а о доброту његова срца већ се мање говорило, и ако та доброта биљежи сваки корак у његову животу. Ја никад у животу нијесам срео човјека онако стрпељива и да лако заборавља нанесене му увреде као Тургењева. Само једанпут у животу он је до краја сачувао у своме срцу неповољне осјећаје према човјеку, с којим је био прије у пријатељству, — тај човјек бјеше Њекрасов.

Какав је повод био овој свађи ни сада не знам, проносили су се гласови тако различити и пристрасни, да се ни на једноме од њих не могу зауставити. Знам само то, да у карактеру Тургењевљево не бјеше ничега агресивнога, ни труни задиркивања; шта више њега би требало прекорити ради претјеране попустљивости и према људима који не вриједе његова прста-мезимца, који се не могу с њиме ни у чему упоредити. Не вјерујем ни да су новци били узрок тој свађи, јер бескорисност Тургењева бјеше главна црта његова карактера. Прије свађе са Њекрасовим Тургењев му је продао своје *Ловчеве записнике* за хиљаду рубаља, па се он сам радује у писму Херцену од 22. јулија 1857. год., што је Њекрасов препродао то издање за двије и по хиљаде, те тако стекао хиљаду и по рубаља. Могао бих овдје навести читав низ догађаја, који показују како је Тургењев био немаран према новчаном питању.

Дубоко дирнут сиромаштином некаква свога рођака Тургењев му предложи управу свога имања, па да би га још више умирио и осигурао му будућност, он му потписа, у случају своје смрти, мјеницу од педесет хиљада. Послије двије године овај благодарни рођак потражи те своје хиљаде и тиме метну свога добротиницеља у трагичан положај. Тургењев не учини ништа више, само га замоли да остави Спаскоје, и предаде имање другоме управитељу. Послије смрти Тургењевљево ма-

тере жена његова брата користећи се дјеверовим одсуством — дође му у кућу. покупи све сребро и драгоцености и однесе. Вративши се кући Тургењев не нађе ни једне кашике, па је морао све наново набавити. Из обзира према брату, који — мишљаше он — могао је и не знати за ово, Тургењев ни корака не учини да поврати тако незаконито одузето му имање. Па онај догађај са Маљаревским, мужем његове синовике, којој је отац оставио осам стотина хиљада иза своје смрти, наредивши да од тога мора добити Тургењев сто хиљада? Долази Тургењев у Москву код Маљаревскога, који му објављује, да му припада само двадесет хиљада. „Како то?“ пита зачуђени Тургењев. — „Па ето тако“, одговара му Маљаревски, „мени се чини да је за вас много и толико!“ — „Молим“, одговори Тургењев, „дозволите ми да ја друкчије о томе мислим!“ На овоме се ствар и сврши. Па колико ли је он само на своју очигледну штету раздао земље сељацима? Да могу овдје изнијети списак новаца што је Тургењев за свога живота другима раздао изашла би свота виша од оне коју је он сам на се потрошио. Ово не треба приписати његовој распуштености или сујети него једино доброту срца.

Говоре, да се он разишао са Њекрасовим и *Сувремеником* ради разноликости у идејама. Ево шта је писао Тургењев Херцену 9. јануара 1861. године: „Са *Сувремеником* и Њекрасовим прекинуо сам сваки сношај, о чему свједоче разне поруге à mon adresse готово у свакој књизи. Поручио сам им, да не међу моје име међу сараднике, а они га штампаше баш најпошљедње. Шта да се ради?“ Ауторска сујета овдје није могла играти никакве улоге; тада је име Тургењева било на првом мјесту, па све жеље да га увриједе тиме што му штампаше име пошљедње, не моглоше му ништа нашкодити. У осталом ово се догодило иза свађе. Узрок је њој морао бити много важнији, јер Тургењев са својом мекоћом и попустљивошћу

не би био способан да толике године задржи у себи непријатељске осјећаје.

Тургењев, као писац, био је самољубив, сујетан, али ко то није био? Он је имао право на то, али његова слабост није никада долазила до онога болеснога степена као н. пр. код Гончарова, Достоевскога и т. д. С њиме је човјек могао слободно, без зазора говорити о његовим дјелима, рећи му у очи мане, а да га не наљути, он је у овоме био изузетак међу својом сабраћом. Ријетко се његов производ штампао прије него што га он прочита каквом пријатељу, прије него што се посавјетује; отпочињале би се дебате, примједбе које би он без вријећања примао; рукопис би се од почетка до краја пречитавао, поправљао и често на ново преписивао. Строг према самоме себи не само да је био благ према другима, него би у њиховим дјелима изналазио врлине које не постоје. Требало је само да му се учини у каквој ново написаној причи зрачак дара, он би свакоме хвалио нови таленат, вуцао би га свакуда са собом, свађао би се за њ, и најпослије, ако би се увјерио у ништавилу своје симпатије, он би то радо признавао и ругао се добродушно самоме себи. У таквим приликама њиме би највише руководио осјећај добра, жеља да подржи почетника, или напошљетку, без обзира на књижевност, просто жеља да помогне, да избави човјека из неприлике.

Гдје је год живио — у Паризу или Петрограду — вазда си могао код њега затаћи скуп младежи и мушке и женске. Једанпут у Петрограду пролазећи кроз ходник гостионице у којој живљаше затакао сам много таквих посјетилаца, гдје сједе у прозорима и чекају свој ред. Његово стрпљење у таквим приликама било је особито, он је радије себе мало притијеснио, само да друге задовољи, да их не одбије, али не из жеље да буде *популаран*, као што се о њему сплеткарило. Сви ти посјетиоци враћали су му већином неблагодарношћу, били су то људи скромна

положаја, зар је то могло подићи популарност Тургењева, која је и онако сваким даном расла благодарећи његову таленту?

Од превелике своје доброте и стрпљивости долазио би Тургењев до самопонижавања, на што су се често љутили његови другови.

Неко вријеме био је заволио Писемскога. Писемски, поред све своје памети и дара, није се могао похвалити финоћом васпитања; кадгод би био грозно суров, циничан, плувао би — не по амеркански, на страну, него руски — куда било да било; извалио би се на туђи диван са прљавим ципелама — једном ријечи, није се требао свађати Тургењеву, човјеку врло васпитану и деликатну. Али њега је занијела оригиналност Писемскога. Кад би се Тургењев за чим заносио, на њега би напало као неко помрачење, осјећаји би му прелазили мјеру.

Једанпут је био са Писемским негдје на сијелу. При крају вечере Писемски, који је био љубитељ алкохолних пића, готово ништа није знао за се. Тургењев се заузео, да га до куће допрати. Кад изађоше на улицу, киша је лила као из кабла. Путем Писемски, кога је Тургењев водио испод руке, изгуби калошу; Тургењев је извади из блата и није је пуштао из руке, док не доведе Писемскога до куће и не предаде га слуги заједно са калошом.

Са онако великим умом, свестраним образовањем, танким естетичким осјећајем, ширином и слободом мисли, Тургењев је требао да буде у своје вријеме средиште књижевнога круга, око њега би се радо груписале све остале литерарне снаге — али на жалост, то се није остварило, није се остварило зато, што Тургењев није имао уздржљивости и енергије, потребне вођи. Он је сам себе тако добродушно називао „овчијом природом“. Осим тога он није способан био за практични рад, најбоље нам свједоче његове сопствене неуређене ствари. Па уза најповољније

услове то се није могло остварити, јер је Тургењев изријетка долазио у Русију, он се никако не би могао одрећи Париза и породице госпође Вијардо. Потпуно се оправдало предсказање његове матере, која би често њему и брату му рекла: „Жао ми је Вас; ви не ћете бити срећни, ви сте обадва *једнолуци*, — т. ј. одани цијелога живота само једној женској.“

Тургењев је имао слаб карактер само у животним стварима. Познато је колико треба снаге, енергије, уздржљивости, да се дуго времена неодступно прати све једна иста задаћа, треба се борити са живчаним и физичким умором, па да се напорно до краја доведе умни и вјештачки труд. Дјела Тургењева већином су дуга, у њима се огледа његов рад и његов необични таленат. Често су Тургењева кривили, да радо пише епиграме својим пријатељима, да радо избаци на њихов рачун по коју заједљиву шалу, комично упоређење, па су то приписивали дволичности његова карактера. Заиста, Тургењев је био велик мајстор у епиграмима. Ради лијепе ријечи он није штедио свога пријатеља, али то није знак дволичности. Лако је то говорити онима, које није Бог обдарио оштроумљем. А да им је даровао способност да примијете смијешну страну — и главно, способност да то примијећено одмах увију у лијепу живу форму — они би сасвим друкчије проговорили. Па да ми их је видјети таквим способностима обдарене, који би се њих добровољно одрекао и рекао себи: не исказуј своје примједбе, сакри их у својим грудима, придржи језик ради хришћанске дужности, ради бојазни, да ни на секунду не досадиш ближњему... На такво што био би способан само Исус Христос, оличеност свију врлина.

Тургењев, као и сваки знаменитији човјек, имао је много непријатеља и завидника. Вијест о његовој смрти примљена је с тугом по свој Русији, његов сјајан погреб праћен цијелим Петроградом био је најбољи одговор његовим непријатељима

који су се старали да га понизе у очима руске читалачке публике. Довршићу о њему ријечима Ј. П. Полонскога — ријечима које потекоше из искренога срца: „Ко је у Тургењеву изгубио не само зна-

менита свога писца него и друга, тај никада не ће заборавити, колико је с њиме изгубио, колико је постао сиромашнији и слабији без њега“.

Мостар

Вукосава Ђукловић.

Оцјене и прикази

Радоје М. Домановић: **Краљевић Марко по други пут међу Србина, Данга, Вођа; Биоград, накладом књижаре Вел. Валовића. 1901. Штампарија С. Хоровица — Биоград.**

„Салетили ми Срби, па више од пет стотина година кукај: „Јао Косово!“ „Косово тужно!“ „Куку, Лазо!“ Плачемо тако а кроз плач пријетимо душманима. Душманин се смије. Баш као да му и не пријетимо. Напошљетку се сјетисмо и Марка, и дај зивкај човјека из гроба, да дође и да нас свети... Косово да свети. И то није зивкање онако тек неко зивкање обичаја и форме ради, него салетили као Цигани, док најпошље то зивкање не пређе у безобразлук. Напије се ко у механи па потроши паре, ил изгуби ко на класној лутрији ил, на примјер, падне на државном испиту, а он се ражали за Косовом и онда неким патриотским болом тек јакне: „Јао Марко, гдје си сад!“ И замислите тако пет стотина година тога зивкања па се и Марку као мртву човјеку али као валаном Србину дотужило.

„— Пустите ме, Боже, да видим шта раде доле они моји слепци; досади ми њихова кукњава и зивкање!“

И неким чудним, управо рећи неким необјашњеним, начином створи се Марко на земљи и то онако комплетан као да је испао из какве Вукове збирке: на Шарцу, бркат, са тулумином, топузом и већ познатим срцем јуначким.

Гледа се, мотри се, — он је! Зна човјек себе, зна се из Народних Пјесама, а зна се и иначе. Ама не зна камо је запао и шта управо да почне. На крају опет шта би, него веза Шарца за дуд, натеже ту-

лумину и поче рахат, уз вино, премишља-ти: шта ће и како ће?

Ал не лези враже! Пије Марко и суче бркове па се обзире: не бил спазио кога познатог? Кад на једном прозвижда неко на велосипеду са познатом капицом на глави, погурен и гази педале, као трске танким, ногама. Препале се од Марка и његових јуначких реквизита па наже преко поља равна.

Зорт!

Марку се учини опет чудно ово путовање, сасу још један леђен вина, један себи а један свом Шарцу, намаче самур калпак на очи кржаве, па ће Шарцу:

„Ако л' ми га, Шаро, не достигнеш,
Сломићу ти ноге све четири“.

Кад чу Шарац како Марко пријети, а био се већ одвикао од тога на оном свијету, потече и полеже да коланима прашину поче брисати по друму а бакрачлије почеше црну земљу тући. Јурили се тако пуна два сахата, нити стићи нит утећи, док не стигоше до једне путничке механе, (а познато је како је Србину кад види механу) па се лати тешке топузине:

„Да си вила па да имаш крила,
Ил' да су те виле одојиле
Па да си ми лани побјегнуо
Данас би те ухватио Марко!...“

И наравно!

Топузина учини своје. Замислите само Маркову топузину и једног згођеног бициклисту на точку! Један шкандал! Још се човјек ни срушио није с точка ал га Марко дохвати сабљом, одсијече му главу заједно са бициклистичком капицом, метну је Шарцу у зобницу, искасапи са-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

бљом велосипед заједно са педалима и гуверналом, па се врати пјевајући у механу, задовољан као човјек кад се упише за члана каквог добротворног друштва ил отпјева многаја љета на какву заносну здравицу.

Сељаци пред механом дрекнуше и прснуше куд који. Само механција поклецује кољенима, поблиједио као мртвац, разрогачио очи и тресе се.

„Ој Бога ти, незнани јуначе,
Чиј су ово пребијели двори?“

пита Марко.

Механција, по свој прилици учтиво трљајући руке и муцајући од страха, једва објасни да је то обична једна путничка механа а он, тако... механција. И Марко се њему представи. Каже како је дошао да освети Косово, да убије Султана и тако даље, као што је то већ адет у јуначкој конверзацији. Најпослије Марко осјети жеђ па ће:

„Механцијо, донеси ми вина,
Да ја јунак жеђу поутолим,
Јера ми је трдно додијала,

А механција — пун учтивости — на послужавнику, доноси један деци Марку, а од дрхтања плуска вино из чаше.

Због те шале испали су механцији три здрава зуба.

„Одатле Марко опет појаша Шарца, па пође даље. Међутим они сељаци што се разбегоше одјурише право у срез, полицији, да јаве за страховито убијство; а ћата отпрати депешу новинама. Механција привије на образ хладне облоге, узјаша коња, па право лекару, те узме уверење за тешку повреду; оде затим адвокату, те га овај детаљно испита о свему, узме му паре, и напише кривичну тужбу.

Начелник срески нареди одмах једном писару да са неколико наоружаних жандарма пође у потеру за зликовцем, а депешом пошље распис по целој Србији.

Марко и не сања шта му се спрема и како су већ стигле две три страшне тужбе „снабдевене прописаном таксом“ и наводи параграфа за убијство, за тешку повреду, за увреду части; па онда ту је већ „претрпљени страх“ „претрпљени болови“, „трошкови око лечења“, „толико и толико накнаде за прекинути рад у механи, дангуба, писање тужбе, и таксе“. А већ за проношење обеспокојавајућих

гласова о убијству Султанову јављено је одмах министарству шифром и отуд дође брз одговор: „Нека се та скитница одмах ухвати и најстрожије казни по закону; а најревносније нека се мотри да се такви случајеви не понављају, јер то захтевају интереси наше земље, која је сад у пријатељским односима с турском царевином“.

И пуче глас на све стране о Марку, о страшном човјеку, све се устумарало, бјежи, уклања, прескаче јендеке и босо јури по трњу. „Што га Марко више призва да се врати, онај све жешће бежи. Наравно да сваки од поплашених одјури право у среску канцеларију и тужи за „покушај убијства“. Пред среском кућом закрчио народ да се не може проћи. Вриште деца, кукају жене, узбунили се људи, пишу адвокати тужбе, куцају се депеше, тумарају полицајци и жандарми, по касарнама трубе дрече на узбуну, звоне црквена звона, држе се по црквама молепствија да се та беда отклони од народа. Проструја глас кроз масу да се повампирио Краљевић Марко, те се од те страхоте поплашише и полицајци и жандарми, па и сами војници. Куда ћеш се, брате борити с Марком живим, а камо ли још кад је вампир!“

И на тај аларм подиже се срески писар са десет жандарма. И отпоче битка, битка Краљевића Марка са среским писаром и десет жандарма. Разумљиво је ко је морао stradати. Жандарми попадоше као жртва свога узвишеног позива, а писар „кад види шта би, заборави на извиђај и параграфе, већ даде плећа, и стаде да бежи“.

И послјије извјесног гњављења писара и неколико Маркових реченица у најчистијој прози опет се указаше жандармске униформе и опет исти резултат. Најпослије чуше се из даљине трубе и дабоши, земља затутњи под тешким топовима и грунуше плотуни пушака. Настаде страхан бој. Бије Марко, Шарац фрче, али мало по мало малаксава снага и Марко се предаје. „Одузеше му коња, одузеше оружје, везаше га, и стражарно га поведоше у срез на ислеђење“.

Како је само парадно то стражарно провањање. Да човјек не зна шта је, мислио би да су триумфалне почасте легендарном српском јунаку на каквој нашој дилетантској позорници.

„Пред њим десет војника, за њим десет, и тако с обе стране по десет с пуним

пушкама и бајонетима на њима. Руке му везане наопако, па ударене лисице; на ноге метнули тешке окове од шест ока. Као главна стража је батаљон војника напред, пук гура позади, а за пуком грува дивизија, коју завршује дивизијар опкољен генерал-штабом, а са стране отуд и отуд тутње дивизиони артилерије по висовима. Све то спремно као у ратно доба. Шарџа воде дванаест војника, по шест са сваке стране, а и њему метнули јаке ђустеке и мрежу на уста, да кога не уједе. Марко се намрштио, у образима дошао сетан, невесео, опустио бркове, те пали по раменима. Сваки му брк колико јагње од по године, а брада до појаса, као јагње годишњаче. Уз пут, кад га спроводе, пење се светина по врљикама, плотовима и дрвећу, само да би га видели, а он и иначе све оне око сабе за читаву главу, и више, надвисио.

Доведоше га у среску кућу. У својој канцеларији седи срески начелник, мали журав човечић, упалих груди, тупа погледа, кашљуца при говору, а руке му као штапићи. С леве и десне стране стола његова по шест пандура са запетим пиштољима.

Изведоше окована Марка преда њ.

Капетан се уплаши од окована Марка, дркће, као у грозници; избечио очи, па не може да проговори. Једва се прибра и, кашљуцајући, поче промуклим гласом питати:

— Како се зовете?

— Марко Краљевић, јекну гласина, и капетан се стресе и испусти перо; они пандури стукосе назад, а светина заглави врата.

— Молим вас, говорите тише, јер стојите пред влашћу. Ја нисам глуп. Кад сте рођени?

— 1321 године.

— Одакле сте?

— Из Прилипа града бијелога.

— Чиме се занимаете?

Марко се нађе у чуду кад га ово упита.

— Питам: јесте ли чиновник, трговац, или радите земљу?

— Није мени ни бабо орао,

Пак је мене хлебом одхранио!

— Каквим сте послом дошли онда?

— Како, каквим послом? Па зовете ме из дана у дан већ пет стотина година. Једнако ме певате у песмама и кукате: „Где си, Марко?“ „Дођи, Марко!“, „Куку

Косово!“ па ми се већ у гробу додијало, и замолих Бога да ме пусти да дођем амо.

— О, брате слатки, глупо си урадио. Којешта, та то се само тако пева. На песму, да си био паметан, не би ни полагао, нити бисмо сад имали толику невољу, и ми с тобом и ти с нама. Да си званично, позивом, позват, е то је већ друго. А овако немаш олакшавајуће околности... Којешта, каква посла ти овде можеш имати?... заврши капетан нервозно, а у себи помисли: „Иди до врага и ти и песма. Измотавају се људи, те певају којешта, па сад мене овде да хвата грозница“.

И кад му капетан прочита тужбу због грозног убијства над Петром Татићем, трговцем, који се шетао на велосипеду, тупим, тешким оруђем; због избјена три здрава зуба Марку Ђорђевићу, механџији, иначе уваженом грађанину који је бивао и народни посланик; због убијених двадесет жандара и тешко рањена два среска писара, — Марко се нађе у чуду а мало послјије одмах и у затвору.

„Ми ћемо овде ствар иследити, а дотле ћете бити у затвору овде, па ћемо после ствар спровести суду. Тада можете узети кога адвоката да вас брани“.

И Марко се одмах сјети. Сјети се побратима Милоша Обилића, сјети се најбољег и најзгоднијег адвоката, и пропишта љуто:

„А мој побро, Обилић Милошу,
Зар не видиш, ил не хајеш за ме,
У какве сам јаде запануо
Хоћу русу изгубити главу
А на правди Бога истинога!...“

— Водите га сад у затвор! рече капетан бојажљиво, и промукло се закашља.

Марко лежи у бувари и пије воду а власт пуши цигарете на ћилибарске камише и ради. Одређују се претреси, позивају свједоци, чине суочења, државни тужилац тражи смрт, Марков адвокат иште слободу, Марка изводе на суђење, саслушавају, враћају опет натраг у затвор. И све би се то поднијело некако ал — вода! вода! Измршавио јадник па висе на њему хаљине као да је из опћинске болнице утекао.

Напошљетку суд доноси пресуду у којој, имајући на уму некадашње заслуге Маркове за Српство и узевши у обзир олакшавајуће околности (не каже се које су то олакшавајуће околности, ал се слути да је: напоито стање), осуђује Марка на

смрт и да плати оштете и све парничне трошкове.

„Ствар оде апелацији и она смртну казну замени вечитом робијом, јер узе Маркове кривице као дело политичке природе, а касација нађе неке неправилности, и врати акта суду, тражећи да се још неки сведоци испитају и закуну.

Две године је тако трајала та судска процедура, и напослетку и касација оснажи преиначену пресуду, којом се Марко осуђује на десет година робије у тешком окову, а да плати све кривичне и судске трошкове, али не као политички кривац, јер је доказао да не припада ни једној политичкој партији.

Наравно да се за овакву пресуду имало на уму да је то велики народни јунак Краљевић Марко, и да је ово суђење јединствен случај. Најзад, није ни била лака ствар. Нашли се у забуну и највећи стручњаци. Како ћеш осудити на смрт неког, који је и иначе пре толиког времена умро, па се наново појавио с оног света.

И тако Марко, на правди Бога, допаде тамнице. Како се судски и кривични трошкови нису из чега другог имали наплатити, то се јавном лицитацијом одреди продаја Маркова Шарца, одела и оружја. Оружје и одело одмах откупи држава на вересију за Музеј, а Шарца купи трамвајско друштво за готове паре“.

И тако Марко зацијело: обријане браде и бркова, као што је то већ обичај код апсеника, глумца и старијих научењака, окван у робијашком сукненом одијелу, као кнајповац, чами у биоградском затвору. Љутио се, викао, пријетио док се није свикао на уредан грађански живот у тамници. Почели су га привикавати и на корисне послове, да носи воду, да залијева баште, да плијеви лук, а последије и да прави бритвице, четке и, ви већ знате, оне сватовске чутуре из Лепоглаве са разним винским натписима и оне дувањаре са грбом и патриотским усклицима. А замислите како ли је тешко тако, на примјер, једном Марку гледати у празне чутуре?!

„А сиромаш Шарца вуче трамвај јутром и вечером без престанка. И он оронуо. Заводи се кад иде, а чим га уставе задрема и сања можда срећно доба, кад је пио из чабра румено вино, носио у гриви златне плетенице, на копитама сребрне потковице, на прсима златна силамбета, а узду позлаћену, — када је на себи но-

сио у љутим бојевима и мегданима свога господара, и под њим стизао виле. Сад је омршао: сама кожа и кости, броје му се ребра, а о кукове можеш торбе обесити“.

Док је Марко дубио чутуре и резао послужавнике са натписом „Хлѣбъ нашъ насущный“ дотле је трамвајско друштво продало Шарца неком баштовандији, да му окреће долап.

Најпошље прођоше десет година и патњи дође крај. Зацијело је какав поштански чиновник што је проневерио 30.000 динара био је за то вријеме амнестиран, један зликовац сретно утекао, али Марко је српски своје одувао. Пустише га на слободу са оно нешто пара, што их је зарадио од бритвица и чутура; позва бербере да га умију, обрију и нокте подрезују, појео неколико ована и кацу руменике откупио Шарца, дао га неком на исхрану и прерушен пође по свијету да види гдје су ти што су га звали и јесу ли ово Срби и браћа што су га затворили. Пође по селима да интервјуише босе сељаке са мотиком у руци и лулом у зубима: шта би они да се јави Краљевић Марко?

„— Звао бих га да ми помогне да окопа овај кукуруз! — нашали се сељак.

— Ал кад би те он позвао на Косово?

— Море ћути, брате слатки, како те Косово снашло! Немам кад да одем у чаршију да купим соли и опанке деци. А да видиш нема се су чим ни купити“.

И последије неколико оваких сувопарних одговора, досади Марку по селима па нагне у Биоград.

„Дође у Београд. Кола, трамваји, људи, све то јури, жури, укршта се, сусреће се. Чиновници журе у канцеларију, трговци послом трговачким, радници за својим радом.

Сретне једног угледног, лепо обученог господина. Приђе му Марко и поздрави се. Онај мало збуњен стуче натраг, а и би га стид од Маркова лоша одела.

— Ја сам Марко Краљевић. Дошао сам амо да помогнем својој браћи — рече Марко и исприча све како је дошао, зашто је дошао, шта је све било с њим, и шта мисли даље радити.

— Та-ко. Мило ми је што сам Вас познао, г. Краљевићу! баш ми је мило! Кад мислите у Прилип?... Мило ми је, верујте; али, извините ме, журим у канцеларију! Сервус, Марко! рече онај и оде журно.

Марко сретне другог, трећег. Кога год сретне тако се махом сврши разговор са оним „Журим у канцеларију! Сервус, Марко!“

И тако Марко, разочаран, стаде очајавати. Иде улицама ћути, намршти се, бркови му пали на рамена; не зауставља никог, не пита никог ништа. А и кога ће више питати? Кога год види, жури у канцеларију. Косово баш нико и не помиње. Наравно, канцеларија је преча од Косова. Марко постаде, поред све јачине својих живаца, нервозан на ту проклету канцеларију, која по његовом мишљењу тако с успехом конкурише Косову. Најзад му поче постајати све досадније и досадније сред те гомиле људи, који као да ништа не раде, већ само журе у канцеларију. Сељаци се опет жале на неродне године и кметове, журе на њиве, раде ваздан, и носе поцепане опанке и дроњаве чакшире. Изгуби Марко сваку наду у свој успех, те нити више кога шта питаше, нити се с киме састајаше. Једва је чекао да га Бог опет позове на онај свет да се више не мучи, јер сваки Србин бејаше заузет пречом својом бригом и послом, а Марко се осећаше савршено излишан“.

Сјетан и невесео, без пара, без вина шврља Марко по Биоградској калдрми и сјећа се некадање ватрене крчмарице Јање и њенога хладног вина. Застане пред неком механом одакле се чула једна ужасна галама са суперлативима патриотских фраза. Марко се ушуња и сједе да га нико не примјети.

„На почасном месту трибина, и на њој сто за председништво и један сто за секретаре.

Циљ је збора био да се донесе резолуција којом ће се осудити варварско понашање Арнаута на Косову, па и у целој Старој Србији и Македонији, и зулуми које Срби трпе од њих на свом рођеном огњишту.

Код ових речи, кад је председник говорио, објашњавајући циљ збора, Марко се преобрази. Очи му синусе страшним жаром, уздрхта цело тело, песнице се, готове за бој, почеше стезати, а зуби шкргућу.

— Једва једном нађох праве Србе које сам тражио. Ови су мене звали!... помисли Марко весео, и уживаше како ће их обрадовати кад им се јави. Вртио се на столици од нестрпљења, да се у мало није

сва изломила. Али не хте одмах, чекао је најзгоднији тренутак.

— Има реч Марко Марковић!... објави председник и лупи у звоно.

Сви се утишаше да чују најбољег говорника.

— Господо и другови! поче овај. Непријатно је за нас, али ме саме прилике, само осећање нагони да почнем свој говор Јакшићевим стиховима:

„Ми Срби несмо, ми људи несмо!...“

Та да смо Срби, та дасмо људи,
Та да смо браћа, ох Боже мој!
Та зар би тако с Авале плаве
Гледали ледно у огњен час,
Та зар би тако ох браћо драга,
Та зар би тако презрели нас?!“

Настаде тајац. Нико не дисаше. Тишину само за тренутак прекиде шкргут Маркових зуби и шкрипа оне столице на којој је седео, те га многи около погледаше са гњевом и презрењем што квари ту свету, патриотску тишину.

Говорник продужи:

— Јест, другови, страشان прекор великог песника на ово наше меко колено. Изгледа, збиља, као да нисмо ни Срби ни људи! Ми мирно гледамо како пада сваког дана по неколико српских жртава од крвавог ханџара арнаутског, гледамо како се пале српске куће у престоници Душановој, како се бешчасте српске кћери и народ трпи муке највеће ту, у крајевима, где беше стара српска слава и господство. Да, браћо, из тих крајева, па и из Прилипа, постојбине нашег највећег јунака Краљевића, чујете ропске уздахе и звек ланца, кога бедни потомак Марков још вуче; а Косово тужно још се и сад сваким даном залива српском крвљу, још чека освету, још жедни за крвљу непријатељском, коју тражи праведна крв Лазарева и Обилићева. И ми, и данас, над тим тужним разбојиштем, над тим светим гробљем наших див-вitezова, над тим поприштем славе бесмртнога Обилића, можемо јекнути уз онај тужни јек гусала, што га народ пропрати песмом, у којој наш велики јунак Краљевић, као представник туге народне, пролива сузе од очију и говори:

Давор, здраво, ти Косово равно,
Што ли си ми дочекало тужно!...“

Марку се код тих речи скотрљаше сузе као ораси, али се не хте јављати.

Чекао је шта ће се даље уралити. А у души ну дође тако мило да је заборавио и опростио све муке што их до сад поднесе. Би за овакав тренутак дао и своју русу главу са рамена. Беше чак готов поћи на Косово, па ма опет допао робије.

— За срце уједају ове речи сваког Србина, ту с Марком плаче цео народ наш: али, сем тих племенитих суза великог витеза нашег, треба нама још и мишица Краљевића и Обилића!... продужује све ватреније говорник.

Марко крвав до очију, страшна погледа, ђипи, и са стегнутим песницама, дигнутим више главе, јурну говорнику као разјарени лав. Многе обали и погази ногама, те наста кукњава. Председник и секретари покрише лице рукама и у страху се забише под сто, одушевљени Срби позаглављиваше врата са страшном, очајном дреком:

— Пооооооо!

Говорник пребледео, клецају му ноге, дрхће као у грозници, поглед се укочио, усне модре; упиње се да прогута пљувачку, те пружа вратом и пожмурује. Марко стиже до њега и замлатара рукама више његове главе, а викну страховитим гласом:

— Ево Марка, не бојте се, браћо!

Говорника обли зној, дође у лицу као чивит, занија се, и паде као свећа.

Марко стуче натраг, загледа се у овог онесвешћеног бедника, спусти руке и с изразом необична чуђења обазре се око себе. Сад се тек скамени од чуда кад виде како су Срби заглвили врата и прозоре и вичу очајно: „Помоо! Полиција... Зликовац!“

Послије онако лијепе перспективе са пољем Косовом у позадини и са мутном ријеком Марицом — Марко разочаран сједи у празној дворани а „с поља вире многе родољубиве главе кроз отворена врата и прозоре“.

Лагано се почеше прикупљати пипајући се по напуклим тјеменима, почеше објашњавања, представљања и оваки дијалози.

„— Досади ми ваша кукњава и непоследно зивкање! Прегурах се у гробу, прегурах више од пет векова, па баш се не могаше више трпети.“

— Ама, то песме певају, брате слатки! То се само тако пева. Ти не знаш за поезију!

— Лепо, молим те, пева се, али тако сте и говорили; ето, ти сад баш тако исто говораше!

— Немој бити прстодушан, молим те, брате; није то све тако као што се говори. То се тако говори, да је стил лепши китњастиви! Види се да ни реторику не знаш. Старински си ти човек, брате слатки, па не знаш многе ствари! Наука је, драги мој, далеко дотерала. Говорим, разуме се; али ти треба да знаш да, по правилима реторике, говорник треба да има леп, китњаст стил, да уме да одушеви слушаоце, да помене и крв и нож и ханџар и ропске ланце и борбу! Све је то само лепоте стила ради, а нико не мисли озбиљно, као то ти, да треба одмах засукати рукаве, па деде, удри се истински. Тако исто и у песми се баца фраза: „Устани Марко...“ и т. д. али то је лепоте ради... Не разумеш, брате, глуно си урадио, види се да си прост човек, старог кова! Примаш још речи у буквалном значењу, а не знаш да литерарни стил настаје тек појавом тропа и фигура!“

Поред оваког теоретисања Марку слаба вајла. Нема оружја нема вина. Понестало блага.

„— Кад бисте имали добре жиранте, па да некако узмете новаца на меницу! — рећи ће говорник.“

Марко не разумеде.

— Имате ли добрих пријатеља овде у месту?

— Немам овде никога до Бога,
Нема мени побратима мога,
Побратима Обилић Милоша,
Побратима Топлице Милана,
Побратима...

Хтеде Марко још ређати, али га овај говорник прекиде:

— Доста би била двојица; не треба више!

— Него, мислим се нешто... поче председник замишљено, важно, и застаде трљајући чело руком, а после краћег ћутања обрати се Марку с питањем.

— Јеси ли писмен?... Умеш ли читати и писати?

— Умем и читати и писати, вели Марко.

— Мислим се нешто, како би било да некако поднесеш молбу за неку службу? Могао би негде молити да те поставе за практиканта.

Једва се Марко објасни с њима шта је то практикант, и на крају крајева при-

стале, јер му рекоше да ће на годину имати по шесет седамдесет дуката, а он јунак не имађаше паре ни динара.

Написаше му молбу, дадоше му пола динара за марку и пола динара да се њему нађе у невољи, ако би му што било до невоље, и упише га у министарство полиције да преда молбу“.

И Марко се поче заједно са ћатама, поповским удовицама и ислуженим жандарима шеткати, пљуцкати и гурати се пред министарским вратима с молбом у руци, чекајући да изиђе пред министра и да моли за мало државне службице, — колико тек да се храни хљебом, наравно бијелим.

„Маркова молба задала је министру велике муке.

— О брате, шта да радим с овим човеком? Поштујемо га, рецимо; све, све, али није требало да долази. Није човек за ово време.

Најпосле му да, имајући у виду његов велики глас и раније заслуге, за практиканта у једном забаченом срезу у унутрашњости.

И тако Марко обуче одело, припаса оружје, опреми Шарца, напуни тулумину вином, обеси је о ункаш, узјаши Шарца, прекрсти се и пође на дужност, друмом куда му рекоше. Многи су га саветовали да иде железницом, али он не хте ни за живу главу.

Куд год Марко скита све пита за тај срез и казује име среског начелника.

После дан и по хода стиже. Уђе у авлију среске канцеларије, одјаши, привеза Шарца за један дуд, скиде тулумину и седе под оружјем да у хладу пије вино.

Пандури, практиканти, писари извирују кроз прозоре с чуђењем; а свет далеко обилази јунака.

Долази капетан, коме је јављено да Марко долази у његов срез

— Помози Бог! — рече.

— Бог помог'о, незнани јуначе! одговори Марко. Чим се он докопа оружја, коња и вина, заборави све муке и одмах се поче по старински понашати и говорити стихом.

— Јеси ли ти нови практикант?

Марко се каза, а за тим капетан рече:

— Е па не можеш ти бити у канцеларији с тим тулумом и оружјем.

— Овакав је адет у Србаља,
Прек' оружја мрко пију вино,
Под оружјем и санак бораве!

Капетан му стаде објашњавати, да мора скинути оружје ако мисли остати у служби и примати плату.

Виде Марко да му нема друге, јер шта ће човек, мора живети, а блага му понестало; али се досети те запита:

— Има ли нека служба где се носи оружје, да бих ја могао у њој бити?

— Има пандурска служба.

— Шта ради пандур?

— Па прати чиновнике на путу с оружјем, ако би их ко напао, да их брани; пази на ред, пази да ко не нанесе коме штете, и такве ствари, рече капетан.

— Е, тако! То је лепа служба!... одушеви се Марко.

И тако Марко постане пандур. Ово је опет утицај околине, утицај врлих потомака са врелом крвљу и одушевљењем да послуже својој отаџбини. Али Марко ни у овој служби не могаше бити тако прилагодан и ваљан ни изблиза какав би могао бити и најгори његов потомак, а камо ли други, бољи.

Идући са капетаном по срезу виде Марко многу невољу, а кад му се учини једног дана, да ни његов капетан не ради баш право, удари га дланом, те му избије три зуба.

Због тога Марка ухвате после дугог, бојног окршаја и спроведу у лудницу на преглед.

Тај удар Марко не могаше поднети и пресвисне потпуно разочаран и намучен“.

За овим долази звјездица. Послије звјездице јавља се Марко пред Богом.

„— И Суља (Циганин) би данас међу Србима био најгори пандур! Сви су га у томе претекли! вели Марко и заплака се.

Бог уздахну тешко и слеже раменима“.

*

Има књига о којима влада нарочито неко лијепо мишљење у литератури, али које се ријетко читају. Оне се само са дужним поштовањем хвале. А има књига, за које је штампа или хладна или их приказује као дјела секундерне вриједности. А оне се тако радо читају. Домановићу је ово трећа посебна књига што је пружа читалачкој публици. Кад год би се огласила која књига наших млађих приповједача, уредништва би са препоруком донијела биљешку о њој, а кад би књига већ изашла, листови би, у већини, или ћутали или би пустили каквог књижевног регрута да прави своје прве вјешбе или да полаже испит своје опће спреме. Ту

дабогме страда писац. Преврћу га, гњаве га, голицају, штапају и напошљетку га приказују публици полумртва и немоћна. Узверени читалачки свијет слеже раменима, не схваћа додуше, али најпошље повјерује критичару — и са слашћу чита писца даље.

Кад је *Краљевић Марко по други пут међу Србима* изишао у *Српском Књижевном Гласнику*, листови су га прештамповали у својим ступцима, — публика је, са развученим устима до ушију, читала а уредништва су завидљиво махала главом: што њима није тако што шака пало! А сад кад је књига изишла, сад кад је валјало писцу захвалити се на толиком уживању, штампа ћути. Можда чак ни они листови који су загушивали своје празне стране прештампавањем *Краљевића Марка*, можда ни они нијесу нашли за вриједно да пропрате ову књигу.

Има који ову књигу и криво схваћају. Многи мисле да се овом причом хтјело једино да ишиба садање друштвено уређење, да је то лисатира модерног садашњег човјека а неки опет обратно да је њоме намјерно карикиран и смијеху приказан легендарни јунак витешког српског доба. И једно и друго схватање погрешно је. Није то једино наперена сатира ни на једно ни на друго. То је сукоб једног појезијом идеалисаног јунака романтичног доба са установама данашње реалне, материалистичке праксе. Старо романтично доба са својим витезовима, својом аристокрацијом, авантурама и свом својом појезијом претворило се у демократско, утилитарно и практично вријеме. Краљевић Марко, у данашњим околностима, мора изгледати као Дон Кихот а данашње културно, електрично доба, мора изгледати у очима Краљевића Марка смушено и мизерно. То је природно, а писац је то тако и приказао. То су два сукоба са неједнаким оружјем, што ту борбу и чине смијешном. Дошло је доба, када би се имао да поравни Парнас, да се нивелира, макадамитира; а оно мјесто, куд се некад беспослени пјесник пењао да слуша славује, скорим ће да постане гладак друм, жељезничка пруга, гдје ће парни котао да ври и вриједан свијет да путује. Мјесто ружа, наступиће вријеме, пјеваће се купусу који храни сиротињу.¹ Таково вријеме као да је већ ту. Бадава се копрцати са „узвишеним идеалима који не-

престано лебде пред духовним очима“, кад се свако радо вози на трамвају, пије пиво, једе ајвар и на меканој фотељи, уз регалитас цигару, игра тарок. То су пасије, навике, потребе, ако хоћете, то су оне силне ситнице које испуњују данашњи живот. Још јачи је сукоб у овој Домановићевој, већ по себи, сатири, што је за контраст узео баш Краљевића Марка, који је и у оно доба отскочио својим пустоловинама од осталих својих побратима, који је и онда био еманципован од свију прописа уобичајеног живота, и који је са тих својих особина још више потонцован у народној појезији. А писац га баш и приказује онаког, каквог га је народна машта себи створила. А да би још јачи контраст био, да би ситуације још комичније представио, писац је и савремене неке поступке изнио кроз увеличавајуће стакло. На Марка се диже војска, топови, — генералштаб! А то је баш пишчева вјештина којом је своју сретну мисао умрио још боље да оснажи.

Изнио сам читав ток приче уз потпуне цитате. Учинио сам то намјерно: да и читаоцу *Зоре*, који није прочитао приче, дам што више уживања а и да истакнем начин приказивања пишчевог. Већ сама мисао ове приче сретна је. Она је све.

Удешаване ситуације појачале су још саму замисао. А стил и пригодан манир Домановићев потпуним укусом униформисе цијелу ствар. Оне сузе, као ораси, онај механција који је уважен грађанин а који је бивао и народни посланик, Милош Обилић замишљен као адвокат, Шарац како окреће долап и још многи такви зачини!

У појединим ситуацијама је писац заиста шибао данашњу лажну конвенционалност, судска шаблонска уређења, механизам без живота и материјализам који је овладао. Он је то умрио потпуно да истакне, обешечачки да намигне кад уштине и при том да ипак развуче човјеку усне на смијех.

Али он је и Марка знао да наслика комичним у оној својој необузданости, у безграничној љубави алкохола и у чудном расположењу да вјеша људе о ункаш.

То је писац учинио сваком по заслуги, — непартаично. Али главна замисао није само овога ради успјела, него ради сукоба оног доба кад се руже цијениле са свога мириса и доба кад се оне цијене са шипака од којих се пекмез прави.

¹ Хајне.

Узгред да напоменем како је из ове красне замисли писац могао створити, мјесто неколико епизода, један роман, који би био у стању да нам изнесе онолико из нашег живота колико су Гогољеве *Мртве Душе* то учиниле у руској литератури. Материјал који је у овој причи може се и сад сматрати само као један одсјек из романа који би тек изишао, а који би био једна од оних занимљивих књига што је свијет са слашћу чита и с апетитом другима прича. Радоје Домановић је не само протоколисана и позната фирма у српској лијепој литератури. Радоје Домановић је и симпатија.

Мостар

Јован Лрочић.

Песме Дим. Глигорића (Сокољанина). Биоград, Штампарија Д. Димитријевића 1901.

Иза пјесам познатих млађих пјесника: Милорада Митровића, Милете Јакшића, † Љуб. Симића, Алексе Шантића и Јована Дучића, најпошље излази и Сокољанинова збирка. И он није нов и он је стари знанац и од неких 5—6 година срећтамо га готово по свима књижевним листовима српским. Али, искрено говорећи, њега нијесмо никада могли убројати у праве „наше симпатије“. Нема онога, што би нас привукло његовим пјесмама, а томе изгледа да је најважнији узрок доста обична, често и рђава обрада а нарочито оскудица у осјећајима пјесниковим. Он, када хоће да даде какву слику, само описује оно што види и то врло обично описује; не зна, или не може, да је задахне душом својом, да нас освоји њоме, како би нам за дуго остала у памети. Узмимо му пјесму *Сеоска воденица*.

Заспало је цвеће, заспала је трава,
А ја још сам будан, мени се не спава!
Воденица стара, као авет нека,
Клопара и лупа не да сна менека.
Клопара и лупа у густом шумарку,
А одјек се шири у ноћи и мраку...

Има ли ичега лијепога у овим стиховима? Чак и оно што изгледа да је најљепше: *заспало је цвеће заспала је трава* као да није његово, јер нас много потсећа на оно Ђурино.

„Полегло је цвеће, полегла је трава
Али мене санак давно избегава...“

Па још како је, кад и данас налазимо пјесника, који пјева: *не да сна менека* и

како нам изгледа ружна ова ријеч, нарочито у пјесми!

Оваке су готово све Сокољанинове пјесме. Изузимамо само неколико њих. Тих неколико заиста нас задовољавају и сличне су нам прољетним љубичицама међу трњем, чији је мирис мио и пријатан. Ове нас пјесме и нагоне, да Сокољанина ипак осоколимо на даљи рад и да се од њега и бољем надамо.

Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius (1375—1393). Nach den besten Handschriften herausgegeben von Emil Kalužniacki. 8° CXXVIII + 450. Wien 1901.

Aus der panegyrischen Litteratur der Süd-slaven. Von Emil Kalužniacki, Professor an der Universität Czernowitz. 8° 131. Wien 1901.

Земљиште, на којем су словенски апостоли, св. браћа Тирил и Методије, ра звили свој рад и тиме ударили темељ књижевности не само старој словенској, него и књижевностима свију осталих Словена, бијаше Панонија и Моравска. По њиховој се смрти не могаху више њихови ученици тамо станити ради гоњења римскијех епископа у сусједним њемачким крајевима. Кад видјеше ученици св. браће Климентије, Горазд, Ангелар, Наум и Сава, да им није суђено, да у тим истим крајевима, гдје су проповиједали и њихови учители, наставе спасоносни рад св. апостола, упутише се према Југу, да тамо посију сјеме оне свете науке, коју им у срца усадише св. браћа.

У колико се с једне стране мора жалити, што су напори св. браће око ширења службе божје на домаћем словенском језику у оним крајевима само за тако кратко вријеме доносили плода, не може се с друге стране прикрити радост, што су њихови ученици баш те крајеве оставили и изабрали наш Југ за ширење свога апостолскога рада. Судбина се панонскијех и моравскијех Словена могла предвидјети. У вјерском су погледу стајали под утицајем римскијех епископа у Аквилеји и Салцбургу и њиховијех мисионара, а ништа мање и под оклопом онога средњевијековног вјерскога фанатизма, кад се спас душе тражио и у томе, да се у крило цркве Христове приведе што више стада, ма којег оно било језика и народа, ма и не разумијевало оно језика, на којем му се тумачи наука страдалника на Гол-

лоти. Да слика буде јаснија ваља дозвати у памет и ону борбу између источне и западне цркве баш у то доба, и споминути, да су се ти Словени налазили управо на пограничној црти и једне и друге сфере. Напредак једне цркве у тим крајевима морао је изазвати завист и гоњење друге. Римској цркви прискочише још у помоћ и за њу повољне политичке прилике, које сасвијем удалише палонске и и моравске Словене од Истока, те тако изгледаше, да је рад св. словенскијех апостола био само један лијеп сан у ширењу Христове религије источнога обреда.

А био би то и у истини, да наш Југ не бијаше оно земљиште, у коме је та наука могла и корјена ухватити, па и расадник њезин постати. Она се разви најприје у Бугарској а наскоро се рашири по Србији и Русији, а један свијетом зрачак њезин обасја и крајеве католичке Далмације и Хрватске. Балканско Полуострво, наставано чистим словенским племенима, и жељаше управо таквијех проповједника. Грчки су свећеници у ствари доста били успјели око ширења вјере Христове, али требаше ипак неке чаробне снаге, која ће масу словенског племена за се придобити. Та чаробна снага бијаше чиста словенска ријеч, којом су ученици св. браће ширили науку Христову. Одатле потиче она љубав према тој науци, одатле је и оно заносно настојање око ширења писане словенске ријечи, словенске књиге, и то писане азбуком, створеном нарочито за језик словенски.

Од ученика св. браће апостола бијаше најзнаменитији св. Климентије. Он бијаше уједно и најдаровитији књижевни радник после њихове смрти. Тај је свој књижевни рад развио он у својој домовини, те потпомоган од цара Симеуна, подиже стару бугарску књижевност на тако висок степен, да ми доба његове дјелатности и дјелатности његовијех помагача називамо златнијем вијеком бугарске књижевности. Бугарска бијаше у то доба онај студенац, из којег су црпили животну воду све нације словенског племена, које су исповиједале науку Христову источнога обреда; бијаше онај огањ, из којег су искакале искре по сродним племенима словенским, те будиле и распламћавале просвјету и душевни живот. Рад св. Климентија наставише други књижевници, од којих су најзнаменитији презвитер Константин, егзарх Јован и црноризац Храбар. Сасвијем

је природно да они биљеже лагани прелаз опадању бугарске књиге. И друга словенска племена, Руси и Срби, стеклоше образованих и просвијећених људи, те почеше подизати сваки своју домаћу књижевност. Било је, наравно, и одвише угледања на грчку и бугарску књижевност, али темељ је ипак био ударен. Почеле су се мијешати у ондашњи књижевни језик особине народне индивидуалности, а то је давало карактеристичне типове појединим гранама словенске старе књижевности. Бугарска се књижевност спуштала до висине, на којој су стајале и млађе њезине сестре, а име јој је звучније било, можемо рећи, једино ради тога, што су јој звонкости давали звуци из прохујале давине — из Симеунова златног периода.

Рукосад св. словенских апостола ширио би се и цвјетао би на нашем Југу још и даље, да га не згазише копита јаросних османлијских чета. Турска најезда на Балканско Полуострво уништи не само индивидуални политички живот јужнијех Словена, него смрви и напредовање њихове књижевности. Бугари су били на првome ударцу. Заједно са шумом копаља њиховијех ратника и бранитеља слободе паде им у прах и она зграда, коју су смирили служитељи цркве Христове својијем рукама подизали. Они се разбјежаше по забитнијем мјестима и манастирима, да ондје живом ријечју тјеше и челиче свој народ у његовом тешком стању. На наставак рада св. апостола и њиховијех ученика није нико ни помишљао, а није ни могао помишљати.

Задњи радник на књижевном пољу тога предосманлијског периода бугарске литературе бијаше Јефимије, патријарх трновски. О његову нам је животу прилично мало познато. Зна се, да је родом био Бугарин, али се не зна ни када се родио, ни гдје. Још је у младијем годинама показивао нарочиту љубав према калуђерском животу, а у зрелијим годинама постаде и сам калуђером у учеником познатога Теодозија. Теодозије управљаше манастиром у Емони крај Црнога Мора по правилима свога славнога учитеља Григорија Синаита, али се мораде касније ради турскијех навала склонити у Бугарску. Ту, у близини Килифарева, у горвиготом и врлетном крају Балканових планина, основа он нов манастир, а управљање њиме предаде своме ученику Јефимију, који је био својим природним даром да-

леко надмашио све остале његове ученике. Он је сам био себи направио у близини млену ћелију, бавећи се у њој науком и поучавајући и даље своје ученике. Кад се касније упутио у Цариград, да посјети патријарха Калиста, поведе уз друга своја три ученика и Јефтимија са собом.

Иза смрти свога учитеља не врати се Јефтимије натраг у Бугарску, него оде у Свету Гору, гдје се у једној ћелији манастира Зографа марљиво бављаше науком. Ту би био, можебити, и до своје смрти остао, да га један немио случај не уклони из Свете Горе. Цар Јован Палеолог бијаше год. 1370. у Авињону, гдје је настојао, да посредовањем папиним добије од Запада помоћи против Османлија, који пријећаху расулом његовој и онако слабој и трошњој држави. На повратку своје сврати се и у Свету Гору. Ту повјерова он освадама и клеветата светогорскијех калуђера, да се у овога смиренога и мучаљивога бугарског црнорисца находи небројено сакривено благо. Замишљенога тога блага нијесу наравно могли наћи, и ако су његову скромну радионицу сву претражили и прекопали. Али невини монах не могаше утећи освети царској, — он би прогнан из Свете Горе на острво Лемнос. Кад га послије кратког времена помиловаше, врати се он преко Цариграда у Бугарску, гдје се у близини Трнова настани у једној пећини, да буде — како Цамблук каже — удаљен „од градске и од сваке друге буке“.

Јефтимије бијаше већ тада познат и славан у своје народу ради свога знања и свога образовања. Његова пећина постаде, да тако речемо, научном катедром, камо су долазили сви калуђери, који су тежили за науком. Мало по мало подиже се крај те пећине манастир св. Тројице, који се наскоро на далеко разгласи као центар бугарске образованости. Угледајући се на свога учитеља подигао је Јефтимије ту неку врсту школе, гдје је одгајао подмладак и спремао га за службу бугарској просвјети за каснија тежа времена. И он је сам марљиво радио, састављајући не само своје оригиналне радове, него бавећи се највише поправљањем црквенијех књига. Већ је и само то довољно да увидимо, колико је уважења имао тај скромни радник у своје народу. Али га народ још више одликова. Иза смрти бугарскога патријарха Јоаникија II. изабра га народ год. 1375. поглавицом своје црк-

ве. На тако високу положају развио је Јефтимије још више своју дјелатност. Књига му је и даље остала мила, а влашћу једнога патријарха прогонио је остатке присталица науке Богумилове и друге секте, које су у оно доба ницале по Бугарској.

Дане његове радиности прекиде турска најезда. Падом града Трнова изгуби и он свој високи чин. Сви угледнији људи, који су или дјелом показивали, да љубе своју домовину, или ријечју потицали народ на ту исту љубав, постадоше жртвом јаросног освајача. И Јефтимије се налазио међу тим избраницима, али га мимоиђе казна смрти. Већ је био поведен на стратиште, кад га помиловаше прогонством из Бугарске. Из тога се догађаја распрострла касније у народу легенда, како су целату обје руке усахнуле, кад је завитлао мачем над главом њихова побожног патријарха. Јефтимије оде у Македонију, а с њиме нестале и самосталности бугарске цркве — цариградски патријарси управљаху од сада њоме.

У Македонији провођаше Јефтимије усамљено, али у непрестаноме раду, задње дане свога живота. Ни окрутна десница освајачева није била у стању да га спријечи, да узме у руке знак часнога крста, да залази у народ, челичећи га у прадједовској вјери, и да обраћа оне, који су од страха кренули кривом стазом. Такога службеника цркве Христове поштовао је народ веома. Глигорије Цамблук вели, да се његово име проносило по градовима и селима, по улицама и трговима, по кућама и црквама, као да је било име којега светитеља. А бдињски епископ Јоазаф вели, да је у његово доба било много њих, који би рађе чули, „да се сунце угасило, него да је умукао језик Јефтимијев“. Али природни су закони управо обратно захтијевали. Његову паћеничком животу, пуну сиромаштва, биједи и невоље, учини смрт крај. Није нам позната ни година његове смрти, али биће да је умро свакако прије год. 1419.

Књижевна се радња патријарха Јефтимија даде подијелити на три скупине. Он је писао оригиналне саставке, преводио је религиозне ствари из грчког језика и поправљао је словенске књиге, обрађујући пажњу не само на пријевод и језик, него и на сам правопис. Сва његова дјела нијесу нам сачувана, а његов рад на поправљању словенских црквених књига не

познајемо скоро никако. Али колико се могло кроз дуго вријеме од његове смрти до данас сачувати, то је изнио у цјелокупном издању на свијет проф. Калужњацки у оној својој првој књизи, којој смо натпис горе исписали. Издање је критичко, рађено по најбољим рукописима, до којих је писац могао доћи и којих он набраја ништа мање него 87. (стр. С—СХХ.) Из толикијех је рукописа он изабрао оне, који су најбољи. И ако је и прије било штампано по које дјело Јефтимјево, проф. га Калужњацки ипак није изоставио у своје зборнику, јер је опазио, да су многи Јефтимјеви штампани саставци били пуни погрјешака не само стварних, него нарочито правописних. У овом су зборнику штампана ова Јефтимјева дјела: а) оригинални радови: Живот Јована Рилскога (5—26), Живот Илариона, епископа моголенскога (27—58), Живот св. Петке (59—77), Живот св. Филотеје (78—99); Говор у похвалу цару Константину и царици Јелени (103—146), Говор у похвалу великој мученици Недјељи (147—169), Говор у похвалу св. Михаилу (170—180), Говор у похвалу св. Јовану, епископу поливотском (181—202); Прво писмо Никодиму, калуђеру у Тисмени (205—220), Друго писмо истоме калуђеру (фрагменат) (221—224), Писмо калуђеру Кипријану, каснијем митрополиту руском (225—239), Писмо Антиму, митрополиту угровлашком (240—251) и Служба св. царици Теофани (255—277). б) пријеводи: Поука, како ће се ваљано обавити служба св. Јована Златоуста (283—306), Служба св. апостола Јакова (307—334), Молитве против заразних болести (335—340), Молитва, када се завладичи нов владика или митрополит (341—343), Молитва благодарности и скрушеног мољења (344—345), Молитва кад започне нов индикат (346—350), Молитва за кишу (351—352), и Молитва за цара (353—354). Даље су штампани и ови радови, и ако се за њих не зна тачно, дали су из Јефтимјева пера: Служба св. Јована Златоуста (357—373), Служба Василија Великога (374—389) и Служба пређеосвећена (390—402), Осим тога додата су на крају и два прилога. Први (405—431) говори о преносу моћију св. Јована Рилскога из Трнова у манастир Рило, а писао га је Владислав Граматик; други (432—436) говори о преносу моћију св. Петке из Трнова у Бдин, а одатле у Србију, а писао га је Григорије Цамблак. Оба су при-

лога штампана ради тога, јер они попуњавају радове патријарха Јефтимија.

У другој су књизи проф. Калужњацкога штампана два похвална говора са тачнијем коментарима. Једно је говор у похвалу патријарху Јефтимију од Григорија Цамблака, а друго говор у похвалу св. Филотеји од Јоазафа, епископа бдинскога. Текстови се налазе на стр. 28—60. и на стр. 97—115. Књига је ова допуна првој књизи проф. Калужњацкога.

Проф. је Калужњацки ставио пред увод свога дјела ријечи проф. Јагића: „Потпуно издање свију дјела Јефтимјевих по најстаријим рукописима сматрам ја часном дужношћу данашње бугарске књижевности“. Проф. Калужњацки, и ако није Бугарин, узео је на се ту часну дужност. С богатим научним материјалом и научничком спремом обрадио је он тему свога рада. Његов ће рад обрадовати свакога љубитеља словенске филологије, коју је он са ова своја два дјела знатно обогатио.

Мостар

Штеван Жакула.

Из Историје Црне Горе, двије расправе, Цетињски владика Висарион (1685-1692), Бадње вече и Истрага Потурица у Црној Гори (1709). По архивскијем подацима написао Јов. Н. Томић. У Земуцу, штампарија Јована Пула. 1901. 80, 58 стр. Цијена један динар.

Од млађијех радника, који се баве научнијем испитивањем наше народне прошлости, Томић неоспорно долази међу најјаче. Кад то кажемо не мислимо на оно, што ће Томић доцније урадити (што обећава, како се то код нас обично говори), већ овдје имамо на уму оно, што је он досада урадио

Са малим изузецима готово је сав Томићев рад управљен на историју Црне Горе и то на XV., XVI. и XVII. вијек. Од новијих и важнијих радова његовијех да поменемо велику расправу *Црнојевићи и Црна Гора од 1479-1528. год.* (штампана у Гласу Срп. Краљ. Акад. LVIII, LX и LXII). *Последње двије године живота и рада Баја Николића, Пивљанина* 1901. и т. д. Но Томић се особито заинтересовао историјом Црне Горе од како је г. Руварац објавио своју *Монтенегрину*, гдје је покушао да критички претресе поједине догађаје из историје Црне Горе. Том приликом Руварац је, по своје обичају, отишао тако далеко да је порицао и само Бадње

Вече и Истрагу Потурица за вријеме владике Данила.

Да одбрани увријеђени понос народни јавља се сад г. Томановић са сасвијем супротнијем гледиштем, замјерајући Руварцу да он као с планом руши народне идеале. Између двију зараћених страна, Руварца и Томановића, јавља се сада као судија Томић са својом темељном расправом: *Обломци из историје Црне Горе од 1528-1709. год.* Пошто ова расправа још чека на штампање код Срп. Краљ. Акад. Томић је свакако добро учинио, што је из тијех одломака одштампао ове двије расправе. Он читаоце убјеђује не дијалектиком, која долази обично тамо гдје нема доказа, већ неоспорнијем подацима млетачке архиве, који су зараћенијем странама били махом непознати. Ону пак познату своју озбиљност и скромност, унио је Томић неосјетно и у своје књижевне радове.

Послије ових напомена да видимо до којих је резултата дошао Томић у својим расправама? У расправи о Цетињском владици Висариону, Руварац је тврдио заједно с Ровинским, да је владика Висарион умр'о природном смрћу, није био отрован од Млечића. Томановић је бранио народну традицију о тровању владике Висариона, што је пок. Дучић увео и у историју.

На основу многијех података које о томе питању даје млетачки зборник *II Montenegro*, као и осталијех који се могу наћи у млетачком архиву, Томић је потврдио и боље објаснио мишљење Руварца о томе питању. „Колико је год докумената у зборнику *II Montenegro*, у којима се говори о владици Висариону, ни у једноме од њих не вели се да је био рђаво расположен према Млечићима“.

Ако би се узело, вели Томић, да су владика Висариона Млечићи отровали, онда о томе тровању мора бити трага у млетачкијем хартијама, било у депешама провидура, било у одлукама вијећа десеторице и његовијех Инквизитора, који су допуштали употребу отрова против политичкијех противника. Дуго трагање Томићево, да дође до тијех доказа претресањем хартија инквизиторских, остало је у свему безуспјешно. Значи, дакле, да владика Висариона нијесу Млечићи отровали, већ је умр'о природном смрћу 1692., како се мисли од сушице.

Док се Томић у првој својој расправи слаже с Руварцем и обара разлоге Тома-

новићеве, дотле у другој расправи видимо сасвијем обрнути случај. Овдје Томић устаје противу мишљења архимандрита Руварца, који је у *Montenegrina*-ма покушао да оспори догађај Бадње Вечери и Истраге Потурица, у чију се истинитост до сад није сумњало. Архимандрит Руварац неће да вјерује у истинитост тога догађаја нарочито с тога, што о томе догађају не говори ништа ни рођени синовац владике Данила, митрополит Василије, у својој Историји о Црној Гори (Москва 1754). Обузет сумњом у истинитост тога догађаја Руварац неће да зна ни за онај запис на црквеној књизи цетињској, који је објавио Мусилин у *Гласнику* XVII.

Томић, дакле, тврди да је било истраге и он за сада износи више и јачијех доказа који су за њу него ли против ње. Он полази од народног предања томе догађају, и каже, да овдје треба народном предању поклонити више пажње, јер оно има у овој прилици локалан карактер. На народно предање о овоме догађају треба обратити пажњу још и стога, што се смисао народног предања подудару са оним у запису на оној књизи, који, и ако није од владике Данила, ипак не мора бити лажан. А најважнији Руварчев разлог Томић згодно потири тиме, што је утврдио да је митрополит Василије својом Историјом смјерао да *задобије милост и заштиту Русије*, па је прешао ћутке преко свијех догађаја све до 1711. год., када су започели ближи односи између Црне Горе и Русије и њихова заједничка акција против Турака. Да Руварац погрјешно тврди кад пише: да митрополит Василије не помиње невољу свога стрица ни Истрагу Потурица с тога, што тога у опште није ни било, доказао му је Томић врло лијепо баш једнијем писмом самога митрополита Василија из год. 1755., које се сачувало у талијанском пријеводу, и у коме има и ово мјесто: „*Владика (Данило) је био човек султанов, докле га на вјећу не домали Демир-паша и хтједе на колац набити. Због тога би рат а за тим се среди мир*“. Овога Демир-пашу (скадарског) сви извори, усмени и писмени, цртају као човјека отмичара и разбојника; кад се још к томе дода, да је подмићивањем добио пашалук, онда нема сумње да је такав човјек могао уцјењивати и владика Данила. А кад факат о хватању и уцјени владике Данила доиста постоји, онда не треба сумњати ни у истрагу потурица.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Сваки узрок мора имати и своју пошље-дицу.

Због тога што је Демир-паша пашовао у Скадру 1708. и 1709., Томић држи да се Истрага Потурица догодила о Божићу 1709., а не 1702. како мисли Ровински или 1707. како се тврди у ономе запису.

То је главни смисао ових расправа, које најтоплије препоручујемо свакоме при-

јатељу који жели да се што боље упозна с нашом народном прошлошћу. А Томићу смо врло захвални што је спријечио архимандриту Руварцу, да ишчупа још један важан лист из наше историје, и да нам остави *Горски Вијенац* без историјске основе.

Биоград

Мих. Ј. Ђорђевић.

ПОЗОРИШТЕ

* Међу разнобојним и изблиједјелим плакатима на мостарским ћошковима провирују на узаној бијелој траци и сад још исписане ријечи: „Долази Чича Илија Станојевић“. На српску публику, — која је потпуно индиферентна према бучним рекламама разних фацираних позоришних директора, — ова вијест бјеше снажно утјецала. Позната сијела са дилетантским представама створила су у Мостару извјесно расположење публике према позорници, пробудила су интересовање за позоришну умјетност. А српско позоришно друштво Д. А. Гинића, опраштајући се са Мостаром, указује својим посјетиоцима једно угодно умјетничко уживање — даје четири биране представе са гостовањем познатог српског умјетника и члана Српског Краљевског Позоришта у Биограду — Чиче Илије Станојевића.

Ко се и најмање интересује и симпатише са позоришном умјетношћу знао је за име и глас умјетника, који је створио толико класичних типова у репертоару српске позорнице и који је креирао позната два јединствена специјалитета: *Кир Јању* и *Калчу*.

Кир Јању је играо прво вече и на јуриш освојио симпатије мостарске публике, која, није знала на коме мјесту више да му се диви, иза кога чина више да га изазива својим бурним аплаузом. Овако је играње не, можда, само одлично, оно је умјетничко. Познати позоришни критичар *Српског Књижевнога Гласника* госп. Драгомир Јанковић, овако писао о њему: „На овој творевини Илије Станојевића опажа се, истина, да није онолико до свих детаља изведена колико би заслуживала, али поред свега тога она спада у најизрађеније улоге у народном репертоару српског позоришта, и на тај је начин, без икакве сумње, једна од оно мало правих

тековина свеколике наше глумачке умјетности.... Тим будућим (глумцима) ја желим, да својим савременицима прибаве толико уживања колико нама данас наш Илија Станојевић...“ Ми можемо ријечи госп. Јанковића само потврдити, напоменувши узгред, да је нама, у Мостару, изгледало да је и у детаљима био јак и да је улогу изradio боље него ли је, — поред све своје врсноће, — заслуживала...

Хлестаков, у Гогољеву *Ревизору*, кога је Чича друге вечери играо, није његов специјалитет. Али, баш због тога, више нас је изненадио. Улогу, у којој су многи, и већи, глумци крхали вратове и својим претјеривањем од типа једнога лакомисленог племића-чиновника руског правила карикатуру, Г. Станојевић је промишљено савладао. И, макар га оцјењивали са најстрожијега становишта, морамо рећи, да нас је задовољио, *потпуно* задовољио. У другоме чину, нарочито, кад оно као полу-пијан излази, био је ванредан...

Али и Кир Јању и Хлестакова и Валенштајна, бацио је у засјенак Калча, прослављени Калча, кога је Сремац обе смртио у својој, свуда омиљеној, *Ивковој Слави*. Држимо, да од Чичинога Калче, српска позорница нема израђенијега типа, израђена са сваке стране до најмањих ситница. Чича је, те вечери, просто очарао Мостарце, заманђијао их, како би жене рекле, од почетка, па све до краја, гдје, како Јанковић вели: „Калча остаје сам. Он не игра (у колу). Диге се са јастука на земљи, лагано, још га држи пиће, или мамурлук, пребацује капут, поводи се да нађе пут и, пола задовољан што се свршило, пола завидљив што се тако свршило, са једном тугом, дертом и искреношћу промрља: Е узе женче, жена кисела! У томе одласку Илије Станојевића има нешто епско, нешто као епилог, као нравочување цијелог тог цум-

буса⁴. Чичин се Калча у Мостару не ће за дуго заборавити! Он је успио, да, за неколико часова пренесе наше старије Мостарце у оно, „старо сретно доба“ отрагу двадесет, двадесет и пет година, кад'но је Мостар био препун *јургуна* сличних Калчи, јургуна, који су волили оваке славе, овакав живот, пун појезије, волили испијати ракију, тамбурајући и ашикујући са цурама иза каната и који су до своје дубоке старости, остајали вјечно млади... О, колико ли би многи дали, кад би се Чича још једанпут навратио кроз Мостар и, прије него што оду под земљу, да их још једанпут потсјети на њихову младост!

Исте вечери публика се и опраштала са својим гостом. Иза свакога чина он је бурно изазиван, а Српкиње Мостарке,

посипале су га, у бесцвјетне дане, сваковрсним цвијећем. Уједно су му и поклони предавани и то овим редом: г-ђа Аника, кћи народнога вође госп. Војислава Шоле, предала је поклон од мостарских Српкиња, госп. Алекса Шантић, пјесник наш, од српске омладине, госп. Атанасије Шола, уредник *Зоре* од свога уредништва, госп. Јовановић, глумац, од чланова Гинићеве позоришне дружине, г-ђа Јовановићка, глумица, од чланица Гинићеве дружине и госп. Гинић, управитељ, од српских књижевника мостарских и свој вијенац. При предавању поклона, многобројна публика урнебесно је поздрављала Чичу. Тиме је дала одушке својој љубави према њему. У Чичиним очима опазили смо тада сузе. Он је опет тиме дао одушке својој захвалности према њој.

Српска

* „Стари Дубровчани стекосе дугијем тијekom времена драгоцјено искуство, из кога су црпили сјајне плодове, пресудне за будућност нашега народа. Њихови напљедници, прекаљени разликама згодја, додали су искуству искуство. На темељу те стечевине одлучило се је покретање у Дубровнику листа за науку и књижевност. По закључку састанка, у коме се измијенише мисли о програму, лист ће се звати *Срђ*. На поданку овога брда одјивио се и цвао је Дубровник за тисућу година своје славне историје. Дубровник, који је за тамне балканске ноћи чувао жижак српске просвјете прекаљене латинскијем хуманизмом; и који се као независна држава и као књижевна република своје врсте, није никада одрекао заједнице са српскијем залећем на Балканима — како то утврђују и политички и књижевни споменици његовијех архива — заступао је у вијеку већ минулому, и онако расцарен и обезглављен, правац умјерености и широкога хуманизма у препороду српске књиге. *Забавник Штгонице Дубровачке*, у коме бирани умови с ове стране Неретве заступаху знатну епоху наше књижевности, па познији *Словинац*, двије су лијепе странице Дубровачкога умнога живота, које се неће отети од њега. Надахнут овимјем угледима, *Срђ* ће настојати да изнесе

свијету на видик плодове српске књиге поглавито приморске, која за ових деценија жестоке политичке борбе није у опће имала ни времена, а ни пригоде да изнесе своје радове на божје видјело. Наш ће *Срђ* настојати да одговори овоме позиву и овој потреби. По њему има да се на научном и књижевном пољу поновно зачује глас Дубровника, а с њим и приморска Српства. Његове су странице отворене свима Дубровчанима, свима Србима, па и брацкијем племенима на југу, а не тражи друго него једну мисао водиљу, којом су његови оснивачи задахнути: Мисао српскога књижевнога јединства на основи здравога развитка народнијех сила, које је наш бесмртни Вук на видик изнио и објавио. А томе развитку не ће сметати, него ће га дапаче попунити и ојачати, гајење онога хуманизма, о коме је велики францески мислилац рекао, да „налик на огњени ступ, који вођаше Мојсију, прати човјека на земаљскоме путу, гријући га својим пламеном, обасјавајући га својим зракама“. Овај дубровачки гласник, трећи у новије вријеме, китиће се и једнијем и другијем писмом, којим Срби пишу, и ако је увјерен да је азбука словенскога апостола Тирила једино писмо народно, а ово му је народно обиљежје признавала и дубровачка држава, дописујући ћириловскијем писменима са сусједнијем једнокрвнијем владарима. Али, како Људевит Гај пјева:

„Двострука азбука
„Лијева, десна рука,
„Мука, -ал' наука“.

Па како се наш народ на приморју, силом прилика и тијеком времена, приучио на латинску азбуку, двострука ће азбука бити доиста наука, јер ако слова дијеле, дух уједињује и спасава. Без сваке вјерске страсти, Срђ ће настојати да све светиње српскога народа једнакијем поштовањем пази. Не заборављајући да је Српство у три вјере раздијелено, држаће се најшире вјерске сношљивости и здрава либерализма. Многи су одлични књижевници обећали Срђу сарадњиство. Помоћу тихих сила по начелима горе у кратко нацртањем Срђ ступа у живот с нове године 1902. с тврдијем увјерењем, да ће успјети именом овога брда, око којег су српске виле, за усудне дуге помрчине Балканскога свијета, водиле складно коло народне просвјете; и нада се да ће много година проносити свој глас по нашијем земљама, гдје једнако траје одјек прегалаштва, књижевне и државне славе града Дубровника. Лист Срђ излазиће два пута мјесечно у свескама, од два до три табака свака. Цијена је листу: За Дубровник и Аустро-Угарску на годину круна 12. За иностранство франка 15 у злату. Претплата на Дубровник и Срђ заједно стаје на годину за Дубровник и Аустро-Угарску кр. 20; за иностранство 28 франака у злату. Рукописе и писма слати Уредништву Срђа, а претплата Администрацији Срђа. У Дубровнику о Божићу 1901. Антун Фабрис, власник и уредник; проф. Лука Зоре, главни сарадник.“ Овај српски лист са својим смишљеним програмом и сарадњом наших опробаних књижевних сила препоручујемо нарочито напомињући родољубиву наміјеру овог покрета.

* Рад, дионичарско друштво за издавање српских књига и новина у Руми, покренуло је од нове године лист под натписом: *Српска Домаја*, лист за забаву и поуку. Уредник је Др. Славко Милетић. *Српска Домаја* намијењена је српској породици. Задатак је овоме листу, да послужи српској просвјети, уносећи у српски дом здрава и напредна просвјетна начела. *Српска Домаја* радиће у три главна правца: I. *Српска Домаја* пружаће српској породици одабрану и занимљиву забаву. Доносиће разноврсне радове из лијепе књижевности, у првом реду изворне, а уз то добре пријеве из словенске и стране књижевности. II. *Српска Домаја* радиће на васпитној задаћи српске породице, и доносиће у сваком броју поучне чланке о васпитању подмлатка у напредном и српском духу. III. *Српска Домаја* стараће се о здрављу српских породица. Доносиће чланке из науке о чувању здравља по начелима модерне хигијене. Ван тога ће *Српска Домаја* претресати и друштвена питања, која иду у круг српске породице Цијена је *Српској Домаји* 8 круна на годину, 2 круне на четврт године. Рукописи се шаљу дру Славку Милетићу у Вршац, а претплата администрацији *Српске Домаје* у Нови Сад.

Давно се осјећала потреба једног породичног листа, који би будио свијест народну, који би био забавник српског дома и учитељ његов. *Српска Домаја* ће да попуни ову празнину а имена њених уредника гарантују за патриотски дух који ће да вије кроз ступце листа. Ми нарочито препоручујемо ово подузеће нашим породицама као потребну књигу српске куће.

* „Потпомогнути сарадњом наших најбољих књижевника а у друштву са млађима, покрећемо књижевни лист *Покрет*. Умољавајући Вас овим да нам будете наклоњени, сматрамо за дужност изнијети Вам побуде покретања једног листа у вријеме када се и Вама, без сумње, чини да је наша публика у пуној мјери задовољена књижевним листовима који сад излазе. Али, пажљивијем посматрањем садржине њихове, увјериће се да *Покрету* ипак има мјеста. Јер овај лист неће имати сирху да стане у ред осталих књижевних листова, нити ће тежити да својом садржином допуни њихову садржину, већ ће сам за се створити засебан ред и имати засебну садржину, доносећи радове којима други часописи нијесу отворили своје ступце, што се у осталом, не може од њих ни тражити. *Покрет* ће, у главном, износити радове млађих и најмлађих писаца. Млађи нараштај, који такође умије и хоће да пише, није имао досада листа гдје би штампао своје радове, било што остали листови уступају првенство старијим и опробанијим књижевницима, било што страхују да ће изгубити добар глас ако у њима нађе мјеста и какво ново перо. Остављајући више својих страна млађима, *Покрет* ће доносити, међу тим радовима, и крпекне врсте исписане опробаним перима и створити на тај начин, лијепу, занимљиву и симпатичну заједницу између писаца с именом који данас представљају литературу и почетника на којима ће она, једнога дана, и остати. Са таквим програмом, наш ће лист бити символ оног добротворног утицаја старијих на млађе, позорница оног што се одиграва свугдје и у свакој књижевности. Он ће бити као нека школа у коју ће улазити млади људи с вољом за рад а излазити писци стали на своју снагу. Његове стране ће бити, ређајући се једна за другом пред очима публике, као историја пера које се развија, као докуменат садашњости. Он ће у своје корице покупити и ту сачувати оне конце из којих ће се једном засновати ткиво литературе једног времена. Надамо се да ћете и ви одобрити и потпомоћи лист с таквим правцем. *Покрет* ће излазити 10., 20. и 30. сваког мјесеца, на два табака. Први број ће изићи 10. јануара, 1902. Цијена је листу: на годину 12, на пола године 6, на 3 мјесеца 3 динара или круне. На сваких десет претплатника скупљачи добијају по један примјерак бесплатно.“ Овај су проглас потписали: У Биограду, на Св. Николу, 1901. г., Милан Д. Димовић, Мил. Св. Вучковић, Милош Иљковић, Никола Марјановић, Раша Г. Здравковић, Светислав А. Петровић,

Светислав Ст. Предић. Уредништво *Зоре* са највећим повјерењем препоручује ово ново подузеће младога кола, које својим радом улази у литературу да приложи свој доп и које ће као ново одјелене књижевне наше војске да часно врши свој позив.

* Друштво за опште осигурање, *Србија* предало је Српској Краљевској Академији суму од четири хиљаде динара у сребру, да је изда као награду ономе писцу, који буде изradio најбоље дјело о *Животу и владавини пок. краља Милана*. Српска Краљ. Академија позива овим све оне књижевне раднике, који желе добити ову награду, да изволе своје рукописе послати предсједништву академијину најдаље до 15. јуна 1906 г., како би се на дан 10. августа 1906. године могло објавити коме је награда досуђена.

* Из *Летописа* Матице Српске прештампана је расправа Јов. Н. Томића: *Црнице из историје селских ускока*. У Новом Саду, штампарија српске књижарнице Браће М. Поповића. 1901. Књига је објележена са бројем I. а износи 50 страна велике осмине.

* У *Archiv-y für slavische Philologie* изнаша по *Le Gloria cadute dell antichissima ed augustissima famiglia Comnena* М. Решетар, да је Биво Франа Гундулића имао надимак Мачића, и да се изгубила једна његова пјесма о паду царске византијске династије Комнена.

* Расправу епископа дра Никодима Милаша: *Римокатоличка пропаганда, њезин початак и садашње уређење* превео је на бугарски П. Иванов. Пријевод је изишао у Софији.

* Изишла је из штампе нова књига *Чикино дете* приповијетка Тадије П. Костића. Приповијетка је почела излазити у *Градини* али је престанком листа и она прекинута. Књига износи 9 штампаних табака а цијена јој је 1 динар.

* У трговини Јевте М. Павловића и компаније у Биограду може се добити дјело: *Le Royaume de Serbie. Etude d' Histoire diplomatique et de Droit international*, написао др. Вој. В. Рашић. У огласу ове књиге вели се да је дјело на париском правном факултету добило највећу оцјену, оно систематски износи цјелокупну нашу политичку историју и брани српске интересе пред страним свијетом. Издање је укусно на великој осмини и износи 47 штампаних табака. Цијена је 20 динара у злату.

САДРЖАЈ: Душан Јакшић: *Архимандрит Јован Рајић*. — Пјесништво: Алекса Шантић: *О, куда стреми моја жељо лака*. — Приповијетке: Свег. Ђоровић: *Забрављена кућа*. — В. М. Гаршин: *Четир дана*, превео Веља Миросављевић. — Чланци: М. О. Десотова унука, *посљедња краљица босанска*. — Др. Јован Скерлић: *Поглед на политичку и социјалну француску поезију од 1830 до 1848*. — Светислав Стефановић: *На раскрсници*. — Милан Ђуковић: *Неколико ријечи о својем свјетском језику*. — Р. И. Сементковски: *Ријеч двије о млађим писцима*, превео Х. Х. — Д. В. Григоровић: *Тургенјев*, превела Вукосава Ђуковић. — **Оцјене и прикази:** Краљевић Марко *по други пут међу Србима*, од Радоја М. Домановића, приказује Јован Протић. — *Пјесме Дим. Глигорића (Соколинана)*. — *Werke des Patriarchen von Bulgarien Euthymius und Aus der panegyrischen Litteratur der Südslaven von Emil Kalužniacki*, приказује Стеван Жакула. — *Из историје Црне Горе, двије расправе, Цетински Владика Висарион (1685—1692), Вадње вече и Истрага Потурица у Црној Гори*, од Јов. Н. Томића, приказао Михајло Ј. Борђевић. — **Позориште.** — **Хроника:** *Српска. Словенска.*

Претплату *Зоре* прима њена Администрација, затим Издавачка Књижарница Пахера и Кисића у Мостару, и сви њени повјереници. — Рукописи шаљу се Уредништву. — Поједина свеска стаје 80 хелера. — Прима трговачке и друге огласе, рачунајући од петит-редка у једном ступцу и то: за једно оглашавање по 12 хелера, за три оглашавања по 8 хелера, а за више од три пута, као и за огласе на читавој страни, знатно јефтиније. За сваки пут оглашавања урачунава се 60 хелера биљеговине.

ШТАМПА СЕ У ШТАМПАРСКО-УМЈЕТНИЧКОМ ЗАВОДУ ИЗДАВАЧКЕ КЊИЖАРНИЦЕ ПАХЕРА И КИСИЋА У МОСТАРУ. 1901.

* О *Дунаву* зваће се студија из међународног јавног права која ће скоро ући у штампу и која ће изнијети око 20 штампаних табака. Писац је ове студије др. Вој. В. Рашић. За претплатнике је цијена 3 динара.

* Поред *Слободе*, што излази у Сан-Франциску, покренули су Срби још један свој лист у Америци са насловом *Србин*. Лист излази у Питсаургу под уредништвом *Митра Шабана*.

* Проф. Никола Андрић читао је у Југославенској Академији Знаности и Умјетности у Загребу своју расправу о старом српском књижевнику *Павлу Саларићу*. Расправа ће изићи у Академијином издању.

Словенска

* Д. и И. Тихомиров издао је књижицу *О животу Д. В. Гогоља и о његовим бесмртним дјелима*. Ова је књига добро дошла управо сада, кад се читава Русија спрема да учини педесетогодишњи помен од смрти великога писца. Осим тога она је дјело познатијега књижевника, те јој у вриједност ни сумњати не треба.

* Руски пјесник, критичар, новинар и педагог Петар Исајевић Вајнберг, славио је 15. децембра педесетогодишњицу свога књижевнога рада. У првим данима своје младости он се посветио литератури. У првом периоду свога књижевнога рада, око 20 година, он је радио као новинар, штампајући преведене и оригиналне пјесме, критике, рецензије. Затим при крају 60-тих година почиње педагошка дјелатност. Као преводилац и познавалац европске литературе он заузима једно од највиднијих мјеста у руској књижевности. Књижевник је још познат као изврстан преводилац Гетеа, Шилера и Хајнеа на руски језик а осим тога писао је и сам пјесме и био професор историје њемачке књижевности. Његова се предавања одликују великим познавањем ствари.

Исправка: У Његошевој свесци а у чланку: *О „Лучи микрокозма“* поткрало се неколико штампарских грјешака које кваре смисао. Тако на стр. 354 ред 5 мјесто *подавити* треба *подавати*; у 16 реду мјесто *прошлост* треба *пронаст*; у реду 28 мјесто: *Он је то изрекао и натписом одмах у првој строфи* треба *и натписом и одмах у првој строфи* а у 31 реду мјесто *микрокозма* треба *макрокозма*.

